

T. C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYE’DE YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

ARAP DİLİ VE KÜLTÜRÜ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OYUKLU KÖYÜ ARAPÇA SÖZLÜ KÜLTÜRÜ

Abdulhalim EKEN

21765001

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ahmet ABDÜLHADİOĞLU

MARDİN- 2023

T. C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYE’DE YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE KÜLTÜRÜ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
OYUKLU KÖYÜ ARAPÇA SÖZLÜ KÜLTÜRÜ

Abdulhalim EKEN

21765001

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ahmet ABDÜLHADİOĞLU

MARDİN- 2023

T.C

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYE’DE YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Arap Dili ve Kültürü Bölümü Ana Bilim Dalı 21765001 numaralı öğrencisi Abdulhalim Eken’in hazırladığı “Oyuklu Köyü Arapça Sözlü Kültürü” başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 09 /08/2023 tarihinde saat 12:00 yapılmış, tezin onayına OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan.....

Doç. Dr. Ahmet ABDÜLHADİOĞLU

Üye.....

Doç. Dr. Yaşar ACAT

Üye.....

Dr. ...ŞUŞ

.../08/2023

.....

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ahmet KIRKAN

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

* Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,

* Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,

* Tez çalışmasında kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynakçada yer verdiğimi,

* Tez çalışmasının özgün olduğunu,

* Tez çalışmasını Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı” ile taradığımı ve hiçbir şekilde “İntihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

.....

Abdulhalim EKEN

09/08/2023

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Oyuklu Köyü Arapça Sözlü Kültürü

Abdulhalim EKEN

Mardin Artuklu Üniversitesi

Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü

Arap Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı

2023: 120 sayfa

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan canlı bir vasıta. Bir yerde insan ve bir sosyal çevre varsa, orada dil var demektir. Değişik nedenlerden dolayı dillerin bünyelerinde farklı lehçeler meydana gelir. Yeryüzünde birçok dilin lehçeleri mevcuttur. Lehçesi çok olan dillerden biri de Arapçadır. Arapça, Arap halkı dışında da konuşulan bir dildir. Başta dinin etkisi olmak üzere değişik kültürlerin Araplarla teması sebebiyle değişik coğrafyalarda ve farklı milletler arasında Arapça hayat alanı bulmuştur. Bu alanlardan biri de Anadolu coğrafyasıdır. Türkiye’de Arapçanın konuşulduğu alanlar arasında Hatay, Siirt, Şanlıurfa, Muş ve Mardin şehirleri gelmektedir. Ancak bu lehçelerin standart Arapçadan sentaks, fonetik ve morfolojik yönden bir hayli uzaklaşmış olduğu görülmektedir. Mardin, Siirt, Muş-Varto ve Diyarbakır bölgeleri; Kəltu denilen Mezopotamya lehçesi olarak bünyelerinde benzerlik barındırmakta iken, Şanlıurfa ve Hatay Arap lehçelerinden farklılık gösterirler. Diyarbakır grubuna giren Oyuklu köyü Arapça lehçesinde saha çalışmasında yaptığımız gözlemler ve çalışmamızda yer verdiğimiz bilgiler esas alındığında bir Kəltu lehçesi olduğu ve diğer lehçeler gibi standart Arapçadan farklı bir hâl aldığı görülmektedir. Bu lehçe, kendine has zengin bir kültür birikimine sahiptir. Çalışmamızda söz konusu bu kültürel zenginlikleri de ele aldık. Yazılı kaynak olmadığından mevcut kültürü yansıtmak için katılımlı gözlem, görüşmeler, ses ve görüntü kaydı almak şeklinde yöntem ve tekniklere başvurduk.

Anahtar Kelimeler: Arapça Lehçeleri, Oyuklu Köyü, Kəltu Lehçesi, Sözlü Kültür.

ABSTRACT

Master Thesis

Arabic Oral Culture of the Village of Oyuklu

Abdulhalim EKEN

Mardin Artuklu University

Institute of Graduate Education

Department of Arabic Language and Culture

2023: 120 Pages

Abstract

Language is a living medium that enables communication among people. Where there are people and a social environment, there is language. Due to different reasons, different dialects occur in the structures of languages. There are dialects of many languages in the world. Arabic is also one of the languages with dialects. Arabic is a language spoken outside of the Arab people. Due to the contact of different cultures with Arabs, especially the influence of religion, Arabic has found a place in different geographies and among different nations. One of these areas is the geography of Anatolia. Among the areas where Arabic is spoken in Turkey are the cities of Hatay, Siirt, Şanlıurfa, Muş and Mardin. However, it is seen that these dialects have moved away from standard Arabic in terms of syntax, phonetics and morphology. While the Mardin, Siirt, Muş-Varto and Diyarbakır regions have similarities as the Mesopotamian dialect called Qeltu, Şanlıurfa and Hatay differ from Arabic dialects. Based on the observations we made in the fieldwork and the information we included in our study, it is seen that the Oyuklu Village Arabic dialect, which is included in the Diyarbakır group, is a Qeltu dialect and, like other dialects, it has become different from standard Arabic. This dialect has its own rich cultural accumulation. In our study, we also discussed these cultural diversity. Since there is no written source, we used methods and techniques such as participatory observation, interviews, audio and video recording to reflect the current culture.

Keywords: Arabic Dialects, Oral Culture, Oyuklu Village, Qeltu Dialect.

ÖN SÖZ

Arapça bugün yeryüzünde milyonlarca kişi tarafından konuşulan ve çok geniş coğrafyada; ibadet, edebiyat, eğitim-öğretim, bilimsel araştırma vb. alanlarda kullanılan bir dildir. Arapçanın yeryüzünde onlarca lehçesi mevcuttur. Bu lehçelerden birkaçının hayat bulduğu alanlardan biri de Anadolu coğrafyasıdır. Türkiye’de konuşulan Arap lehçeleri, karakteristik özelliklerine göre üç gruba ayrılır: Bunlardan biri “Kəltu lehçesi” olarak adlandırılan Mezopotamya Arapçasıdır ki bu lehçe Mardin ve çevresinde yer alan geniş bir alanda konuşulmaktadır. Bu lehçenin bir uzantısı durumunda sayılabilecek ve bu lehçeye ait bazı karakteristik özellikler barındıran Oyuklu Arapça lehçesi de kendine has özellikler barındıran bir lehçedir. Bu lehçe üzerine bugüne dek geniş çaplı akademik bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızın amacı, söz konusu lehçenin karakteristik özelliklerini ve oluşturduğu kültürü tanıtmaktır.

Oyuklu Arapça lehçesine ait dilsel ve kültürel unsurları önemli oranda yaşatan ve günümüze aktaran köy sakinleri, kitle iletişim araçları, sosyal medya vb. unsurların sosyal hayatın içinde önemli bir yer edinmesiyle birlikte farklı kültürleri tanımaya başlamış ve söz konusu kültürlerden etkilenmişlerdir. Saha çalışması süresince yaptığımız araştırmalarımıza ve gözlemlerimize göre köy sakinleri bu lehçeyi ve lehçeye ait kültürel öğeleri önemli oranda korumuşlardır. Bunda tabii ki köyün coğrafi konum itibarıyla diğer yerleşim alanlarından oldukça uzak ve izole olmasının önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Oyuklu Arapça lehçesine ait dilsel özellikler ile sözlü kültür unsurlarına yer verilmiştir. Oyuklu köyünde yaşatılan Arapaça lehçenin sentaks, fonetik, morfolojik gibi özellikleri tespit edilmiş; bu lehçeye ait sözlü kültürün en önemli unsurlarından hikâye, atasözü, dua, beddua ve tekerleme gibi unsurlara yer verilmiştir.

Saha çalışmamız esnasında birçok zorluklarla karşılaştık. Söz konusu lehçe ile ilgili çalışmaların sadece bir makaleden ibaret olması, köy sakinlerinin doğal olarak

dışarıdan gelen unsurlara, akademik odaklı çalışmalara nispeten de olsa kapalı olması bu zorluklardan sadece birkaçıdır.

Çalışmam esnasında saha çalışmalarıyla ilgili bilgi ile tecrübelerinden bir hayli faydalandığım ve derleme çalışmasında iki defa bana eşlik etmek suretiyle çalışmaya kaynaklık edecek havuzun zenginleşmesine katkı sağlayan danışmanım sayın Doç. Dr. Ahmet Abdülhadioğlu'na ve Oyuklu köyünün tüm sakinlerine özellikle teşekkür etmeyi borç bilirim.

Abdulhalim EKEN

Mardin-2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖN SÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	X
TRANSKRİPSİYON HARFLERİ.....	XI

GİRİŞ

Dil ve Kültür.....	1
1- Biçim (Morfolojik) Açısından Diller.....	4
2- Akrabalık İlişkileri Bakımından Diller	5

1.BÖLÜM

ARAP DİLİ VE LEHÇELERİ.....	11
1.1. Arap Coğrafyasındaki Lehçeler.....	11
1.2. Anadolu Arap Lehçeleri.....	16

2. BÖLÜM

OYUKLU KÖYÜNÜN SOSYO-KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ.....	19
2.1. Oyuklu Köyünün Tarihi, Coğrafi ve Kültürel Özellikleri.....	19
2.2. Oyuklu Köyünde Sosyal Hayat ve Ritüeller.....	27

3. BÖLÜM

OYUKLU KÖYÜ ARAP LEHÇESİNİN SENTAKS ÖZELLİKLERİ.....	39
3.1. İsim ve Fiil Cümleleri.....	40
3.2. Zamirler.....	44
3.3. Soru Edatları.....	46
3.4. Olumsuzluk Edatları.....	47
3.5. İsim ve Sıfat Tamlamaları.....	49
3.6. Sayılar ve Temyizleri.....	51
3.7. Harf-i Cerler.....	52
3.8. İşaret İsimleri.....	54
3.9. Cinsiyet ve Sayı Bakımından İsimler.....	55
3.10. İ'rab.....	56
3.11. İsm-i Mevsuller.....	58

4. BÖLÜM

OYUKLU ARAP LEHÇESİNİN MORFOLOJİK (BİÇİM BİLGİSEL) VE FONETİK (SES BİLGİSEL) ÖZELLİKLERİ.....	60
4.1. Morfolojik (Biçim bilgisel) Özellikler.....	60
4.1.1. Fiiller (Mazi, Muzari ve Emir Fiil)	60
4.1.2. Diğer Morfolojik Özellikler.....	62
4.2. Fonetik (Ses bilgisel) Özellikler.....	70
4.2.1. Hazf.....	72
4.2.2. İmâle.....	75
4.2.3. İbdâl.....	76

5. BÖLÜM

OYUKLU KÖYÜ ARAPÇA SÖZLÜ KÜLTÜR UNSURLARI.....	77
5.1. Hikâyeler.....	77
5.1.1. Şēx Emir u Begē Hikâyesi.....	78
5.1.2. Pirē u Sa’lap Hikâyesi.....	81
5.1.3. ‘Ammē ‘Assūrē Hikâyesi.....	83
5.1.4. ‘Abbas u Dinē Hikâyesi.....	86
5.1.5. Keko u Xeğē.....	88
5.1.6. Hikâyelerin Kültürel ve Lehçesel Özellikler Bakımından Değerlendirilmesi.....	89
5.2. Atasözleri ve Deyimler.....	94
5.3. Dualar ve Beddualar.....	101
5.4. Tekerleme.....	102
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	105
EKLER.....	111

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

- a.g.e.** : Adı geçen eser
- bas.** : Baskı
- Bkz.** : Bakınız
- b.** : bin/ibn (oğlu)
- cc.** : Celle celaluhu (Büyük ve yüce oldu)
- Çev.** : Çeviren
- Ed.** : Editör
- *** : orijinal (Arapçadan)
- >** : ...e olur (art zamanlı)
- : ...e olur (eş zamanlı)
- Foto** : fotoğraf
- İ.Ö.** : İsa'dan önce (M.Ö.).
- r.a.** : Radiyallahu Anhu (Allah ondan razı olsun)
- s.** : sayfa
- Tahk.** : tahkik
- T.D.K.:** Türk Dil Kurumu
- vb.** : ve benzeri
- yy.** : yüzyıl
- vd.** : Ve diğerleri

TRANSKRİPSİYON HARFLERİ¹

Standart Arapçada kullanılan harflerin temsil ettikleri sesler Oyuklu Köyü Arapça lehçesinde kullanılan sesleri yeteri kadar karşılamadığından onlarda bazı değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişikliklerin izahları aşağıda yapılmıştır. Bunlar standart Arap harfleri olup transkripsiyon harfleriyle karşılıkları verilmiştir.

Ünlüler:

اَ, اِ, اُ : ā (â) □ : a, ä, e

ي : ī (î) □ : ə (ı)

و : ū (û), (ō) □ : u, o

Ünsüzler:

ء : ' (') د : d ض : ḍ ك : k

ب : b ذ : z ط : ṭ ل : l

ت : t ر : r ظ : ṣ م : m

ث : ṯ ز : z ع : ' (') ن : n

ج : ğ س : s غ : ğ ه : h

ح : ḥ ش : š ف : f و : v

خ : x ص : ṣ ق : q (q) ي : y

Ayrıca standart Arapçada olmayıp Oyuklu Arapça lehçesinde kullanılan seslerin harfleri şöyledir: (ı) sesi için (ə, ɪ), j sesi için (ž), (ç) sesi için (č), (g) sesi için (g), (o) sesi için (o), p sesi için (P) ve ē sesi (imâle ile uzun sesletilen e sesi).

¹ Transkripsiyon sisteminin uygulanmasında aşağıdaki kaynaktan faydalanılmıştır:

Ahmet Abdülhadioğlu, Sözlü Kültür Bağlamında Mardin Arapça Atasözleri, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019.

GİRİŞ

Dil ve Kültür

Dil, insanoğlunun en önemli meziyetlerindendir. İnsanoğlu, dille sosyalleşir. Sosyal bir varlık olan insan, içinde yaşadığı kültüre entegre olur. Kültürün önemli unsurlarından bir de dildir. Dilin olmadığı yerde insan yoktur, insanın olmadığı yerde dil yoktur.² Sosyal araçlardan biri olan dilin önemli fonksiyonlarından biri de insan ile toplumun var olan kültürü arasında bağ kurmaya vesile olmasıdır. Kültür, toplumun maddi ve manevi değerlerinin tümü iken, dil onun aynasıdır. Dil kültürden beslenir. Kültür dille gelişir ve tanınır.

Dilin öneminden dolayı üzerinde hep araştırmalar, çalışmalar, tanımlar yapılmıştır. Dil çok yönlü olunca, tüm özelliklerini bir tanıma sığdırmak zordur. Dolayısıyla her tanım dilin bir veya birkaç özelliğini yansıtır. Dilin tüm özelliklerini tek tanımda ifade edemeyeceğimize göre, özelliklerini ayrı ayrı açıklamakta fayda vardır. Her şeyden önce dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan bir araçtır. Dilin diğer en önemli özelliklerinden biri de her organizma gibi bir yaşam sürecine sahip olmasıdır. Dil, canlı bir varlık olması hasebiyle onun doğması, yaşaması, gelişmesi ve nihayetinde bazen ölmesi anlamına gelebilmektedir. İletişim aracı denilen söz konusu dil insanlık tarihiyle başlar ve insan var oldukça o da var olacaktır. Dilin fonksiyonu düşünce aktarımı, eylem ve toplumsal ilişkilerdir. Bu yönleriyle dil, insanlığa verilen büyük nimetlerdendir. Özellikle konuşma kabiliyeti insanın en büyük meziyetlerindendir.³ İnsanın geçmişinden haberdar olmasını, geleceğini kestirmesini ve içinde yaşadığı toplumsal ilişkilerin düzenlenmesini sağlayan yine dilin kendisidir.

Dil, sadece insan türüne özgü bir yeti değildir.⁴ Başka canlılar da bu yetiye sahiptir. Ancak bu türlerden her birinin dili ve anlaşma yolu diğerinden farklıdır. Söz konusu bu dillerin kapsamaları, teknikleri ve gelişmişlik düzeyleri de farklıdır. Bal

² Bedia Akarsu, *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılap Kitapevi, 3. Bas., İstanbul, 1998, s.20.

³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2009, I/11.

⁴ Steven Roger Fischer, *Dilin Tarihi*, Çev. Muhtesim Güvenç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Bas., İstanbul, 2021, Önsöz kısmından.

arısının kullandığı dil ile insanın kullandığı dil arasındaki farklar buna bir örnektir. İnsan, düşünen sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla dilin ciddi patolojik durumlar istisna, insana mahsus biyolojik bir unsur olduğu görüşünü savunanlar da vardır.⁵

Dilin önemli fonksiyonlarından biri olan iletişim (bildirişim, haberleşme, iletişim); duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılmasıdır.⁶

Dilin en önemli niteliklerinden bir tanesi de canlı olmasıdır. Canlı varlıkların bir başlangıcı bir de son bulması söz konusudur. Dil denen olgu, “ilk insanla birlikte yeryüzünde var olup olmadığı?” sorusuyla dil bilimin konusu olmuştur. Dilin eski çağlardan beri insanın dikkati çekmesi dilin yüzlerce fonksiyonunun olmasından kaynaklanmaktadır.

Canlı varlık olan dil, insan var oldukça var olmaya devam edecektir. Dil kabiliyeti yaratılış itibarıyla insan geninde var olduğundan insan türü var olduğu müddetçe o da var olacaktır.

Bugün yeryüzünde yüzlerce dil vardır. Dillerin değişik olması da kabiliyeti gibi bir nimettir. Bu nimetlerden çıkarılması gereken dersler vardır.⁷ Her bir dil insanlığa verilmiş bir zenginliktir. Dolayısıyla dillere bu hassasiyetle yaklaşmak gerekir.

Yeryüzünde insanlık tarihinin bir dille mi yoksa birden fazla dille mi başladığını kestirmek zordur. Çünkü insanlık tarihi yazının icadından çok önceden başlar. Bu dönem hakkında ancak bu dönemden bize ulaşılan kalıntılardan bilgi sahibi olunur. Örneğin yazı öncesi dönemden kalma bir mağaranın duvarına kazılmış veya yontulmuş resimlerden iletişim hususlarına ulaşmak, bize o dönemdeki iletişim ile ilgili bilgi verir. Bunun dışında dini metinlerde mevcut bilgilere dayanarak bazı

⁵ Noam Chomsky, *Bilgi Sorunları ve Dil Managua Dersleri*, Çev. Veysel Kılıç, Bgst Yayınları, 1. Bas., İstanbul, 2009, s.13.

⁶ TDK Sözlüğü.

⁷ Rûm Sûresi, 30/22.

çıkarımlarda bulunubilir. Örneğin Kur'an'da geçen insanın yaradılış hikâyesinden⁸ dille ilgi bilgilere ulaşılır. Ayrıca bu hususta yorum yapma imkânı da vardır.

Yazının icadından sonra dil ile ilgili malumata ulaşma imkânımız çok çok artmıştır. Çünkü her alanda ve birçok konuda yazı, olup bitenleri kayıt altına alır ve günümüze ulaştırır.

Kayıt altına alınan dillerin sayısı gittikçe azalmaktadır. Daha önceleri 5000 civarında dilin var olduğu söylenirken, günümüzde yeryüzünde konuşulan dil sayısı bu kaynağa göre 4000,⁹ diğer bir kaynağa göre 3000¹⁰ civarındadır. Sayılara baktığımızda büyük oranda azalma söz konusudur. Bu veriler, dillerin gelecekte nicelik olarak ne durumda olacağına ilişkin bir ipucu vermektedir. Bir dilin yok olmasının veya başka dillerden etkilenip özünden uzaklaşmasının değişik nedenleri vardır.¹¹ Savaşlar, kuraklık, deprem, sel, volkanik patlamalar vb. doğal afetler bu nedenler arasında sayabileceklerimizden sadece birkaç tanesidir. Soykırımlar, kültürel etkileşimler ile bunun bir sonucu olacak farklı kültürlere yoğun bir şekilde maruz kalma ve ekonomik nedenler ile bunların oluşturduğu göç vb. durumlar ise bir dili yok edebilen amillerdir. Küçük bir köye dönüşmüş olan dünya, birçok kültürün kaynaşmasını sağlamaktadır. Cazip diye lanse edilen kültürler, diğer kültürel unsurları günümüzde adeta kemirmektedir. Hâliyle bir kültürün en önemli unsuru olan dil de bundan payını almaktadır.

Son zamanlarda kültürel kaynaşmalar çok rahatlıkla bir dilin yok olmasına sebep olacak duruma gelmiştir. Kültürel kaynaşma sosyolojik bir olgudur. Bugün Afrika Kıtasının kuzeyinde Fransızcanın yaygın olması, sömürü dolayısıyla meydana gelen kültürel baskı sonucudur. Bunun gibi yüzlerce örnek verilebilir. Eskiden daha yaygın olan sömürgeciliğin yerini bugün farklı dil ve kültürleri baskılayan bir unsur olarak kapitalizm almıştır. Sömürgecilik, uzak topraklarda yerleşim yerleri kurmak demekken; kapitalizm ise genel kültür alanında, siyasal,

⁸ Bakara Sûresi, 2/30-33.

⁹ Fischer, *Dilin Tarihi*, s.200.

¹⁰ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev. Sema Postalıcıoğlu Banon, Metis Yayınları, 7. Bas., İstanbul, 2020, s.19.

¹¹ David Crystal, *Review of "Language Death,"* by Salih Karaaslan, *Kurdiname*, no 4, 2021, p.287-292.

ideolojik, iktisadi ve toplumsal alanlarda her zaman olduğu yerde varlığını sürdürmektedir.¹²

Bugün yeryüzündeki dillerin bazıları diğer canlılar gibi birbirlerine benzerler. Bazıları da birbirlerinden tamamıyla farklıdır. Bu hususta dilciler, dilleri değişik sınıflara ayırırlar. Bu sınıflar şunlardır:¹³

1-Biçim (Morfolojik) Açısından Diller

Biçim açısından (morfolojik) dilin değerlendirilmesinde kelimelerin biçimi üzerinde durulur. Biçim açısından diller üç gruba ayrılır:

Yalınlayan diller:

Bu gruptaki dillerin kelimeleri ek almazlar.¹⁴ Yani kelime sabittir. Kelime cümlelerin hangi ögesi olursa olsun kendisinden herhangi bir eksilme veya kendisine herhangi bir ekleme olmaz. Kelime bükülmez. Cümleye yeni kelimelerin eklenmesi, mevcut kelimelerin çıkarılması, kelimelerin yer değiştirilmesi, vurgu gibi unsurlar cümleye yeni anlamlar yükler. Bu sınıfın karakteristik özelliklerini taşıyan en bariz örneği Çince'dir.

Eklemeli diller:

Bu dil grubundaki dillerin eylem köküne veya isimlerine yapım ekleri getirmek suretiyle yeni anlamlar türetilir. Örnekler: çalış (mak)> çalış+kan> çalışkan, ev> ev+li> evli, mert> na+mert> namert, evli+lik> evlilik.

Bir de cümle içerisinde kelimeler arasında anlam bağlantısı sağlamak için ilgili kelimelere yapım ekleri getirilir. Yapım ekleri kelimeye yeni anlam yüklemeyiz. Ama kelimeye değişik görevlerini yerine getirmede yardımcı olur. Örnekler: Selma okula (okul+a) gitti (git+ti). Ali okuldan (okul+dan) gelmedi (gel+me+di).

¹² Edward W. Said; *Kültür ve Emperyalizm*, Çev. Necmiye Alpay, Metis Yayıncılık, 2.Bas., İstanbul, 2022, s.40.

¹³ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/103.

¹⁴ Burada ekten maksat, yapım eki, çekim eki; ön ek ve son eklerdir.

Bükümlü diller:

Büküm, kök veya gövde olan bir kelimenin orijinal yapısında meydana gelen değişimlerdir. Bu değişimlerle kelimeye yeni anlamlar yüklenir veya kelimenin değişik görevleri yerine getirmesini sağlar. Bu sınıfın en bariz örneklerinden biri Arapçadır. Arapçada büküm denilen fiziki değişim, kelimenin kökünde oluşturulur.

Örnekler: دَرَّسَ المُدَرِّسُ الدَّرْسَ. (Müderriş dersi yaptırdı.)

يُدْرُسُ الطَّالِبُ الدَّرْسَ فِي الْمَدْرَسَةِ. (Öğrenci okulda dersi yapıyor.)

Bu dil sınıfına giren Almanca'nın bazı kelimeleri Arapça gibi kökte bükümlü olur. Örnek: geben> gab (Imperfekt). Bazen hem kökte büküm olur hem de gövdeye örnek gelir. Örnek: trinken> trank (Imperfekt)> hat getrunken (Partizip Perfekt) bu iki örnek eylem kökleri ile ilgilidir¹⁵. Bazı isimler de çoğul oldukları zaman kökte bükümlü olurlar. Örnek: n Haus (ev)> f Häuser (evler).¹⁶

2-Akrabalık İlişkileri Bakımından Diller

Bütün dillerin yeryüzünde hâsıl olması aynı zamanda olmamıştır. Her dil farklı zamanda hayat bulmuş. Kimi diller insanlık tarihiyle başlarken kimileri belki daha henüz hayat bulma aşamasındadır. Özellikle yazının icadından önce var olan dillerin ne zaman olgunlaştığını tam olarak kestiremeyiz. Yazının icadından sonra yazıya dökülen ve kendileriyle edebiyat yapılan dillerin tespiti daha kolaydır. Bazı diller var ki birbirlerinin devamıdır. Veya bir dil başka bir dilin lehçesinden türeyerek başka bir dile dönüşmüş olabilir. Her hâlükârda bazı diller aynı aileye mensuptur. Bunların şekil, söz dizimi, kültürel yansımaları gibi özelliklerinden aynı aileye ait oldukları tahmin edilir. Yani aynı aileden bazı dillerin akrabalıklarını tespit etmeye gerek yoktur. Bunların yukarıda ifade edilen özellikleri taşımaları kâfidir.

¹⁵ Renate Luscher, *Grammatik der modernen deutschen Umgangssprache*, Max Hueber Verlag, München, 2000, S.178.

¹⁶ Dora Schulz und Heinz Griesbach, *Deutsche Sprachlehre für Ausländer*, Hueber, München, 1967, S.10.

Kaldı ki bugüne dek yapılan çalışmalarda kesin bir tespit yapılmamıştır.¹⁷ Yapılan tüm çalışmalar göz önünde bulundurularak yeryüzündeki dilleri genel itibarıyla üç aileye (gruba) ayırmak mümkündür.

Ural-Altay dil grubu:

Bu gruptaki diller iki kısma ayrılır: Ural dil grubu ve Altay dil grubu. İki kısma ayrılan bu dil ailesinde bulunan dillerin kökenleri üzerine bütün dilcilerin tam anlamıyla ittifak ettiği söylenemez. Doğrusu bu gruptaki dillerin kökenlerine ve ilişkilerine ilişkin araştırmalar henüz nihai bir tespite bulunmamıştır. İki grubun dilleri arasında benzer özellikler göz ardı edilecek durumda değildir. İkisinde de ünlü uyumu, söz dizimi, eklemeli olmaları ve sözcükler arası eşlikleri gibi önemli hususlar vardır.¹⁸ Genel kanı budur. Ama aralarında köken olarak bir ilişki olmadığını diyenler de vardır.¹⁹

Türkçe, bu grubun Altay kısmında sayılır. Bu kısımda bulunan dillerin (Türkçe, Moğolca, Mançu- Tunguzca, Japonca ve Korece) en belirgin özellikleri eklemeli diller grubuna dâhil olmalarıdır. Ayrıca sözlükler arası eşlikler, ünlü uyumu, cinsiyetin (genus) olmaması, sayı sıfatlarında sıfatlandırılan ismin tekil olması, Altay dil grubunun ortak özelliklerindendir. Altay dil grubunda da dillerin kökenleri hakkında ihtilaflar vardır. Bu grubun en karakteristik dili Türkçedir.²⁰

Hint- Avrupa dil grubu:

Bu dil grubuna giren diller de iki kısma ayrılır: Bunlar Hint dil grubu ve Avrupa dil grubudur. Bu iki dil grubun kökenleri aynı olması bakımından Ural-Altay dil gruplarından daha kesinlik kazanmıştır. Bunun değişik nedenleri olmakla beraber en büyük neden bu gruptaki dilcilerin nicelik ve nitelikleridir. Bu husustaki çalışmalar dünya çapında yoğun bir şekilde devam etmektedir.

¹⁷ Fischer, *Dilin Tarihi*, s.53.

¹⁸ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/113.

¹⁹ Aksan, a.g.e. 1/114.

²⁰ Oyuklu köyü, kültürel ve dil olarak etkilendiği dillerden bir tanesi de Türkçedir. Bu lehçede Türkçe kelimelerin bulunması, Arapça kökenli kelimelerin Türkçe yapım ve çekim ekleriyle cümle içerisinde kullanılması gibi unsurlar etkilenenin delillerindendir.

Çok farklı coğrafyalarda olmalarına rağmen bu iki grubun dilleri köken olarak neden aynıdır? Bunun dini, ekonomik ve denizaşırı seferler gibi nedenleri vardır.

Bu gruptaki dil sayısı oldukça fazladır. Bu grupta önemli bir bilim dili olan İngilizcenin yanı sıra Luvi gibi ölü diller de vardır.

Bu grubun Âri (Ârya) kolunun Farsça ve Kürtçe²¹ dilleri çalışmamız olan Oyuklu Arapça lehçesi için önem arz etmektedir. Çünkü coğrafi olarak bu kültürler birbirlerine çok yakındır. Zamanla kültür akrabalıkları olmuştur ve hâlâ olmaya devam etmektedir. Hint-Avrupa dil grubundaki dillerin- Farsça ve Kürtçe hariç-etkileri Oyuklu Arapça lehçesinin üzerinde çok fazla görülmez. Ödünç alınan bazı kelimeler Türkçeleştirilmiş ve bu hâliyle Oyuklu Arapça lehçesinde kullanılmaktadır. Televizyon²² kelimesi buna örnek verilebilir ki Oyuklu Arapça lehçesinde modern dönemde ortaya çıkan birçok isim Arapça dışında o dilde yer alan karşılığıyla ifade edilir.

Hâmi-Sami dil grubu:

Samiler (السَامِيُّونَ) tabiri, dilleri birbirine yakın olan Ortadoğu halklarından bir grup için kullanılan bir tabirdir. Bunların konuştukları lehçeler birbirlerine yakındır. Samiler, Tevrat'ta zikir edilen Hz. Nuh'un oğlu Sami ismine atıf edilir. Bu ıstılahi bir terimdir.²³ Bu tanım bir milleti ifade etmemektedir. Yani aynı soydan gelen halklar kast edilmiyor. Aslında bu kavramın yerine başka kavramlar da kullanılır. Sami Dilleri, tabiri buna muadildir. Bu kavram daha moderndir. Kavram ilk defa 1781 senesinde Avusturyalı bilim adamı August Ludwig Schlözer tarafından kullanılmıştır.²⁴ Dillerinin birbirlerine yakınlığı çok fazladır. Birçok alanda benzerlikleri görebiliyoruz. Sami dilleri sığada, lafızda, çekimde, i'rabta ve seste

²¹ Hewa Salam Khalid, *Zimanê Kurdî, Malbat û Zarên Wî*, Uluslararası Kuriname Dergisi, Sayı 1, Kasım 2019, s.7.

²² Televizyon kelimesi, Fransızca *télévision* kökenlidir (TDK Sözlüğü).

²³ Şevkî Dayf, *Târîhu 'l-Edebi'l-'Arabî, (el-'Asru'l-Câhilî)*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1960, I/22.

²⁴ Ahmed Muhammed Kaddûr, *el-Medhal ila'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Mudîriyetu'l-Kutubi'l-Matbû'âti'l-Câmi'iyye, Halep, 2003, s.23.

benzerlik gösterirler.²⁵ Ayrıca birçok kelimedey, zamirlerde ve sayılarda birbirlerine benzerlik gösterirler.²⁶ Bu dillerin kökleri üç ünsüzden kurulmuştur.²⁷ Bir de Sâmi dilleri boğaz seslerine hâkimdir.²⁸ ‘Ayn (ع), ğeyn (غ), hâ (ح), xâ (خ), hâ (ه) ve hemze (أ) harfleri Sâmi dillerinde boğaz harfleridir. Bu boğaz harfleri başka dillerde de vardır. Ama Sâmi dillerinde daha fazladır. Bir dilin kenarının sıkıştırılmasıyla vurgulanan harfler vardır. Bunlar: Şâd (ص), dâd (ض), tâ (ط), zâ (ظ) harfleridir.

Yukarıdaki genel ortak özelliklerden anlıyoruz ki Sami dillerinin asıllarının aynı olması ihtimali yüksektir. Bu ihtimal gün geçtikçe de artmaktadır. Özellikle Mezopotamya’da yapılan kazılardan ulaşılan tabletlerin çözülmesiyle söz konusu akrabalık ilişkileri kuvvetlenmektedir. Buna rağmen bu tanım soylarını göz önünde bulundurarak yapılan bir tanım değildir. Tanım otoriterlerin arasında yaygın olan görüştür.

Nuh Tufan’ından kurtulan Hz. Nuh’un iki oğlu daha vardır. Bunlar Hâm ve Yasef’tir. Yaygın olan görüşe göre Kuzey Afrika milletlerine “*Hâmî Kavimler*”, Orta Asyalı ve oradan yayılan halka “*Turaniler*” denilen halk da Yafes Oğullarıdır.²⁹ Her ne kadar Hâmî ve Sami dilleri aynı grupta zikredilse de bunlar farklı dillerdir. Aralarında çok benzerlik olduğu için aynı gruba alınmıştır. Sami dilleri, Hâmî dili üzerine büyük etki bırakmıştır.³⁰

²⁵ Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, s.104.

²⁶ Dayf, *a.g.e.*, I/22.

²⁷ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/135.

²⁸ Kaddûr, *el-Medhal ila’l-luğati’l-‘Arebiyye*, s.27.

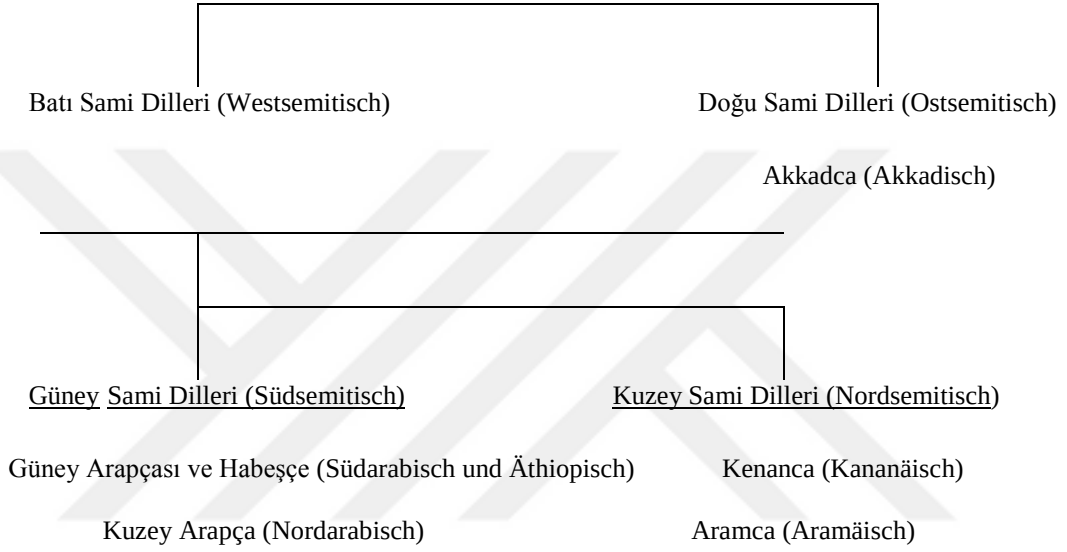
²⁹ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I (Câhilîye Dönemi)*, Fenomen Yayınları, Ankara, 2009, s. 25.

³⁰ Gotthelf Bergsträsser, *Sâmi Dilleri Tarihi*, Çev. Hulusi Kılıç ve Eyüp Tanrıverdi, Anka Yayınları, İstanbul, 2006, s.129.

Samiler tabiri bir kültür benzerliği yaşayan halkları ifade eder. Çatı kültürleri, birçok alt kültürlere ayrılır. Alt kültürlerin dillerini aynı gruplara ayrılır. Cetvel 1’deki tasnif Sami dillerinin gruplarını göstermektedir.³¹

Sami Dilleri cetveli

Asıl Sāmīce (Ursemitisch)

Sami Dilleri, genel itibarıyla Doğu Sami Dilleri ve Batı Sami Dilleri olarak iki gruba ayrılır. Doğu Sami Dilleri Akkadca’dır. Akkadca, iki kola ayrılır: Bâbil (M.Ö. 2000-M.Ö.600) ve Âsur (M.Ö. 2100-M.Ö. 60). En eski Akkadca kitabeler, Akad kralı Sargon tarafından yazılır. Sargon tarafından kurulan Akad İmparatorluğu, Ortadoğu’da bilinen en eski Sami devletidir.³² Bu devletin merkezi Akad şehri olup takriben M.Ö. 2350 yılında kurulur. Bu devlet geniş bir alanda hüküm sürer. Belgelerini Adak çivi yazısıyla yazarlar. En meşhur belgesi “Hammurabi Kanunları”dır.

Batı grubu da kendi arasında iki kısma ayrılır:

Kuzeybatı Sami dilleri:

³¹ Bergsträsser, *Sāmī Dilleri Tarihi*, s.15.

³² Dayf, *Târîhu ’l-Edebi ’l-’Arabî*, I/23.

1-Bu grubun çatısı Ken‘ân dilleridir. Bu diller takriben M.Ö. 2500 yıllarında Filistin ve Suriye’de konuşulmaya başlanmış. Bu grubun diğer dilleri İbranca, Moab ve Fenike dilidir.

2- İkinci grubu Âram Dilleridir. Bu gruba Süryanca,³³ Bâbil Âramcası, Manda dili, Pamyra dili, Filistin Yahudilerin Âramcası, Samari Âramcası, Batı Âramcası girer.³⁴

Güneybatı Sami dilleri:

Bu grupta Habeşçe ve Arapça vardır. Habeşçe, Arabistan yarımadasının güneyinden Afrika’ya Babu’l Mendeb yoluyla göç eden kabilelerin dilidir.³⁵ En önemli kabile Habeş kabilesidir. Bu kısmın günümüzde birçok lehçesi vardır.

Arapça ise iki kısma ayrılır: Güney Arapça ve Kuzey Arapça. Güney Arapça yarımadaının güneyinde Seba, Mina ve Himyeri İmparatorluklarının diliydi.³⁶ Bu dilin musned hattıyla yazılmış kitabeleri günümüze kadar gelmiştir. Musned hattı, eski Sami hattıdır. Bu hatla yazılan güney Arapçası Habeşçe ve Kuzey Arapçasına yakındır.³⁷ Kuzey Arapça ise konumuzun da üzerinde temellendiği Arapçadır. Kendisiyle edebiyat yapılan ve günümüzde milyonlar tarafından konuşulan bir dildir.

³³ Süryanca günümüzde özellikle Mardin’de faal bir dildir. Kaynakları Ortadoğu tarihine ışık tutan önemli kaynaklardır. Bu kaynaklardan konumuzla ilgili kısımlarında çok istifade ettiğimizi burada belirtmek isterim.

³⁴ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi* 1,1/31.

³⁵ Kaddûr, *el-Medhal ila’l-luğati’l- ‘Arebiyye*, s.37.

³⁶ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Rahmi Er ve Azmi Yüksel, Vadi Yayınları, (2.bas.), Ankara, 2012, s.15.

³⁷ Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l- ‘Arabî*, 1/27.

1.BÖLÜM

ARAP DİLİ ve LEHÇELERİ

1.1. Arap Coğrafyasındaki Lehçeler

Arapça bugün yeryüzünde milyonlarca kişi (24 ülkede, yaklaşık 250 milyon kişi)³⁸ tarafından konuşulan, kadim ve zengin bir edebiyat geleneği olan, Birleşmiş Milletler'in resmi dilleri arasında sayılan bir dildir. Bu dil, Arapların tarih sahnesine çıkış itibarıyla kullandıkları kadim dilleridir. Ortadoğu'da en çok konuşulan dillerden biri olan bu dil, daha önce de ifade ettiğimiz gibi kadim bir edebiyatın dili olmanın yanında modern dönemde basın-yayın dili, ticaret dili vb. hayatın birçok alanında kullanılan bir dil haline gelmiştir.

Arapça bugünkü düzeye ulaşana kadar değişik dönemlerden geçmiştir. Bu dilin bu derece önem kazanmasında cahiliye Dönemi şiiri ile bu döneme ait diğer edebi kültürün payı büyüktür. Bütün edebi faaliyetler bu dönemde sözlü edebiyat niteliğindedir. Hünerli şairlerin elinde hayat bulan şiirler yıllar boyu sözlü olarak aktarılır. Şiirler panayırılarda sahibine şöhret, itibar, ekonomik destek sağladığından büyük önem arz ederlerdi.³⁹ Arapçanın bükümlü olması ve bir kelimeye onlarca anlam yükleyebilme imkânından dolayı şair, sanatında mükemmelliği daha kolay sağlar. Bunun yanında siyasi ve toplumsal ilişkilerin de payı vardır. Cahiliye Dönemi'nde Arapça ile yapılan edebiyatın temeli atılır. Dönemin edebi eserleri diğer dönemlerdeki şairlere, kâtiplere ilham kaynağı olur. Dönemin ilmi ve tarihi kaynağı olması hususunda önemi büyüktür. Ancak bu dönemin eserleri sözlü olarak aktarıldığı için asıllarını koruyamadıklarını ifade edenler vardır.⁴⁰

Sadru'l-İslam Dönemi'nde Arapça sözlü edebiyat geleneğini sürdürenler farklı bir kültürel atmosferle karşılaşır. Daha önce putperest bir toplum varken İslam'ın gelmesiyle bu anlayışla mücadele edilir ve yerini Allah'ın varlığı ve

³⁸ Musa Alp, *Farklı İki Acıdan Arapça: Fusha ve Avamca*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. XI, Sayı 2, Haziran, 2011, s.89.

³⁹ Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I/50.

⁴⁰ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 3.Bas., 2021, s.43.

birliğine bırakır. Toplumun sosyal yapısıyla beraber edebi anlayış ve işlenen konular değişir. Hz. Peygamber'in dili Arapçadır. Bu dille nâzil olan Kur'an-ı Kerim Cahiliye Dönemi güçlü edebi çalışmalara meydan okur. Kur'an-ı Kerim Arapça dilinin bütün yönlerini en iyi şekilde bünyesinde barındırmaktadır.

Sadru'l-İslam'ın ikinci dönemi olan Emevî Dönemi'nin, Arap edebiyatı tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Çünkü bu dönemde Arap dilinin korunması bilinci gelişir ve Arap Edebiyatı'nın ham maddesi Arap dilinin grameri kayıt altına alınmaya başlanır. Emevîler Dönemi'nde (661-750) Asr-ı Saadet Dönemi'ndeki birlik beraberlik ruhu, yer yer ve bazı zamanlarda zayıflar. Bundan Arap edebiyatı da nasibini alır. İslam kültürüne aykırı davranan edebiyatçılar olur. Cahiliye Dönemi şiirin üslubunu koruyup geliştiren şairler yönetim tarafından teşvik edilmişlerdir.⁴¹ Ancak bu dönemde Arap filolojisi ortaya konulur. Halk bilimciler Arapçanın özüne dair şiirleri, atasözleri vb. kaynakları derleyip toplarlar. Arapçanın kaideleri kayıt altına alma girişimleri ciddi bir şekilde başlar. Bu faaliyetler bedevi Araplar üzerinden yürütülür.

Yukarıda zikir edilen dönemlerde Arap edebiyatı Araplar tarafından yapılır. Dolayısıyla bu dönemlere "Milli Edebiyat" denilir.⁴² Bundan sonra Abbasiler devri başlar. Abbasiler Dönemi'nde Araplar birçok milletle temasa geçer. Karşılıklı kültür alış-verişi olur. Özellikle Acemlerle temas Arap dili ve edebiyatı üzerinde büyük etkiler bırakır. İslam orduları Fetih hareketiyle birçok alanı ele geçirir. Dolayısıyla Arap kültürü daha geniş bir alana yayılır. Arapların Türklerle teması İslam dininin Anadolu'ya yayılmasını sağlar. Diğer bir yandan Kuzey Afrika üzerinden batıya doğru ilerleme olur. Cebelitarık yoluyla Araplar Avrupa'ya ulaşırlar. Endülüs devletinin kurulmasıyla yıllarca Arap kültürünün varlığı burada sürdürür.⁴³

Abbasiler Dönemi'nde değişik nedenlerle Anadolu'ya intikal eden Araplar orada kalarak günümüze dek varlıklarını idame ettirmektedirler.

⁴¹ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.57.

⁴² Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, I/12.

⁴³ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.200.

İnhitat Dönemi'nde Arap edebiyatı bir duraklama dönemi yaşar. Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altına giren Arap coğrafyasında edebiyat, diğer dönemler kadar gelişim gösterememiştir.⁴⁴ Bu dönemde bol miktarda Arapçadan Osmanlıcaya ödünç kelimeler alınır. Bunun en büyük nedeni Arapçanın Müslümanların ibadetinde ortak dil olmasıdır.⁴⁵ Yani Arapça 13. yüzyıldan sonra sadece Arap dünyasının dili olma özelliğini kaybeder. Bunun diğer bir nedeni de tüm İslam İmparatorluğunun başına Arap olmayan etnik grupların geçmesidir.⁴⁶

Modern Arap Edebiyatı Döneminde ise Napolyon'un Mısır'a seferiyle Arap kültürü Batı kültürünün etkisine girer. Yeni türler, değişik konular Arap edebiyatında yer edinmeye başlar. Batı'yla temas Arapçaya batı kökenli kelimelerin girmesini sağlar. Göç edebiyatıyla Arap Kültürü Amerika'ya taşınır.

Bugün yeryüzünde Ortadoğu ve Afrika Arap dilinin en yaygın olduğu alanlardır. Bunun dışında hemen hemen dünyanın her yerinde, Arap diasporaları mevcuttur. Değişik nedenlerle Arapça; onlarca ağız, şive ve lehçeye ayrılmıştır. Anadolu toprakları da Arapça lehçelerinin konuşulduğu alanlardan bir tanesidir.

Lehçe, bir dilin sözcük dağarcığını, dilbilgisi ve söyleyiş özellikleriyle farklılaşmış sınırlı bir grup insan tarafından kullanılan biçimdir.⁴⁷ Lehçe bir dilin değişik ülkelerde ve bölgelerde, yine aynı dil birliğinden kimselerce konuşulan değişik biçimdir.⁴⁸ Lehçenin bu iki tanımı dışında başka tanımlarını da getirmek mümkündür. Dil çok yönlü bir iletişim aracıdır. Ona bağlı unsurlar da çok yönlü olur. Bu yönleri bir tanımda bir araya getirmek zordur. Her bir tanım ancak bir veya birkaç yönünü ifade ederek tanımlayabilir. Birinci tanımda lehçeler arasında kelime dağarcığı farkı olur. Bunun değişik nedenleri vardır. Örneğin kültür seviyesi, coğrafya gibi etmenler önemlidir bu hususta. Her dilin bir dil bilgisi kuralı vardır. Lehçelerde bu kurallar değişebilir. Bir lehçede fiil cümleinin en sonunda kullanılırken

⁴⁴ Hanna el-Fâhûrî, *Câmi 'u Târîhi 'l-Edebi 'l-'Arabiyye*, Daru'l-Cîl, Beyrut, 2005, s.7.

⁴⁵ Bkz. Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, 8. Bas., İstanbul, 2009. s.119.

⁴⁶ Adnan Benk, "Arapça", Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, II/ 756.

⁴⁷ William Benton Publisher, "dialect," *Encyclopædia Britannica*, Vol. VII/ XXIV, USA, 1965, p.356.

⁴⁸ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, I/141.

diğer bir lehçede fiil cümleinin ortasında kullanılabilir veya soru edatları yerine vurgu kullanılıyor olabilir.⁴⁹ Ayrıca kelimelerin telaffuzunda mahreç ve vurgu da önemlidir. Bunlar lehçeden lehçeye farklılık gösterebilir. Tanımın son kısmındaki ifade önemlidir. Lehçeyi konuşan kimselerin lehçenin koptuğu temel dile mensup olmaları gerekir. Bunun sürekli olması gerekir. Bir lehçeyi taklit ederek konuşan biri o lehçeye mensup olmaz. İkinci tanımda “değişik ülkelerde” ifadesi bir lehçe için gerekmebilir. Ülke sınırları içinde onlarca lehçe olabilir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi dil canlı bir vasıttır. Lehçeler dilin canlı yönüne delalet eden birer yenileyici unsurlardır. Coğrafya, kültürel yozlaştırma, göçler, savaşlar, doğal afetler, siyaset, yönetim şekilleri, ticaret, etnik gruplar gibi faktörler lehçe oluşumu üzerinde etkilidir. Diğer bir tarafta üniter yapılı yönetimler, yayın-basın, adil yönetimler, birlikte yaşama kültürü, okullaşma oranları gibi unsurlar bir dilden yeni lehçelerin türetilmesini engelleyen faktörlerdir.

Dünya üzerinde neredeyse bütün dillerin lehçeleri vardır. Arapça, Türkçe, Kürtçe, Almanca, İngilizce dillerinin bilindiği gibi bir sürü lehçeleri vardır. Lehçeler eş zamanlı ve art zamanlı olarak araştırmalar konusu olmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar gittikçe önem arz etmektedir. Değişik bölgelerde dil atlası çalışmalarına girilmektedir. Bu çalışmalar bir dilin geleceği hakkında fikir edinmemize imkân sağlamaktadır. Lehçe tespitinde ses değişimleri, söz dizimi, sayılar, zamirler, isim ve sıfat tamlamaları, fiil çekimleri gibi ölçütler kullanılır. Bunlar bir dilin temel ayırt edici unsurlarıdır. Bir dildeki ödünç alınmış kelimeleri zikir edilen bu kıstaslara katmamak gerekir. Çünkü bu, dilin temel özelliklerini değiştirmez. Ödünç kelime almanın daha çok eklemeli dillerde gerçekleşmesi yaygındır.

Lehçelerin bünyesinde bölgesel ve yöresel daha küçük farklılıklar vardır. Bunlar şiveler ve ağızlardır. Bunların anlaşılması kolaydır. Zamanla şiveler farklılıkları artarak lehçeye dönüşebilir.

⁴⁹ Oyuklu köyü lehçesinde bazı soru edatları yerine genelde vurgu ile soru sorulur. İlgili başlık altında gerekli bilgiler verilmiştir.

Bugün yeryüzünde lehçeleri en çok olan dillerden bir tanesi de Arapçadır.⁵⁰ Hatta Arapçanın bugün yeryüzünde en çok lehçesi olan dillerden biri olduğunu söylemek de mümkündür. Arapçanın birçok lehçesinin olmasının farklı sebepleri vardır. Coğrafi, sosyal gruplar; kabileler, dini faktörler, kültürel etkileşimler gibi amilleri saymak mümkündür. Cahiliye döneminde birbirlerine rakip birçok kabile vardır bölgede. Bunların aralarında fazla etkileşim yoktur. İlişkileri mücadeleden ibarettir. Buradan başlayan lehçeler giderek nitelik ve nicelik olarak çoğalmışlar. Her kabile lehçesini geliştirmesine rağmen yazının yaygınlaşması dolayısıyla kabileler üstü ve düzenli bir edebi dilin oluşmasını mümkün kıldı.⁵¹

Arapça lehçelerine girmeden önce eski Arapça, klasik Arapça, orta Arapça ve modern Arapça kavramlarına değinmekte fayda vardır. Bu taksimat tarihi gelişim göz önünde bulundurularak yapılır.⁵² Bu yolla lehçelerin iyi anlaşılmalari sağlanacaktır. Eski Arapça, çok eskilerde kitabelerde rastlanılan Arapçadır. Bu kitabeler uzun metinlerden ibaret değildir. İçeriklerinde isimler ve birtakım küçük rumuzlardan ibarettir.⁵³ Bunlar klasik Arapça için birer zemin açısından önem arz ederler. Klasik Arapça kavramı, lehçeler üstü bir kavramdır. Bu kavram ile edebi Arapça kast edilmektedir. Arapçanın özellikle Abbasiler Dönemleri'nde diğer bazı ülkelerle (bir kısım Asya ve Afrika ülkelerinde) temas sonucu diğer dillerle etkileşimi oldu.⁵⁴ Kelime alışverişleri olur. Ayrıca kültürel anlamda da Arapçada etkileşimler olur. Bu dönem Arapçanın Orta Arapça dönemidir. Modern Arapça ise Napolyon seferiyle başlayan modernleşme dönemi Arapçasıdır. Bu dönemle Arapça çok geniş bir alanda yayıldı. Mehcer edebiyatçıların katkılarıyla Arapça, Amerika Kıtası'na kadar yayıldı. Avrupa'ya gönderilen görevliler Arapçanın Avrupa kültürüyle tanışmasını sağladı. Daha önce Kurtuba'da kurulan Endülüs devletinin orada oluşturduğu kültür çevresiyle Arapça daha da yayılma fırsatı buldu.

⁵⁰ Alp, *Farklı İki Acıdan Arapça: Fusha ve Avamca*, s.91.

⁵¹ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.16.

⁵² Bergsträsser, *Sâmî Dilleri Tarihi*, s.107.

⁵³ a.g.e., s.103.

⁵⁴ a.g.e., s.108.

Günümüzde standart Arapça ve mahalli lehçeler kavramları yaygınlaşmıştır. Standart Arapça, lehçeler üstü Arapça anlamına gelir. Standart Arapça, sadece Kureyşlilerin ya da başka bir kavmin lügati değildir.⁵⁵ Bu kavram resmi Arapça demektir. Herkesin yayın ve basında anlayabildiği Arapçadır.

Arapça lehçeleri dünyada genel olarak Doğu lehçeleri (Mekke lehçesi, Suriye ve Filistin lehçesi, Mısır lehçesi) ve Batı lehçeleri (Trablusgarp lehçesi, Tunus şehri lehçesi, Cezayir lehçesi, Çöl, Orta ve Doğu Afrika lehçeleri, Malta lehçesi) olmak üzere iki gruba ayrılır:⁵⁶

1.2. Anadolu Arap Lehçeleri

Arapların Anadolu'yla teması ve bu coğrafyaya gelişleri değişik dönemlerde olmuştur. Bu dönemleri İslam öncesi ve İslam sonrası diye ikiye ayırmak mümkündür. İslamiyet'ten önce Araplar Arabistan Yarımadası'nda kabileler halinde yaşarlardı. Kabileler arasında ve diğer halklarla çekişmeler ve savaşlar eksik olmaz. Bu dönemde meydana gelen savaş ve kabileler arası çatışmalara “Eyyâmu'l- ‘Arab” (Arap Savaşları) denilir.⁵⁷ Bu savaşlardan bıkan kabileler, daha emin yerlere çekilme ihtiyacını hissetmiştir. Bu kabilelerin hicret ettikleri yerlerden bir de Anadolu'dur. Bu kabileler Anadolu'ya gelmeden önce Anadolu'da Arapça konuşan Yahudi ve Hristiyan topluluklar vardır. Diyarbakır grubunda Arapça konuşan sadece Yahudi ve Hristiyan toplulukları vardı. Arapça konuşan Müslüman yoktur.⁵⁸ İslamiyet'ten sonra Anadolu'ya yerleşen Müslümanların dışında da eskiden beri Anadolu'da Arapça konuşan topluluklar vardı.

İslami fetihlerle Araplar ve Müslüman olmuş diğer halklar Arap ve İslam kültürünü geniş alanlara yaydılar. Kuzey Afrika, Anadolu, Horasan'a kadar geniş bir alanda İslam hâkimiyeti kurulur. Diyarbakır'ın fethi için Anadolu'ya yönelen Müslümanların bir kısmı Diyarbakır ve çevresinde ikamet etmeye başlar. Türklerin

⁵⁵ Kaddûr, *el-Medhal ila'l-luğati'l- ‘Arebiyye*, s.81.

⁵⁶ Bergsträsser, *a.g.e.*, s.112.

⁵⁷ Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim Ali Muhammed el-Becâvî, *Eyyâmu'l- ‘Arab ft-l-Câhiliyye*, el-Mektebetu'l- ‘Asriyye, Sayda- Beyrut, 2003, s.5.

⁵⁸ Otto Jastrow, *Türkiye'de Arapça Diyalektleri- Karşılaştırmalı Tipolojiye Doğru*, Çev. Muna Özezen, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt XXIV, Sayı 2, Ekim, 2015, s.67.

Anadolu'ya hâkimiyetiyle birçok kültürün kaynaşması olur. Arap ülkelerine Osmanlı Dönemi'nde fetih hareketleri olur. Osmanlı hâkimiyetinde Arapçanın etkisi gittikçe arttı. Din ve hukuk bilimleri Kahire ve Şam'da olduğu gibi İstanbul'daki okullarda da Arap diliyle öğretilirdi.⁵⁹ Osmanlı Türkçesi Arapçadan kelimeler aldı. Müslüman Anadolu insanı dine hürmetinden Kur'an dili Arapçayı önemsemi. Medreselerde bu dilin gramerine önem verildi.

Anadolu'da Osmanlı Dönemi'nde dini ve hukuk alanında klasik Arapça kullanılıyordu. Bir de yerel lehçelerle sözlü kültürünü inşa eden halklar vardır. Bunlar yerel lehçelerini yazıya dök (e)memişlerdir. Yayın, basın ve yazı dili olamayınca Anadolu'da Arapça konuşan halkın dil birliği de sağlanamamış, böylelikle değişik bölgelerde değişik lehçelerin varlığı söz konusu olmuştur. Bu lehçelerin tespiti ve analizleri Batılılar tarafından başlatılmıştır. İlk çalışma 1882 yılında Albert Socin'in "Musul ve Mardin Arapça Diyalektiği (Der Arabische Dialekt Von Musul Und Mardin)" adlı çalışmadır.⁶⁰ Bu çalışma ilk olması dolayısıyla önem arz eder. Akabinde onlarca araştırma bu alanda yapılmıştır. Otto Jastrow, Türkiye'de konuşulan Arapça diyalektleri üzerinde çalışmasında lehçeleri karakteristik özelliklerine göre üç gruba ayırmıştır:⁶¹

- 1- Suriye yerleşik Arapçası (Hatay, Mersin, Adana),
- 2- Suriye Bedevi Arapçası (Şanlıurfa),
- 3- Mezopotamya Arapçası (Qeltu diyalektleri).

Bu gruplar üzerine yerli ve yabancıların değişik düzeylerde çalışmalar var. Bu grupların her birinin kendine has özellikleri vardır. Kültürel ve dilsel anlamda farklılıkları oldukça fazladır. Çalışmamız 3. gruba dâhildir. Shabo Talay, hocası Otto

⁵⁹ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s.287.

⁶⁰ Yaşar Acat, *Anadolu'da Konuşulan Arap Diyalektleri Üzerine Avrupa ve Türkiye'de Yapılan Çalışmalar*, Turkish Studies, Cilt. XIII, Sayı 5, Mart, 2018, s.34.

⁶¹ Jastrow, *Türkiye'de Arapça Diyalektleri- Karşılaştırmalı Tipolojiye Doğru*, s.64.

Jastrow'un tespitinden yola çıkarak Türkiye'de konuşulan Qəltu diyalektlerin dört grubunu aktarır:⁶²

1-Mardin lehçeleri,

2- Diyarbakır lehçeleri,

3- Siirt lehçeleri,

4- Kozluk- Sason- Muş lehçeleri.

⁶² Shabo Talay, *Anmerkung Zum Vokalsystem Des Arabischen Dialekts Von Sine (Sine'nin Arapça Lehçesinin Ünlü Ses Sistemi Üzerine Notlar)*, Folia Orientalia, Vol. 49, 2012, S.1.

2.BÖLÜM

OYUKLU KÖYÜNÜN SOSYO-KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

Oyuklu köyü halkı, aşağıdaki metinlerden de anlaşılacağı gibi yıllar önce Bağdat civarından değişik nedenlerle Anadolu'ya gelip bazı yerleşim alanlarını kendilerine yurt edinmişlerdir. Yerleştikleri yerler apayrı kültürlerle ev sahipliği yapıyordu. İslamiyet'in çatısı altında birleşen halklar yeni bir kültürü inşa etmeye başladılar. Bu kültürden kopan Oyuklu mensupları, gittikleri yerde farklı kültürlerin hayat bulduğu bir alanda kendilerine yeni bir hayat kurdular. Buraya gelirlerken yıllardır o bölgede hüküm sürmüş olan halkların kültürel kalıntıları hâlâ duruyordu. Ticari ve sosyal temaslar dolayısıyla doğal olarak kültürel etkileşimler başlamıştır. Bu etkileşme, Oyuklu köyünün mevcut kültür bünyesinde değişik alanlarında görülür. Bu hususun detayları aşağıda verilmektedir.

2.1. Oyuklu Köyünün Tarihi, Coğrafi ve Kültürel Özellikleri

Oyuklu, Lice ilçesine bağlı bir köydür. Köyün yerel ismi Sənē'dir. Diyarbakır tahrir defterinin⁶³ 1568 senesinde ismi "Sin" olarak geçmektedir.⁶⁴ Köy ismi, 1928 senesinde "Sini" ve 1946 senesinde hâlâ "Sini" olarak geçmektedir. "Oyuklu" ismi ise 1971 senesinde kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁵ Bu isimler resmi kayıtlarda geçmekle birlikte köy halkının bu konuda farklı görüşleri bulunmaktadır.

Köyün tarihi ve kültürel düzeyi Lice bölgesinin tarihi gelişimiyle yakından ilişkilidir. Burada kurulan devletler, oluşturulan medeniyetler, hayat bulan kültürler bölge olarak birbirlerinden etkilenirler. Halkların kültürel kalıntılarından ve tarihi kaynaklarından bu etkileşimi görebiliyoruz.

Lice'yi konumuzla ilişkin olarak tarihsel gelişimini iki döneme ayırıyoruz. Bölgenin Müslümanların hâkimiyetinden önceki dönem ve Müslümanların bölgeyi

⁶³ Atak Sancak'ının XVI. YY. 97 Numaralı Mufassal Tahrir Defteri.

⁶⁴ Oktay Bozan, Mehmet Salih Erpolat, Serkan Sarı, *Mehmet Ali Yaşar'a Armağan Kitabı*, Hiperyayın, İstanbul, 2021, s.59.

⁶⁵ a.g.e., s.61.

ele geçirdikten sonraki dönem şeklinde ele almak mümkündür. İlk dönemde Lice ve civarı Asur, Med, Pers, Makedon, Partlar ve Roma egemenliği altına girmiştir.⁶⁶ İslamiyet'ten önce Lice'ye hâkimiyet kuran en son devlet Bizanstır (Doğu Roma).

Doğu Roma'dan sonra Lice bölgesini de kapsayan Diyarbakır'da Emevîler, Abbasiler, Mervaniler, Büyük Selçuklular, Suriye Selçukluları, Ahlatşahlar, Artuklular, Eyyubiler, İlhanlılar, Akkoyunlular ve Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti kurulur. Lice 1517 yılında Osmanlı egemenliğine girer. Lice daha önce Atak sancağına bağlıyken 1871 yılında Diyarbakır'a ilçe olarak bağlanır.⁶⁷

Lice'nin Oyuklu köyü kültürüne kaynaklık eden en önemli unsurlarından biri, Atak Kalesidir. Kale yıllarca Oyuklu'da metfun olan şeyhlerin de içinde bulunduğu yönetimin eline geçer. Kaleyi yönetmeleri, onları hem Müslümanlar arasında hem de bölge halkları arasında tanınır hâle getirir. Köy halkının ifadesiyle “İslam'a hizmetleri” dolayısıyla önemli görevler üstlenirler.⁶⁸

Hz. Ömer Dönemi'nde Âmid (Diyarbakır) fethedilir (638). Akabinde İslam ordusu hem kendi güvenliği hem de İslam'ı yayma ve tebliğ gayesiyle civardaki kaleleri almaya girişir. Ordunun yöneldiği yerlerden bir de Atak Kalesi'dir. Burası Bizanslara bağlı Vali Yânis İbn Suleyumûs tarafından idare ediliyordu. El-Cezire başkomutanı İyâz b. Ganem, Atak Kalesi'nin yakınına gelir. Kale teslim olmayı reddeder. Kale oldukça korunaklıdır. İslam ordusu komutanlarından Hâlid b. Velîd kaleyi savaşla almaya İyâz'ı teşvik eder.⁶⁹

Yânis İbn Suleyumûs, Kulp'un yönetici Ermevîl b. Kelûs'in kızı Meyrûne ile evlidir. Meyrûne ailesini ziyarete gider. Kulp'tan dönerken Müslümanların yolları aldıklarını görür. Yânis İbn Suleyumûs eşi için endişe duyduğundan Müslümanlara barış teklifini Arap kökenli Hristiyan Murhif b. Vâkid aracılığıyla İyâz b. Ganem'e iletir. Aslında bu sahte bir barış teklifidir. İyâz b. Ganem fethin uzamaması için

⁶⁶ Mehmet Azimli, “Osmanlı Dönemine Kadar Lice”, *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu Bildirileri*, (05-06 Eylül 2008), Ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayını, Mardin, 2012, s.48.

⁶⁷ licevakfi.org, Erişim tarihi (27.07.2023.).

⁶⁸ Kaynak kişi: 2.

⁶⁹ el-Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. ‘Umar b. Vâkid el-Eslemî, *Târihu Futûhi'l-Cezîreti ve'l-Hâbûr ve Diyârbekir ve'l-Îrâk*, Thk. Abdulaziz Feyyaz Harfûşî, Dâru'l Beşâir, Dimaşk, 1996, s.188.

teklifini kabul eder. Ancak Yânis İbn Suleyumûs, eşinin serbest bırakılması için rehin alma niyetinde olduğu on Müslümanı kaleye gönderme şartı koşar. Bu on kişinin içinde Abdurrahman b. Ebibekr de vardır. Hulasa Müslümanlar, Yânis İbn Suleyumûs'un hilesini boşa çıkartarak kaleyi ele geçirirler.⁷⁰

el-Vâkidî'nin *Târihu Futûhi'l-Cezîreti ve'l-Hâbûr ve Diyârbekir ve'l-Îrâk* adlı eseri, Atak Kalesi hakkında birkaç sayfalık bilgi ile yetinir. Bu hususa değinen fazla kaynak olmadığından teyide muhtaç da olsa bu bilgileri özetleyerek vermeye çalıştık ki bizim de ifade ettiğimiz gibi bazı kaynaklar bu türden tarihi bilgilerin teyide muhtaç olduğuna dair vurgu yapılıır.⁷¹ Ancak yapılan kaynak taramalarında kesin diyebileceğimiz henüz bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Şu anda köyde ikamet eden insanların soyları üç aileden gelir: 1- Şeyh Badin soyundan gelenler, 2- Mele Halil ailesi. 3- Şeyh Rıdvan torunları.

Şeyh Badin soyundan gelen köy halkının anlattıkları şu şekildedir:⁷²

“Şeyh Badin ecdadımızdır. Bağdat'tan gelmişler. Önce Kulp'a gelmişler. Genç ile Kulp arasında yaylaları varmış. Hayvan besliyorlarmış. Sonra orada bazı ihtilaf ve çatışmalar ortaya çıkmış. Bundan dolayı köy halkı Kutlu (Bamâtan)⁷³ ile Kerpiçören (Reşanê)⁷⁴ arasındaki mıntıkaya gelmişler. Oradan da Bayırdüzü'ne (Bazmar)⁷⁵ gelmişler. Daha sonra dağılarak altı kola ayrılmışlar: 1. Kol Silvan'ın Tokluca köyüne (Çărəkê), 2. Kol Silvan'ın Sarıbuğday (Pîrema), 3. Kol Hazro'nun Varınca köyüne (Kûfercê) 4. Kol Silvan'ın Kuthualan köyüne (Reşêka Şêx Devda), 5. Kol Mardin'e⁷⁶ ve 6. Kol Oyuklu köyüne (Sânê) yerleşmişler.”

Köyde ikamet eden, Şeyh Badin soyundan gelenlerin aile sayısı azdır. Bu soydan gelen ailelerden altı tanesi Diyarbakır merkeze bağlı Bağıvar köyünde ikamet

⁷⁰ el-Vâkidî, *Târihu Futûhi'l-Cezîreti ve'l-Hâbûr ve Diyârbekir ve'l-Îrâk*, s.193.

⁷¹ Abdurrahman Acar, “Dünden Bugüne Hetâkh Kalesi”, *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu Bildirileri*, (05-06 Eylül 2008), Ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayını, Mardin, 2012, s.17.

⁷² Kaynak kişi: 2.

⁷³ Lice ilçesine bağlı bir köy.

⁷⁴ Lice ilçesine bağlı bir köy.

⁷⁵ Hazro ilçesine bağlı bir köy.

⁷⁶ Mardin'e giden akrabalarının nereye yerleştikleri bilinmemektedir.

eder. Bağırvar'da ikamet edenlerin Oyuklu köyü ile sıkı ilişkileri vardır. Karşılıklı ziyaretler olur. Bunlar Oyuklu Arapça lehçesiyle akıcı bir şekilde konuşurlar. Ama diğer yerlerde yaşayanlar Arapça dillerini unutmuşlar. Aralarında söz konusu lehçe konuşulmamaktadır. Örneğin Silvan'ın Tokluca köyünde ikamet edenlerin hiçbiri Oyuklu Arapça lehçesini bilmez. Hatta Oyuklu köyünde yaşayan diğer insanların bu ailelerin Bağdat'tan geldiklerinden haberleri yoktur.

Köyde yaşayan ikinci aile, İmam Halil'e (Mele Halil) dayanır. Daha önce bunlara "Mala 'Eli" derlerdi. Bunlar ailelerini şöyle anlatırlar:⁷⁷

"Akrabamız olan İmam Halil (Mele Xelil) Savur'un Kayatepe köyüne (Mənəzlē köyü) yerleşmiş. Meşhur bir âlimdir. İbrahim Efendi Diyarbakır müftüsüydü. O bizim ailedendi."

"Bu aile, Şeyh Rıdvan'ın taifesindendir. Şeyh Rıdvan Bağdat'tan Atak'a gelirken Mele Halil ailesi de onunla beraber gelir."

İmam Halil ailesinden olanlar da sayıca azdır köyde. Şu anda köy içindeki ziyarete bakan Hüseyin Bayram bu ailedendir. Ailenin bazı fertleri Adana'da ticaretle uğraşır.

Üçüncü aile Şeyh Rıdvan torunlarıdır. Bunların tarihlerini şöyle anlatırlar:⁷⁸

"Hetāx Kalesi fethinde 40 sahabe şehit olur. Sonra yönetim İslam'a geçer. Yönetim 200 yıl böyle devam eder. Hetāx Kalesi'ndeki sünniler, "Bizim sayımız az." diyerek Bağdat'a bir grup insan göndermişler. Amaçları Harun Reşit'ten yardım talep etmektir. Harun Reşit "Ne istiyorsunuz?" diye sormuş. Onlar da "Biz Hetāx Kalesi'nde sayıca azız. Bize asalet ve kerem sahibi birini ver." demişler.

Harun Reşit, Şeyh Rıdvan'ı ve bir grup taraftarı tayin eder. Bu grup Hetāx'a gelir. O dönem bölge İslam hâkimiyetindedir. Bölge yönetimi Bağdat'tan gelen gruba "Bu yaptığınız da ne?" diye sormuş. Onlar da "Hâl mesele şundan bundan ibarettir." diye anlatmışlar. Bunun üzerine yönetici "Halife iyilik yapmış. Ben de size bu köyü hibe edeceğim." demiş. Köyde medrese yapılmış. Burada takva sahibi

⁷⁷ Kaynak kişi: 6.

⁷⁸ Kaynak kişi: 2.

kimseler görev yapmışlar. Bu bölgeden Kulp, Silvan, Hetāx'a "Falan köye Bağdat'tan bir grup Sünni gelmiş." şeklinde haber yayılmış. Bu olaydan sonra bölgedekiler bu köye yerleşenlere "Sünniler Köyü" demeye başlamışlar. Bunun üzerine köyün ismi Sənē'ye dönüşmüş."

Ancak yine köyden bazılarının anlattıklarına göre eskiden köyün adı "Qaryetu'l-Būtān" idi. Bizler Irak'tan 1100 yıllarında buraya gelmişiz."⁷⁹ diye ilave ederler.

Oyuklu köyünde bulunan türbe ve eski mezarlık tarih açısından önemli bir alan olarak görülmüştür. Bu alan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölgesi Kurulunun 29.03.2022 tarih ve 349 sayılı kararıyla koruma altına alınmıştır. Köy içerisinde koruma altına alınan alan 2224.852 metre karedir.⁸⁰

Oyuklu köyü, Lice ilçe merkezinden 27 km, Hazro ilçe merkezinden ise 20 km uzaklıktadır. Oyuklu köyü güneyden Ormankaya (Şimşim) köyü, güneybatıdan Çitlibahçe (Helhel) köyü, kuzeyden Kutlu (Bamātān) köyü, batıdan Bağlan (Məşərf) köyü ve kuzeybatıdan Kabakaya (Entāx) köyü ile çevrilidir.⁸¹

Oyuklu köyü, 1269 metre rakımı bulunan Uzuncaseki Dağı eteğinde engebeli geniş bir alan üzerinde kuruludur. Köyün kuzeyinde yükselen sarp bir yamaç bulunmaktadır. Güney kesiminde ise Ormankaya ile temas eden Güneydoğu Torosları geçer.

Köyün coğrafi konumu, mağaraları (əl-məxarō) ve su kaynakları dolayısıyla köyün burada kurulduğu tahmin edilmektedir. Köyün kuzeyinde dik yamaçta bulunan irili ufaklı onlarca mağara vardır. Mağaraların yoğunlaştığı üç alan vardır. Bu alanlara "tepe (kerm)" deniliyor. Burada bulunan her tepeye köy ahalisi tarafından farklı isimler verilmiştir. Köyden yüzümüzü dağa çevirdiğimizde en solda Bab 'Alī Tepesi (Yüksek Tepe) ortada Sūr Tepesi ve sağda Bab əl-Kebīr (Büyük

⁷⁹ Kaynak kişi: 11.

⁸⁰ Bu bilgiler, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölgesi Kurulu'nun 29.03.2022 tarih ve 349 sayılı karar belgesinden alınmıştır.

⁸¹ Ormankaya ile Çitlibahçe Köyleri Hazro ilçesine, diğer köyler ise Lice ilçesine bağlıdır.

Kapı) vardır. Güneye bakan kayalıklar cephesine “*refûl*” adı verilir. Kayalıkların ortasında eski bir kiliseye ait harabe (*pəxeşək*) vardır. Bu kilise kalıntısına ulaşmak oldukça güçtür. Bu mağaraların eskiden yaşam alanı olarak kullanılıp kullanılmadıkları hakkında kesin bir bilgi yoktur. Çitlibahçe köyünden biri⁸² “*Biz o mağaralardan saman almaya giderdik.*” diye anlatır.

Günümüzde köyün su ihtiyacı sondajlarla açılmış kuyulardan temin edilmektedir. Köy camisinin yanında suyu az olan bir çeşme hâlâ akmaktadır. Köyün en yaşlılarından biri:⁸³ “*Biz bu çeşmeye “‘Eyn əl-Zē‘o: Köy Çeşmesi” deriz. Bu çeşme yaz kış hiç kurumamaktadır. Köyde başka çeşmeler de var ama bunların tümü kurumuş vaziyette. Köyün ortasında bugün kahvehanelerin bulunduğu yerde “Mano Çeşmesi” (‘Eyn Mano) vardı. Mano, Hetāx Kalesi’nde yaşayan adamların kralıymış. Suyun önüne bent yapılmıştı (liğ). Hayvanlarımızı buraya getirir bu çeşmenin suyundan onlara su verirdik. Bir de köyün aşağısında ‘Eyn Bərkē (Bərkē Çeşmesi) vardı. Bərkē Çeşmesi’nin suyu iki yerden çıkardı. Bahçeler vardı. Bu çeşmenin suyu ile bahçelerimizi sulardık. Bir de burada ‘Eyn Şəlō (Şəlō Çeşmesi) vardı.*” diye anlatır.

Köyün çok önemli bir mera alanı vardır. Burası aynı zamanda bir yayladır. “*Suyu ve yeşilliği bol olan bir vadidir. Köyün kuzeydoğusunda bulunur. Buranın yerel ismi “Nevalē Vēdīāksāl” Arapça ismi ise “Serabē Seyīda”dır. Oyuklu köyün seyitleri, orayı cihat anlayışıyla fethetmişler. Burası “Xerabē Destē Seyīdan” adıyla anılıyormuş. Buradan ayrılanların ev kalıntıları hâlâ mevcuttur.*”⁸⁴

Köyde 250’ye yakın aile vardır. Köyde ikamet edenlerin sayısı 2022 yılı nüfus sayımına göre 1025’tir. Önceki yıllara baktığımızda köyde nüfusun fazla artmadığı görülmektedir. 2013’te köy nüfusu 1023’tür. Köy nüfusu bazı yıllarda düşüş gösterir. Kadın sayısı, erkek sayısından fazladır. 2022 verilerine göre 487 erkek ve 538 kadın köyde ikamet etmektedir.⁸⁵ Köyde ikamet edenlerin dışında da

⁸² Kaynak kişi: 16.

⁸³ Kaynak kişi: 11.

⁸⁴ Kaynak kişi: 17.

⁸⁵ <https://www.nufusune.com/193501-diyarbakir-lice-oyuklu-mahallesi-nufus>.

köyle sıkı bağlantısı olan ve ikamet ettiği yerde aynı lehçe ile konuşan takriben 470 kişi vardır.⁸⁶ Bunlar köyden olup memurluk, iş arama vb. nedenlerden dolayı başka yerlere taşınanlardır. Bunlar daha çok Diyarbakır merkez ve Adana'da ikamet ederler. Özel günlerde dışarıda ikamet edenlerin çoğu köyü ziyaret ederler.

Köyde tarım arazisi azdır. Ancak kendilerine yetecek kadar sebze ve meyve yetiştirme imkânları vardır. Küçük ve büyükbaş hayvancılığı yapılır. Memur ve işçisi bol olan bir köydür. Eskide ekonomik imkânları kısıtlıyken günümüzde ekonomik sorunlar yok denecek kadar azdır.

Köyde bir halı kursu mevcuttur. Köyde ikamet eden genç kadınlar bu halı kursunda çıraklık eğitimlerini alırlar. Usta olduklarında ekonomilerine katkı sağlayacak ürünler sağlamaktalar.

Köyün ekonomisiyle ilgili bilgileri köy muhtarı şöyle ifade eder:⁸⁷

“Köyde tarım arazisi azdır. Bağ bahçelerimiz var. Köyde iki market ve iki kahvehane mevcuttur. Büyük ve küçükbaş hayvanlar var. Bölgede yetiştirilen buğday, arpa, mercimek gibi ürünler elde edilir. Eskiden köyde bir mandıra vardı. Buradan elde edilen süt satılırdı. Köyde 2004 yılında yüz aileye ikişer inek verilmişti. Bunların parası sekiz yılda ödendi ve bu faaliyetlerimiz 2012 yılında tamamen bitti.”

Mandıra faaliyeti köyde artık yapılmamaktadır. Ama köyde çoğunun büyükbaş hayvanı vardır. Sütleri ve süt ürünlerini başta Diyarbakır merkez olmak üzere civar yerleşim yerlerine satarlar.

Köyde yetişen değişik ağaç türleri vardır. *En başta meşe ağacı (bālūt) yetişir. Özellikle ziyaretteki meşe ağaçları bol ürün veren çok eski ağaçlardır. Bazılarının kökü oyulmuştur. Alanda bulunan meşe ağaçlarını yakacak amaçlı kullanırlar. Ayrıca tahılın az olduğu eskilerde meşe palamudu besin olarak kullanılırdı. Bir de meşe dallarından çıra ve gaz lambasının olmadığı dönemlerde meşale (sūkē) yapılırdı. En önemli meyve ağaçlarından biri bademdir (badem: fārķē, bedem içi:*

⁸⁶ Shabo Talay, *Anmerkung Zum Vokalsystem Des Arabischen Dialekts Von Sine (Sine'nin Arapça Lehçesinin Ünlü Ses Sistemi Üzerine Notlar)*, Folia Orientalia, Vol. 49, 2012, s.1.

⁸⁷ Kaynak kişi: 18.

ķananē).⁸⁸ Doksanlı yıllara kadar bademin köyün en önemli geçim kaynağı olduğu ifade edilir. Yaban armudu (*šekōk*), alıç (*‘azranē*) ve dağdağan (*gāngarasē*) eskiden çok önemli gelir kaynağıydı. Bunlar Hazro ve Diyarbakır’a götürölüp satılır. Bir de öksürüğe iyi geldiğinden ilaç amaçlı kullanılan iğde (*xūbeyrē*) ağacı vardır.⁸⁹

Köyde hâlâ devam eden bağ yetiştirme faaliyetleri vardır. Eskiden bağbozumu (*ma‘asō*) döneminde imece usulü çalışmalar yapılırdı. Ancak günümüzde bu alanda imece usulü yoktur. Üretilen fazla pekmez, pestil ve kesme köy dışında satılır. Bununla ek bir gelir elde edilir.

Eskiden ticaret ile tarım faaliyetlerinde öküz, eşek ve at gibi hayvanların gücünden faydalanırlardı. Taşımada daha çok eşekler kullanılırdı. Buranın eşekleriyle ilgili esprili bir hikâye anlatılır:

“Bizler Seyid olduğumuzdan vergi ve askerlikten muaftık. Reşit Paşa, İstanbul’dan Hazro’ya gelir. Hazro’ya varmadan ovada beylerle mücadele eder. Beyler düz bir alanda Reşit Paşa ordusuna dayanamazlar. Mücadele dağlık kısma taşınır. Orada mücadele sürer. Reşit Paşa “Daha önce bu iki tepeye iki kişi yerleştirseydiniz ovada o kadar zaiyat vermenize gerek kalmazdı.” der. Reşit Paşa Hazro’da kalır. Kış kapıya dayanır. Yakmak için oduna ihtiyaç duyulur. Her tarafa herkesin odun getirmesi için haber salarlar. Herkes üzerine düşen görevi yerine getirir. Oyuklu köyü, payına düşen odunu göndermez. Onlara “Siz neden odun göndermiyorsunuz?” diye sorarlar. Onlar da “Bizler muafız.” derler. Reşit Paşa “Sizi anladık. Siz muafsınız peki ya eşekleriniz?” Reşit Paşa İstanbul’a döndüğünde ilk işlerinden biri Oyuklu köyünün muafiyetini kaldırmak olur.”⁹⁰

Köydeki eğitim ssistemiyle ilgili şunlar anlatılır: “Köyde bir ilkokul ve bir ortaokulumuz var. Ortaokul kısmı, İmam Hatip’tir. Her kademenin dört dersliğı vardır. Okul taşımalıdır. On dört öğretmenimiz vardır. Köyümüzden üç doktor, iki avukat, hemşireler ve çok sayıda öğretmen çıkmıştır.”⁹¹

⁸⁸ Kaynak kişi: 17.

⁸⁹ Kaynak kişi: 11.

⁹⁰ Kaynak kişi: 19.

⁹¹ Kaynak kişi: 20.

2.2. Oyuklu Köyünde Sosyal Hayat ve Ritüeller

Oyuklu köyü mensupları kendi aralarında birlik ve beraberlik ruhuyla yaşarlar. Gelenek ve göreneklerine bağlıdırlar. Kültürlerine bağlılıklarını pratikte de görebiliriz. Özellikle “seyitlik” hususunda ecdatlarına bağlılıklarının sosyal hayatlarına çok fazla sirayet ettiğini görebiliriz. Bunu ecdatlarının kabirlerine gösterdikleri saygı ve önemden anlıyoruz. Köy ahalisi, seyitlerinin kendi yaşamları üzerinde büyük etkileri olduğunu ifade ederler. Onlara göre başlarından bir sürü musibetin defolmak bu mübarek zatların sayesinde.

Köy sakinleri, kültürlerine bölge halkının bakış açılarından mıztarip olduklarını zaman zaman ifade ederler. Aslında uzun süredir süregelen mesnetsiz ithamların diyalog kopukluğundan ve bu hususta yeteri araştırma yapılmamaktan kaynaklandığını dile getirirler. Köy halkı Sünni olduklarını özellikle vurgularlar.

Çalışmamızın ilgili yerlerinde de ifade edildiği gibi Arapçaları, Qəltu lehçesinin kendine has fonetikselle ve morfolojik özellikler barındıran bir parçasıdır. Onların hakkındaki eksik ve yanlış bilgiler, olumsuz yargılar toplumun bazı kesimlerinde hâlâ mevcuttur.

Oyuklu köyü, ziyaretleri bol olan bir köydür.⁹² Ziyaretlerine saygı ve rağbet vardır. Eskiden beri çevre halkının bu ziyaretlere ilgisi vardır. Şer’i hukukun yaygın olduğu dönemlerde ziyaretler sorun çözücüdür. Ziyaretler hakkında bildiklerini aktaran köy ahalisinden biri, şunları aktarmaktadır:⁹³

“Bu kutsal mekânlar birçok sorunun çözülmesine katkı sağladı. Bu kutsal mekânlara sığınan kurtulurdu ve adına yemin eden kimsenin yeminine güvenilirdi. Kimse bu mekânların hatrını yok saymazdı.”

Köyde bulunan ziyaretler, özellikle bayramlarda köy halkının ziyaret ettiği, müşterek yemeklerin verildiği, kurbanların kesildiği mekânlardır. Burada verilen yemeklere katkı gönüllülük esasına ve ailenin ekonomik gücüne göre yapılır; sağlanan katkı miktarını herkes bilmez, sır gibi saklanır. Çünkü işin temelinde Allah

⁹² Ziyaretin çoğul olarak ifade edilmesi bu köydeki ziyarete bağlı başka ziyaretlerin olmasındandır. Örneğin Silvan’da da kendilerine bağlı ziyaretleri vardır.

⁹³ Kaynak kişi: 12.

rızasının olduğunu ifade ederler. 6 Şubat 2023 tarihli elim depremin köyde herhangi bir hasara neden olmadığından köy ziyaretinde bütün köylülerin katıldığı bir yemek verildi. Bu yemekte misafirlere kavurma (kavurmō), bulgur pilavı (bālxār), ayran (rayō) ve yağlı saç ekmeği (xābeyz meklī) ikram edildi.⁹⁴ Kadınlar ve erkekler haremlik selamlık usulü ile ziyarette yemek yerler. Erkekler bölümünde çocuklar ayrı yetişkinler ayrı oturup yemek yerler.

Yemeklerin bolluğu ve lezzetinin yanı sıra servis edilmede bölge kültüründen farklı olan bir uygulama vardır. Kavurma servis edilirken herhangi bir kepçe veya benzeri bir alet kullanılmıyor. Etler büyük kaplardan ellerle avuçlanarak alınır ve alacak kişinin avucuna bırakılır (Foto-1). Bu geleneğin kendilerine göre “birlik, beraberlik ve bereket” anlamını taşıdığını ifade ederler (Foto-18, 19 ve 20). Bu tür ziyafetlere köyden herkes katılır. Dışarıdan gelen misafirlerin de katılmaları serbesttir.

Mevlit yemekleri de bu ziyaretlerde verilir. Ancak mevlit yemeğinde farklı bir uygulama vardır. Köydeki her aileden bir kişi mevlit yemeğine katılabilir. İkinci kişi mevlide gitmez. Köyde o esnada misafir varsa bütün misafirlerin mevlit yemeğine katılması serbesttir. Misafire saygı çoktur. Yemekten önce yalın ayaklarla seyitlerin kabirlerine gidilir. Fatiha okunur ve dua edilir. Yemeğe mevlit sahibi “Buyur!” demeyene kadar kesinlikle kimse başlamaz. Köyün diğer ziyafetlerinde de bu kural geçerlidir. Yemekten önce köy imamı “Konut duasını” okur. Duadan sonra yemeklere kaşık atılır. Mevlit yemeklerinde kaşık kullanmak serbesttir.

Bu ziyaretlerde ihtiyaca binaen verilen toplu yemeklerin dışında yılın belli bir tarihinde ritüel verilen önemli bir yemek daha vardır. Bu ziyaretgâhta⁹⁵ her yıl Ekim ayının ilk Perşembe⁹⁶ günü burada hayvanlar kesilir ve yemek yapılır. Buraya gelen kimselerin yaptıkları yemekler ortaktır. Etkinlikler dinidir. Dışarıdan bu etkinliklere katılım olmaz. Köy halkı “Yemekler büyük zatlara hürmeten verilir.” derler.

⁹⁴ Kaynak kişi: 17.

⁹⁵ Köydeki ziyaretgâhları bir sayıyoruz. Çünkü köy halkı Şeyh Rıdvan’ın kabrinin bulunduğu yeri köydeki büyük ziyaretin devamını olarak görürler.

⁹⁶ Bu tarih Atak Kalesi’nin fetih yıldönümü olabilir.

Hız. Ebubekir'in (r.a.) torunları olduklarını belirten köy halkı ziyaretgâhlarda adı yazılı olan zatların şeyh olduklarını ifade ederler. Mekân olarak en büyük ziyaret, köyün kuzeydoğusunda köye bitişik kutsal mekandır. Bu ziyaretin devamı olduğunu ifade etikleri, Lice'den köye gelirken yolun sağ tarafında yola bitişik bir ziyaretgâh⁹⁷(ziyārō) daha vardır (Foto-2). Duvarları ve çatısı beyaza boyalıdır. Kapısı ve ihata duvarlarını koruyan korkuluklar ise yeşile ve beyaza boyalıdır. Kümbetin en üstünde bir hilâl ve hilâlin ortasına monte edilmiş lafzatullah (الله) vardır. Etrafı tellerle çevrili alanda yerde çamurdan yapılmış ocaklar vardır. Yemek pişirmek için etrafta kocaman kazanlar ve yemek yapımı için diğer araçlar ve gereçler vardır. Köyde ziyaretgâhlara gönüllü olarak hizmet eden şahıslar vardır. Buraların temizlik, bakım, tertip ve düzeni ile ilgilenirler. Etrafta dikili ağaçların bakımını yaparlar.

Şeyh Şemdin'in kabrinin bulunduğu ziyaretgâhın gönüllü görevlisi burayı tanıtırken şöyle der:⁹⁸

“Bu kabirde metfun olan zatın babası Atak (Atāx) Kalesi komutanı Şeyh Ebubekir'dir. Şeyh Ebubekir'in babası Şeyh Rıdvan'dır. Şeyh Rıdvan'ın babası Şeyh Abdulbas'tır. Şeyh Abdulbas'ın babası Şeyh Abdurrahman'dır. Şeyh Abdurrahman'ın babası Hz. Ebubekir es-Sıddîk (r.a)'tir.” Bu isimler büyük ziyaretgâhtaki levhalarda da geçmektedir (Foto-3).

Köyün kuzeydoğusunda bulunan ziyaretgâh daha büyüktür. Orada ziyarete bakan görevli daima orada bulunmaz. Ziyaretin kapısı daima açık tutulur. Gelen ziyaretçilerin tek başlarına içeri girmeleri serbesttir. Yani herhangi bir refakatçıya gerek yoktur. Etrafin temizliğine azami derecede dikkat edilir. Temizlik için uygun bir ortam vardır. Lavabolar, şadırvan ve küçük bir mescit bulunur. Yemek yapmak için üç taşlı ocaklar mevcuttur. Büyük kazanlar ve yemek pişirmede gerekli diğer araçlar burada da mevcuttur (Foto-4). Herkesin görülebileceği bir yerde “miğavər” ve altına da bir cep telefonu yazılıdır. Miğavər burada görevli kimsedir. Kurban kesiminde gönüllü görevli kimsedir. Kurbanını buraya getiren duvarda yazılı telefonu arayarak söz konusu kişiden yardım ister. Yemek pişiriminde destek

⁹⁷ Şeyh Şemdin İbni Şeyh Ebubekir İbni Şeyh Rıdvan kabri.

⁹⁸ Kaynak kişi: 4.

istenmesi halinde miğavər gereken desteği verir. Gönüllü Görevli, gelen hasta ziyaretçilerle ilgilenir. Türbelerin kapısını açar, ziyaret hakkında talep olması halinde bilgi verilir.

Kabirler, ziyaret alanının üst kısmındadır. Buraya betondan yapma basamaklardan gidilir. Takriben 20-30 basamağı vardır. Basamaklar temiz ama herhangi bir halı veya benzeri bir şeyle kaplı değildir. Basamakların en alt kısmında yukarı çıkmadan önce giden kişi ayakkabısını çıkarır (Foto-5). Ayakkabı orada kalır. Çorapla veya yalın ayakla yukarı çıkılır. Bu, saygının bir ifadesidir. Ayakkabı ile metfun zatların huzuruna çıkılmaz. Kabirlerin bulunduğu basamakların sağ tarafında mezarlık vardır. Kabirler, ağaçların bol olduğu bir alandadır. Kabirlerin arasında asırlık meşe ağaçları yükselir. Bazılarının gövdeleri deforme olmuş durumdadır. Hiçbir ağaca çaput bağlanılmamıştır. Oysaki bölge ziyaretlerin bir kısmında çaput bağlama geleneği vardır. Burada bulunan kabirlerin mezar taşları küçük ve sadedir. Betondan veya mermerden yapılmış herhangi bir mezar bulunmamaktadır. Mezar taşlarına Latin harfleriyle merhumun ismi, soy ismi ve vefat tarihi yazılıdır. Basamakların hemen kenarında Yusuf Doğan isimli merhum bir zatın kabri bulunmaktadır (Foto-6). Bu zat, köy halkının anlattıklarına göre birçok Arapça şiir, hikâye ve atasözü bilen; bu köyün kültür ve tarihine vâkıf bir zattı.⁹⁹

Ziyaretin yukarısında yan yana dizilmiş birkaç türbe vardır. Türbelerin duvarları beyaz, etrafındaki demir korkuluklar yeşile boyalıdır. Türbelerin kümbetleri vardır. Türbelerin duvarlarında Arapça harflerle yazılmış değişik yazılar ve semboller vardır. Yazıların bazı bölgeleri aşındığı için okunması güçtür. Ama teknik imkânlarla okunabilecekler durumdalar. İlginç olan iki sembol duvarların değişik yerlerine monte edilmiş haldedir (Foto-7 ve 8). Bir de mezar taşı andıran iki levha daha vardır. İkisinde de aynı sembol vardır.

Her birine kime ait olduklarını levha şeklinde bir alanda Arapça ile isimleri ve ölüm tarihleri yazılıdır (Foto-9). Yazılı isimlerden (künye) anlaşılmaktadır ki burada medfun olanlar akrabadır.

⁹⁹ Kaynak kişi: 13.

Türkiye'nin değişik yerlerinden buraya ziyaret için gelenler olur. Ne tür hastalar burayı ziyaret ettikleri sorulduğunda” *Buraya gelenlerin hastalıkları değişiktir. Korku, çocuğu olmayanlar, hatta kanser hastası olanlar bile gelirler. Buraya kanser hastası geldi, iyileştiğini biliyorum. Bu hasta Hatay'dan geldi. Korkusu vardır.*”¹⁰⁰ cevabını verirler. Bir başka kişi¹⁰¹ “*Cinlerin musallat olduğu bir genç vardı. Onu alıp Şeyh Muhammed ziyaretine götürdüler. Üzerinde beyaz bir gömlek vardı. Biraz orada bekletildikten sonra beyaz gömleği kıpkırmızı olmuştu. Öldürülen cinlerin kanları vardı.*” cevabını verir.

Özellikle civar köylerden buraya hem ziyaret hem de piknik amacıyla gelenler hayli fazladır. Bir köyden bir minibüs kadar kimse kurbanını yiyecek içeceklerini alıp buraya gelir. Kurbanlarını muğavər gözetiminde keserler. Yemeklerini orada bulundurulmuş araç gereçlerden faydalanarak yaparlar. Yapılan yemekler ziyarette o anda kim varsa onlara da verilir. Akşamüzeri köylerine geri dönerler.

Oyuklu köyünde yaşamın bir parçası haline gelen dinî veya gayri dinî değişik ritüeller vardır. Bazılarını bilinçli olarak bazılarını göreneklerinden dolayı idame ettirirler. Bu söz konusu bazı ritüeller sadece bu köye has değildir. Ancak Oyuklu köyünde diğer kesimlere göre davranış kaynağı hususunda farklılıklar vardır. Örneğin bölgede kırlangıç (*rîşāfē*) genelde kutsal bir hayvan olarak kabul edilir. Yuva yapmasına engel olunmaz, yapılmış yuvasına karışılmaz. Hatta kimin evinde yuva yapmışsa o ev “uğurlu” olarak görülür. Kırlangıcın kuyruğu çatallıdır. Bir hikâyeye göre Hz. Ömer kâfirlerle çarpışırken kiliseye sığınmak zorunda kalır. Hz. Ömer oracıkta yuva yapmış bir kırlangıç görür. Onu çağırır ve gagasının arasına bir mektup sıkıştırır. Kırlangıç mektubu Mekke'ye yetiştirmek için yola çıkarken kâfirler tarafından fırlatılan bir ok kuyruğuna isabet eder ve bugünkü hâlini alır.¹⁰² Bu hikâyeden dolayı kırlangıç bölgede oldukça sempati kazanmış bir hayvandır. Oyuklu köyünde de bu kuş dokunulmazdır. Aynı kişiye “kutsal” olma sebebi sorulduğunda “*Bizde kırlangıç dokunulmaz ama nedenini bilmiyoruz. Hatırlattığınız Hz. Ömer*

¹⁰⁰ Kaynak kişi: 5.

¹⁰¹ Kaynak kişi: 12.

¹⁰² Kaynak kişi: 18.

hikâyesi burada söylenilmiyor.” derler. Bununla ilgili bir anı da” Kırılancica (rîşâfê) kimse karışamaz. Bir gün Beyaz Kilise ’ye gittim. Her şeyi hatırlıyorum. Orada bir kırılancığın yuvası vardı. Çocuklar yuvayı bozmaya çalışmışlardı. Kuşa zarar vermeye çalışıyorlardı. Kilisenin gelini Hatê, sopayı aldı. Çocuklar yuvaya karıştıkları için onlara kızılıyordu. “Bu hayvana karışılmaması gerektiğini bilmiyor musunuz?” diye soruyordu. Kadın gayrimüslimdi. Doksan yaşındaydı.” cevabını verir.¹⁰³

Oyuklu köyünde ayrıcalıklı görülen diğér bir kuş leylek (*lêklêk*)tir. Kutsal mekânlardan bu diyara göç ettiğine inanılır. Dinî bir ritüele dönüşmüştür adeta sevgisi. Ona taş atmak veya başka yollarla ona zarar vermek düşünülemez.

Köy halkı siyah yılanı kinci bilirler. Ama aynı zamanda siyah yılanı diğér yılanları yediğı için faydalı görürler. Bu anlayışa göre siyah yılan onlara göre evin bereketidir. “Siyah yılan hangi evde varsa o evde bereket vardır.” derler.¹⁰⁴

Köyde keklik besleyenler var. Avlaması yapılıyor. Ama genel anlayışa göre hain bir hayvandır. Hainliğı anlatılan bir hikâyeden bölge halkına bu anlayışın geçtiğı görüşü hâkimdir. Hikâyesi şu şekildedir:¹⁰⁵

“Padişahın biri, sevdiği ve takdir ettiğı bir şahsı kendine vezir olarak atamak ister. Ama ona güvenip güvenmemek konusunda kararsızdır. Onu denemek ister. Ona bir keklik hediye eder. Vezir olacak kişi oracıkta kekliğin kafasını keser. Padişah bunun sebebini sorar. Vezir olacak kişi der ki: Bu hayvanı avcılar bağlarlar. Bu da öter ve kavmindeki diğér keklikleri tuzağı çeker. Dolayısıyla kendi kavmine hainlik yapmış sayılır. Böyle hain bir hayvanla işim olmaz.” der. Bunun üzerine padişah ona güvenir ve onu kendine vezir yapar.”

Bunun yanında bazı ikon, motif ve cansız varlıklara ait nesnelerin uğur getireceğine veya bereket getireceğine dair inanç söz konusudur. Bunların kukla (karegō), eşek başı (naver), at nalı, delikli taş gibi çeşitleri vardır. Eşek başı bostanlıklarda olur. Nazardan koruduğuna ve bol bereket getirdiğine inanılır. At

¹⁰³ Kaynak kişi: 19.

¹⁰⁴ Kaynak kişi: 19.

¹⁰⁵ Kaynak kişi: 8.

*nalını evlerin giriş kapısının üst kısmına asarlar ki bu da nazardan korunma amaçlıdır. Bazen de at nalın yanına bir demet kuru buğday başağı asılır. Delikli taşları da kapıların üst kısmına asarlar. Bu da nazardan korunma amaçlıdır.*¹⁰⁶

Ayrıca çocukları nazardan korumak için omuzlarına firketelerle nazar boncukları asarlar. Ama köyde yakın bölgelerde yaygın olan muska yaptırma geleneği yoktur. Hasta olan çocuklarını şifa amaçlı ziyarete götürürler.

Köy sakinlerinin köklü kültürlerinin bir parçası olan giyim kuşamları, bu husustaki bölge kültürleriyle benzerlik gösterse de gözle görülür farklılıklara sahiptir. Hem kadın hem de erkek giyim kuşamında yakın tarihe kadar köyün de karakterize kültürünü yansıtan elbiseler ve hamayli, pazubent, mendil, köstek, zincir, pusula, tabaka gibi aksesuarlar kullanılırdı.¹⁰⁷ Ancak günümüzde eski kıyafet gelenekleri terk edilmiş durumdadır. Sadece ileri yaştakiler yelek ve şalvar giyerler. Gençler kot türü giysiler tercih ederler.

Erkekler şalvar (*işvōvīl*), yelek (*ēlegē*), beyaz gömlek (*ešlegē*) giyer ve şapka (*kimme*) takarlar. Mevsime göre bunların kumaşlarının rengi ve kalınlığı değişir. Genelde şalvar ve yelek aynı renkte olur. Yetişkin erkeklerde bıyık (*işkerāb*) bırakma eğilimi eskiden beri çok fazladır. Bıyıklar gürdür (Foto-10). Yaşlıların anlattıklarından ve aile fotoğraflarından geçmişteki kılık kıyafetleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Maziden birer hatıra olarak kalan bu tür fotoğraflar oturma odasının en güzel köşesine asılır. Bu bir gelenektir. Oturma odası herkese açık olduğu için bu alanda kadın fotoğrafı bulunmaz.

Kadınların eski usul fistanları güllü desenli, bol ve uzundur. Başlarına oldukça süslü ve özenle hazırlanmış “kimme” dedikleri bir başlık takarlar. Kenarlarına altın ve gümüş pullar takarlar. Kimmenin üstünü beyaz tülbent ile örterler (Foto-11). Kimme denilen aksesuar bölgede başka halklar tarafından da kullanılmaktadır. Bölgedeki yaygın ismi “kōfīdir”. Bu gelenek, çok eskilere dayanır.

¹⁰⁶ Kaynak kişi: 17.

¹⁰⁷ A. Bilal Altunboğa, *Diyarbakır Folklorundan Kesitler*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1999, s.49.

Medler Dönemi'nden günümüze kadar gelmiştir.¹⁰⁸ Kullanımı artık yok denecek kadar azdır. Bunlar günümüzde folklor ekiplerinin kadın oyuncularından tarafından takılırlar.

Yöresel yemeklerinin kendilerine has malzemeleri, yapılışı ve tatları vardır. En bilinen yemekleri lūf sarması, hārīse, bābīye, dolma bastarmō, būlxār, k̄adre, kitāl (köfte), atsiye ve yahni (yahñī)dir.

Lūf Sarması: Lūf (yılanyastığı otu) ilkbaharda belli bölgelerde yetişen ve geniş yeşil yapraklı bir bitkidir. Gür ve dikenli çalılıkların arasında boy verir. Yetiştikleri yer nemli ve güneş fazla görmez. Her bir kökte dört-beş yaprak bulunur. Yaprakları pazı yapraklarına benzer ancak oldukça acıdır. Acısının giderilmesi için ayran veya sumak¹⁰⁹ kullanılır. Lūfun sap kısmı da değerlendirilir. Soğuk algınlığında kullanılır. Sumakta veya ayranda pişirilmesi ve pişirilmesinden sonra süzülmesi gibi her aşamada bilgi ve tecrübe gerektiren bir ottur.

Lūfun tarifi: Doğadan yaprakları toplanır. Yaprakları pazı gibidir. Pazı gibi suyla yıkanılır, temizlenir. Acılığını almak için tencereye konulur. Bir tarafta ayran tencerede ısıtılır. Ayran çökeleğe dönüşür. Çökelek alınır suyu başka tencereye boşaltılıp içerisine limon tuzu katılır. Ocakta kaynatılırken lūfu bu limon tuzlu suya bırakılır. Beş dakika bekletilir. İçerisindeki acılığın alınması için yapraklar limon tuzlu sudan çıkarılır. Süzülmesi için süzgece konulur. Normal dolma içi gibi bir iç hazırlanır. Bu iç, kişinin damak tadına göre değişebilir. Lūf yaprakları normal herhangi bir sarma yaprağı gibi kullanılır. Yani hazırlanan iç o yapraklara konulur ve sarılır. Tencereye konulup pişirilir. Pişirdikten sonra tencerede biraz dinlenmeye bırakılır. Sonra tabaklara konulur. Tavada kızartılan tereyağı tabaktaki sarmaların üzerine dökülür.¹¹⁰

Hārīse yemeği ise et ve dövülmüş buğdaydan yapılır. Et ve dövülmüş buğday tencereye konulur. Tenceredekilerin üzerini kapatacak kadar su bırakılır. Kısık ateşe

¹⁰⁸ Altunboğa, *Diyarbakır Folklorundan Kesitler*, s.51.

¹⁰⁹ Silvan'da eskiden yerel ismiyle "karî" denilen bu bitki yaprakları sarmada kullanmak için bir gece sumaklı suda bekletilirdi. Bu yolla acısı giderildikten sonra sarması yapılırdı.

¹¹⁰ Kaynak kişi: 14.

öğleden sonra bırakılır. Akşama kadar pişer. Piştikten sonra karıştırılır. Tuz eklenir. Tabaklara servis yapılır.

Bu yemek ölünün kırkıncı gününden sonra uygun bir günde de verilir.

Bəlxār (bulgur) yemeğinde ise bölgenin elli altmış yıl evvelki bulgur pilavı yemeği tarzı izlerini görebiliyoruz. Bol el yapımı şehriye ile bol tereyağı kullanılmaktadır. Yemek dışarıda üç taşlı ocakta piştikten sonra ateş üzerinden alınır ve biraz dinlenmeye bırakılır.

Bābīye, yumurta, pekmez ve tereyağından yapılır. Tavada tereyağı kızartılır. Üzerine yeteri miktarda yumurta kırılır. Yumurta piştikten sonra üzerine bir miktar pekmez katılır. Bir süre sonra servis edilir.

Dolmā Bastərmā; kaburga bölgesinden alınmış keçi eti, dolma içi ve dolmalık malzemeden (patlıcan veya biber) yapılır. Kurutulmuş patlıcan, biber doldurulur ve altına pastırma eti konulur ve pişirilir. Pastırma eti kesilen keçinin kaburga bölgesinden alınır. Bu et tuzlanır. Tuzda bekletilir. Belli bir süre sonra tuzdan çıkartılır. Dışarıda güneşe maruz kalmayacak şekilde gölgede kurutulur. Tam kuruyana kadar et bekletilir. Bu kurutma işlemleri sonbaharda Ekim- Kasım aylarında yapılır. Bu tarzda kurutma sadece bu köye has bir faaliyet değildir. Diyarbakır yemek kültüründe var olan bir gelenektir.¹¹¹ Ancak fazla yaygın değildir. Daha çok dağ köylerinde ve uzun süre pişirilen yemeklerde kullanılır.

Doğan bir çocuğun ailesi büyük sevinç yaşar. Bölgede yaygın olan silah sıkma geleneği bu köyde yoktur. Çocuğa isim aile içi dayanışma ile verilir. İsimler Arapça, Kürtçe ve Türkçedir. İslami hassasiyetten dolayı isimler güzel anlamlı ve toplumsal karşılığı düşünülerek konur, bu isimlerin konulma süreci için özel bir tören yapılır.

Dişi çıkaran çocuğa “diş hediği merasimi” yapılır. Evde buğday ve nohut pişirilir. Merasimin yapıldığı yerin ortasına bir bez serilir. Çocuk oraya oturtulur. Etrafına makas, tarak, kalem, Kur’an-ı Kerim gibi eşyalar bırakılır. Bunların her birisinin anlamı vardır. Çocuk kalem alacaksa ileride okuyan biri olacak anlamını

¹¹¹ Filiz Parlak, Hevsel’in *Bereketi Diyarbakır Mutfağı*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2020, s.304.

çıkarırlar. Makas alırsa berber, Kur'an-ı Kerim alırsa âlim olacak şeklinde yorumlanır.

İnsan hayatında önemli geçiş dönemlerinden biri de evliliğdir.¹¹² Oyuklu köyünde evlenme süreci bölgedeki diğer evlenme süreçlerinden farklılık gösterir. Süreç aşamaları aynı olmakla beraber örf ve adetler farklılık arz eder. Benzer yönler olmakla beraber farklı yönleri çoğunluktadır. Evlenme süreçleri ile bölgede yaygın olan diğer halkların evlenme süreçleri arasındaki farklılıklar görülebilmektedir.¹¹³

Oyuklu köyünde eskiden evlilikler tamamıyla köy içinden olurken son zamanlarda dışarıya memur olarak giden gençlerin köy dışından da birileri ile evlendikleri olur. Ailenin onayı önemli olmakla beraber gençlerin tercihi öne çıkmaya başlamıştır.

Kız İsteme: Kız istemeye aile büyükleri ve akrabaları gider. Bir tepsi baklava ve yüzük götürülür. Yüzüğün yanında bilezik veya küpe götürülür. Kız tarafı, damat adayının ailesi tarafından iletilen teklife olumlu onay verdikten sonra kına merasimi yapılır.

Çeyiz: Köyde çeyiz kültürü yoktur. Kızlar, çeyiz hazırlamadan baba evinden çıkar. Sadece yazma (bir çeşit başörtüsü) hazırlanır. Başlık parası alınmaz. Düğünden bir gün önce geline kıyafet almaya gidilir. Altınlar alınır. Kına elbisesi ve gelinlik kiralanır.

Düğün: Düğünler cuma günü başlar. Cumartesi gününün akşamı kına yakılır. Pazar günü gelin almaya gidilir. Gelin ve damat tarafı aynı yerde düğün eğlencesi yapmazlar. Gelin tarafı gelin evinde, damat tarafı damat evinde düğün eğlencelerini yaparlar.¹¹⁴ Düğünler kalabalık olur. Genelde saz ekibi vardır. Kına yakma eğlencesinde damadın ayak başparmağına kına yakılır.

¹¹² Sedat Veyis Örnek, *Türk Halkbilimi*, Bilgi Su Yayıncılık, 3. Bas., Ankara, 2018, s.255.

¹¹³ Abdulhalim Eken, *1980 ve 2000 Yılları Arasında Silvan'daki Düğün Örf ve Âdetleri*, Kurdiname, Sayı 7, Diyarbakır, 2002, s.112-127.

¹¹⁴ 27.05.2023 tarihinde köye yaptığımız ziyarette bir düğüne katıldık. Damat ve gelinin aileleri komşu olmalarına rağmen iki ayrı yerde saz ekibi vardı. Yemekler de iki yerde verildi.

Köyün orta yerinde geniş meydanlar bulunur. Buralarda herkese açık düğün eğlencesi yapılır. Kadınlar etrafı elle işlenmiş beyaz tülbentlerini takarlar. Genç kızların ise çoğunlukla başları açıktır ve bu durum onların henüz evlenmedikleri anlamına da gelmektedir. Erkekler günlük kıyafetleri dışında en güzel kıyafetlerini giyinerek eğlenceye katılırlar. Düğünlerde eğlence Kürtçe iledir. Yani müzik eşliğinde Oyuklu lehçesi ile şarkı türkü söylenmez.

Pazar sabahı hem gelin tarafı hem de damat tarafı yemek hazırlığı yapar. Yemekler pirinç pilavı, kuru fasulye, haşlama veya kızartılmış etten oluşur. Yemek öğlen verilir. Önce erkek sonra kadınlar düğün yemeği yer. En son çocuklar sofraya gelirler. Bu yemek uygulaması her iki taraf için geçerlidir.

Akşama doğru gelin almaya gidilir. Gelin almaya kalabalık bir grup gider. Damat ve gelin tarafı bir arada olur. Bu esnada sadece kadınlar ortada oynarlar. Gelinin eltileri ve varsa ablası gelini evden çıkarttır. Ablası yoksa yakın bir akrabası bu görevi yapar. Damadın babası ve annesi gelin almaya gitmez. Damat da gelini almaya gitmez. Damat evi yakınsa gelin yürüterek uzaksa arabayla damat evine getirilir.

Gelin damat evinin kapısına getirildiği zaman damadın annesi; badem ve beyaz şekerli leblebiyi testiye doldurur. Testiyi gelinin ayağının önünde kırarlar. Damat bu esnada damdadır. Damat damda silahla bir el ateş eder.¹¹⁵ Gelin ondan sonra içeri alınır. Odasına götürülür.

Akrabalardan (hala, teyze vb.) kim önce “kirvelik” teklifinde bulunursa damadı evine götürür. Orada yemek yenilir. Tatlı ikram edilir. Eğlenceler düzenlenir.

Daha sonra sağdıçlar tarafından damat evine getirilir. Evde kimse kalmaz. Evdekiler yakın akrabaya giderler. Gelin, evde tülbent takar. Tülbent takmak evliliğin sorunsuzca başladığının ifadesidir.

¹¹⁵ Bölgede gelin damat evine getirildikten sonra bolca silah sıkma geleneği vardır. Ama bu köyde kayıtlı silah fazla olduğundan olası kazaların önüne geçmek için sadece bir el ateş edilir. Son zamanlarda herkesin üzerinde anlaştığı uygulama haline gelmiştir.

3.BÖLÜM

ÖYÜKLÜ KÖYÜ ARAP LEHÇESİNİN SENTAKS ÖZELLİKLERİ

Oyuklu köyünde konuşulan Arapça lehçesi ile ilgili ilk çalışma 2008 senesinde yapılmıştır.¹¹⁶ Çalışma, Oyuklu köyüne yapılan bir ziyarette takriben yetmiş dakikalık bir ses kaydı ve not edilen materyalin değerlendirmesine dayanır. Çalışma, lehçenin sadece *ünlü ses sistemine* ilişkindir. Çalışmada cümle çeşitleri ve terkipleri hiç ele alınmaz. On iki sayfalık bilgi ihtiva eden bu çalışma, eksikleri olmakla beraber Oyuklu Arapça lehçesine dikkat çektiğinden dolayı önem arz etmektedir. Yazarın kendi ifadesiyle “Anadolu Qəltu Arapçasının en azından daha net bir resmine sahibiz.” derken bu çalışmanın özgünlüğüne işaret etmektedir.

Bundan önce bölgenin bu dilin varlığından haberi vardır. Ama hangi dil ailesine mensup olduğunu çevrede ikamet eden köylülerce anlaşılmadığı için tespit edilememiştir. Bu hususta detaylı bir bilimsel çalışma olsa bile akademik bir çalışmaya konu edilmediği anlaşılmaktadır.

Köye yapılan ziyaretlerde yediden yetmiş herkesin bu lehçeyle konuştuğunu gözlemledik. Kendi aralarında Kürtçe ve Arapça ile konuşurlar. Dışarıdan gelen yabancılarla genelde Türkçe ile konuşurlar. Kürtçe bilenlerle genelde Kürtçe ile konuşurlar. Kürtçe ve Türkçeyi gayet iyi kullanırlar. Genç nesil daha çok Türkçe konuşur. Yaşlı erkekler Kürtçeye oldukça hâkimdirler. Arapça ve Türkçe ile ifade etmekte zorlandıklarında Kürtçe ile meramlarını ifade ederler. Genç kadınların bazıları Kürtçeyi bilmezler. Yaşlı kadınlardan Kürtçeyi iyi derecede bilenler de vardır. Gözlemlere göre Arapça dışındaki dilleri kullanma düzeyi ailenin sosyal yapısı ile ilgilidir. Köy sakinleri akademik Arapçayı fazla anlamazlar. Lehçeleri ile ilgili “Diliniz Arapçanın bu lehçesi bir gün yok olacağı endişeniz var mı?” şeklinde bir soru yöneltildiğinde şu cevabı verirler: *Evet, bu hususta endişemiz var. Her şeye rağmen dilimizi koruyoruz. Teknolojinin baskısı fazla etki yapıyor. Çevremizde*

¹¹⁶ Talay, *Anmerkung Zum Vokalsystem Des Arabischen Dialekts Von Sine*, S.1.

insanlar Türkçe konuşuyorlar. Yüzde doksan beşimiz Arapça konuşuyoruz. Biz Türkçe kanalları izliyoruz. Arapça izlediğimiz bir kanal yoktur. Basın da yok.”¹¹⁷

Oyuklu köyünde konuşulan Arapça, Qəltu lehçesinin bir parçasıdır. Qəltu lehçesi kaynağı Mezopotamya’dır. Mezopotamya’da halklar kırsal alanlarda ve şehir merkezlerinde ikamet ederler. Bunların konuştukları Arapçada aslına uygunluk hususunda bazı farklılık mevcuttur. Kırsal alanlarda konuşulan Arapça aslını koruyabilmiştir.¹¹⁸ Diyarbakır diyalektiği hem yerleşik kültürün hem de Bedevi kültürün bir parçasıdır.¹¹⁹ Oyuklu köyü Arapça lehçesi, Diyarbakır lehçesi içerisinde kendine has özellikleri olan bir lehçedir. Bu lehçe hem Diyarbakır hem Sason lehçe grubuyla benzer özellikler taşır.¹²⁰

3.1. İsim ve Fiil Cümleleri

Sentaks, cümle bilgisidir. Her dilin kendine has cümle yapısı var. Cümle yapısı bir lehçeyi belirleyen önemli bir unsurdur. Kelimelerden bir lehçenin dilsel özelliklerini belirlemek sağlıklı olmaz. Arapçada söz dizimlerine göre yaygın olarak isim ve fiil cümlesi olmak üzere iki cümle çeşidinden bahsetmek mümkündür.

Oyuklu Arapça lehçesinde fiil cümlesinin öge dizilişi (söz dizimi) standart Arapçadakinden pek farklı değildir. Standart Arapçada fiil cümlesi, fiille başlar. Fiilden sonra fail veya naib-i fail gelir. Oyuklu Arapça lehçesinde de fiil cümlesi fiille başlar. Bu kullanıma dair örnekler aşağıda verilmiştir:

1. *Raḥno ḥeyvanin dam ḡalem* (Keçilerden oluşan hayvanların yanına gittik).

Bu cümlede “*raḥ*” fiil ve “*no*” zamir olup faildir.

2. *Raḥno fī-ḡebel* (Dağa doğru gittik.). Burada da cümle fiille başlar. Diğer undurlar (fī-ḡebel), mefʿulun biḥ gayri sarihtir.

3. *Rəddayno xalf əḥrabno* (Geriye döndük ve kaçtık.). Burada iki cümle var. İlk cümle, fiil (Rədday¹²¹) ve fail konumunda bulunan zamirden (merfu muttasıl zamir)

¹¹⁷ Kaynak kişi: 20.

¹¹⁸ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.104.

¹¹⁹ Jastrow, *Türkiye’de Arapça Diyalektleri- Karşılaştırmalı Tipolojiye Doğru*, s.65.

¹²⁰ Talay, *Anmerkung Zum Vokalsystem Des Arabischen Dialekts Von Sine*, S.1.

¹²¹ Bu fiilde “y” kaynaştırma harfidir.

oluşur. Diğer cümlede (*xalf aḥrabno*) fiilden önce mef'ul olan bir kelime (*xalf*) gelmiştir.

Oyuklu Arapça lehçesinde fiil cümlelerinin ekseriyetinde fail, “muttasıl merfu zamirdir”. Yani faili normal isim (zahir isim) olan fiil cümleleri, bu lehçede fazla kullanılmamaktadır.

Oyuklu Arapça lehçesinde mazi ve muzari fiiller müzekker ve münnesse göre çekimleri yapılır. Fiil cümlesinde fail mazhar ise fiil çekimi müfred faile göre yapılır:

Yīši ʔl-mu‘ellim ʔl-mektebē (Öğretmen okula gidiyor.). Cümlesinde “ʔl-mu‘allim” müzekker olduğundan “yīšī” fiili müfred ve müzekker olarak çekimi yapılmaktadır. *La rāḥat Zeynep ʔl-zə‘o* (Zeynep köye gitmedi.) cümlesinde ise fail (Zeynep) münnes olduğundan fiil müfred ve müennestir. *Yīši ʔl-mu‘ellimin ʔl-mektebē* (Öğretmenler okula gidiyorlar). Bu son cümlede fail çoğul (cem‘) olduğu halde fiil müfrettir.

Emr-i hazır cümleleri de bir nevi fiil cümlesidir. Oyuklu Arapça lehçesinde örnekleri şöyledir:

Sa ‘lap k̄l Tərrōšē “*Teyn lī varak* (Tilki, meşe ağacına der ki “Bana yaprak ver).” Bu emir cümlesinde “teyn” kelimesi fiildir. Faili, içinde mustetir zamir “ente”dir.

Tō! Nəšrob čay (Gel, Çay içelim)! cümlesinde ise emir halde olan fiil “*nešrob*”dur. Bir başka örnek, “*Tō! ʔfteḥ-lī ha-l-bāb* (Gel! Bana kapıyı aç).” şeklindedir. Burada “*ʔfteḥ!*” emr-i hazırdır. Son bir örnek: Gel! Çay içelim. (تَعَالِ لِنَشْرَبَ الشَّايَ.) Bu

emir cümlesinin karşılığı “*Tō! Nəšrob čay!*” şeklindedir. Cümlede “gel” manasında kullanılan “*tō*” erkekler için kullanılırken “*tey!*” (fusha Arapaçada: تَعَالِي) kadınlar için kullanılır. Burada eril ve dişile ayrı ayrı hitap edatı kullanıldığı görülür. Emr-i mütekellim malum gayr-i vahde için lamu’l-emri li (لِ) kullanılmadığı görülür.

Nehy-i hazır örneği: *U k̄ālū* “*Parsēk, ke mā tīš beyt-no* (Ve ikisi “Dilenci, sakın evimize gitme!” dediler)! Burada “*ke mā tīš*” ifadesi nehy-i hazırdır.

Oyuklu Arapça lehçesinde eş anlamlısı olsa da daima tercih ettikleri fiiller vardır. Örnek: *Rāḥat Fāṭē al-mektebē* (Fatma okula gitti). Burada “rāḥe” (راح) fiili daha çok tercih edilir. Hatta zehebe (ذهب) fiilini hiç kullanmadıklarını ifade ederler.

Oyuklu Arapça lehçesinde birbirlerine bağlı cümlelerin durumu, standart Arapça gibi olmayabilir. Örneğin “Bugün rüzgâr esmediği için harmanda çalışmıyoruz.” (اليوم لا نعمل في البيدر لأنّ الرّيح لا تهبّ.) Cümlesinin bu lehçedeki karşılığı *Mā fī hevo lomī mō ne‘ma fī-əl- beyder.*¹²² şeklindedir. Sebep sonuç bildiren bu cümle Türkçe ve bölgedeki başka dillerin söz dizimi gibidir. Yani önce neden sonra sonuç kısmı gelir. Oysa Arapçadaki durum bunun tersidir. Önce eylem sonra nedeni örnekteki gibi terkip edilir.

Oyuklu Arapça lehçesinde “fiil cümlesinin” kullanılmasının bazı nedenleri vardır. Daha önce mübtada konuşmada geçmişse tekrardan kaçmak için sonraki cümlelerde mübtada zikredilmeyebilir. Örnek: *Enzəl nāhī* (Aşağı indi). Bu cümleden önce faili Abbas olan cümleler geçmektedir. Yani cümleden bir önceki cümleler şöyledir: “*Ḳūl “‘Abbās!” Yḳūl “Ho!” Yḳūl “ʿḲfeltu məl-bərd. Tō! ʿfṯeh-lī ha-l-bāb.”* 16.*Enzəl nāhī.* “*Enzəl*” fiilindeki müstetir zamir, Abbas’a raci’tir. İşte burada tekrarlardan kaçınmak için “fiil cümlesi” tercih edilir. Bu kural standart Arapça ve Türkçede de vardır.

Yukarıda geçen “fiil cümlesi” örneklerinin Oyuklu Arapça lehçesinde kullanımı vardır. Ancak tercihen daha çok isim cümlesinin kullanımı yagındır. Bunun nedeni sorulduğunda “Cümle fiille başlayabilir ama bize kolay geldiği için genellikle cümleyi isimle başlatıyoruz.” derler. Konunun daha iyi anlaşılması için örneklerle ve standart Arapça cümlelerle karşılaştırmalı olarak bu durumu

¹²² Mā fī: yok, hewo: rüzgâr, lomī: bugün, mō: olumsuzluk edatı, ne‘ma: çalışıyoruz, fī: de, əl-beyder: harman yeri.

açıklamaya çalışalım.¹²³ Oyuklu Arapça lehçesinde fiil cümlesi fazla kullanılmadığı için konuyu daha çok isim cümleleri üzerinden lehçenin cümle terkiibini anlamaya çalışacağız.

İsim cümlesinin değişik terkipleri vardır. Önce mübtedası müfred isim ve haberi “fiil cümlesi” olan terkip üzerinde durulacaktır. Daha sonra müptedası ve haberi müfred isim olan cümle terkiibi üzerinde durulacaktır.

Örnek1: Fatma okula gitti. (ذَهَبَتْ فَاطِمَةُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ.) cümlesinin Arapçası Oyuklu

Arapça lehçesindeki karşılığı takriben şöyledir: *Fāṭē rāḥat al-mektebē*. Cümlede geçtiği gibi cümle fiille başlamaz ve fiil cümlesi yerine isim cümlesi tercih edilir. Oyuklu lehçesinde isim cümlesin en bariz özelliklerinden biri de mübtedadan sonra hemen haberin fiilinin bulunmasıdır. Diğer unsurlar fiilden sonra cümle-i suğra terkiibene dahil olurlar.

Örnek2: Ali kitabı okudu. (قَرَأَ عَلِيّ الْكِتَابَ.) cümlesinin Oyuklu Arapça lehçesindeki karşılığı şöyledir: *‘Elī ḵerō kitābē* (Ali kitap okudu).

Bu cümlede de geçtiği gibi Ali cümlede ikinci konumda (fail) olması gerekirken¹²⁴ yine cümlenin başında gelir. Yani mübteda olur.

İsimleri belirli kılan lām-ı tarif, yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi genelde kullanılmaz.

Konumuzu, mübteda ve haberi müfred isim olan cümle örnekleriyle izah etmeye devam edelim: “Bu kelemdir. (هَذَا قَلَمٌ.)” cümlesinin Oyuklu Arapça lehçesindeki karşılığı “*Hādō ḵelem vē.*” şeklindedir. Bu cümlede standart Arapçadaki mübteda-haber arasındaki isnata aykırı olarak Türkçede kullanılan ek fiil (-dır)

¹²³ Günümüze kadar Oyuklu köyünde konuşulan Arapça lehçenin kimliği hakkında değişik görüşler ortaya atılmıştır. Bu çalışmamızda, Oyuklu köyünde konuşulan lehçenin standart Arapçanın bir lehçesi olduğunu ispat etmek için karşılaştırma yoluna gidilmiştir.

¹²⁴ Standart Arapçada “isim cümlesinde” genelde süreklilik anlamı vardır. “Fiil cümlesi” ise bir defa yapıp biten eylemler için kullanılır. Okuma eylemi bir defaya mahsus olduğundan dolayı “fiil cümlesi olması gerektiğini” diyoruz.

kullanılır. Oysa standart Arapçada ek fiil zaten isnat dolayısıyla terkinin bünyesinde gizlidir.

Nasıl ki “fiil cümlesinde” fiil, faile cinsiyet yönünden uyuyorsa isim cümlesinde de mübtada ve haber cinsiyet yönünden uyum içinde olur. “Bu defterdir (هذا دفتر).” cümlesinin Oyuklu Arapça lehçesinde karşılığı “*Hado kitāp vē.*” şeklindedir. Bu cümlede kitap müzekker olduğundan ism-i işaret olan “hado” da müzekkerdir. “Bu bir bayandır (هذه امرأة).” cümlesinin Oyuklu Arapça lehçesindeki karşılığı “*Hadī mero yē.*” şeklindedir. Burada önemli bir husus vardır. Kelimenin cinsiyetine göre ism-i işaret değiştiği gibi cümlede bulunan ek fiil de cinsiyete göre değişir. Erillerde “*vē*”, dişillerde “*yē*” olur. Bazen ek fiil konumdaki “*vē*” veya “*yē*” cümlede sonunda kullanılmıyor. Örnek: “Okula giden iki kızları çok çalışandır. (بتاهم اللتان تذهبان الى المدرسة مجتهدتان جدا).” cümlesinin karşılığı şudur: *Hebteyn ibnāt yīšo əl-mekteb, žēhātī.* Bu cümlede önceki cümlelerde olduğu gibi *yē* ek fiili kullanılmıyor.

3.2. Zamirler

Zamir; kişi, dönüşlülük, gösterme, soru ve belirsizlik kavramları vererek varlıkların yerini tutan kelimedir.¹²⁵ Türkçede zamirler isim yerine geçerler. Arapçada ise zamirler de isim olarak kabul edilir. Zamirler cümlede isimlerin tekrarını önlediği için önemli bir unsurdur. Arapçada diğer bir kelimeye bitişip bitişmemesi açısından zamirler iki kısma ayrılırlar. Eğer zamir bir kelimeyle bitişik yazılıyorsa “muttasıl zamir” eğer bitişik yazılamıyorsa “munfasıl zamir” diye isimlendirilir. Bu iki çeşit zamir, Oyuklu Arapça lehçesinde mevcut olup standart Arapça kuralına uygun kullanılmaktadır. Ama bu zamirlerin şekilleri standart Arapçadakinden farklıdır.

¹²⁵ TDK Sözlüğü.

Bu tabloda göze çarpan hususlardan biri tekil şahıs zamirlerinin eril ve dişile göre şekillendiği hususudur. Bu uygulama standart Arapçada da mevcuttur. En alt satırda standart Arapça gibi şahıs zamirleri (munfasıl zamirler) hem müzekker hem de müennes için aynıdır.

Oyuklu Arapça Lehçesinde Şahıs Zamirleri			
Çoğul	İkil	Tekil	
hewkōn	isneynān	hādō	O (eril)
hewkōn-nəsə	İsneynān-nəsə	hādī	O (dişil)
əntān	əsneynka	ənt	Sen (dişil)
hewkōn-nəsə	əntān	əntī	Sen (dişil)
kələtno	isneyno	enō	Biz (eril, dişil)

Standart Arapçada Şahıs Zamirleri (Munfasıl Zamirler)

Çoğul	İkil	Tekil	
(هُمْ) hum	(هُمَا) humā	(هُوَ) huve	O (eril)
(هِنَّ) hunne	(هُمَا) humā	(هِيَ) hiye	O (dişil)
(أَنْتُمْ) entum	(أَنْتُمَا) entumā	(أَنْتَ) ente	Sen (eril)
(أَنْتُنَّ) entunne	(أَنْتُمَا) entumā	(أَنْتِ) enti	Sen (dişil)
(نَحْنُ) Neḥnu	(نَحْنُ) neḥnu	(أَنَا) ene	Biz (eril, dişil)

Tabloda görüldüğü gibi Oyuklu Arapça lehçesinde kullanılan şahıs zamirleri, standart Arapçadan farklı bir şekilde kullanılmaktadır. Şeklen benzerlikleri vardır. Ama fonetik olarak değişen harfler fazladır. İkil ve çoğullarda hem morfolojik hem de fonetik olarak farklar daha da belirgindir.

Oyuklu Arapça Lehçesinde İlgî Zamirleri			
Çoğul	İkil	Tekil	
kelem-atān	kelem-en	kelem-u	Onun (eril)
kelem-atān	kelem-en	kelem-o	Onun (dişil)
kelem-āt	kelem-kān	kelem-k	Senin (eril)
kelem-āt	kelem-kān	kelem-kī	Senin (dişil)
kelem-nō	kelem-ātno	kelem-ī	Benim, bizim (eril, dişil)

Oyuklu Arapça lehçesinde kullanılan ilgi zamirleri, standart Arapça ilgi zamirlerinden fonetik ve morfolojik olarak farklıdır. Bu farkları görmek için önceki tablo ile aşağıdaki tablo mukayese edilebilir.

Standart Arapçada İlgi Zamirleri (Muttasıl Zamirler)

Çoğul	İkil	Tekil	
(قلمهم) kelemu-hum	(قلمهما) kelemu-humā	(قلمه) kelemu ¹²⁶ -hu	Onun (eril)
(قلمهنّ) kelemu-hunne	(قلمهما) kelemu-humā	(قلمها) kelemu-hā	Onun (dişil)
(قلمكم) kelemu-kum	(قلمكما) kelemu-kumā	(قلمك) kelemu-ke	Senin (eril)
(قلمكنّ) kelemu-kunne	(قلمكما) kelemu-kumā	(قلمك) kelemu-kī	Senin (dişil)
(قلمنا) kelemu-nā	(قلمنا) kelemu-nā	(قلمي) kelem-ī	Benim, bizim (ortak)

3.3. Soru Edatları

Her dilde olduğu gibi Arapçada da soru edatları ve bunlarla kurulan soru cümleleri vardır. Soru sormak, anlama talebidir.¹²⁷ Arapçada her iki cümle çeşidi için de soru cümleleri vardır. Yani hem fiil cümlesinde hem de isim cümlesinde anlaşılma talep edilmesi hâlinde kurulur. Soru edatları Arapçada iki çeşittir. Biri “harf” olan edatlar diğeri “soru ismi” olan edatlardır. İstifham harfleri iki tanedir. Biri “hel (هل)”

diğeri hemzedir (أ). Soru sormada en çok hemze (أ) kullanılır.¹²⁸ Bunlar her iki cümle

çeşidinin başına gelir. “(أ) طاهرٌ كَتَبَ؟”: Tahir yazdı mı?” ve “(هل) كَتَبَ طاهرٌ؟”:

Tahir yazdı mı?” örneklerinde olduğu gibi. Bu cümlelerin ilki isim cümlesi ikincisi ise fiil cümlesidir.

Bu iki edat standart Arapçada çokça kullanılmasına rağmen Oyuklu Arapça lehçesinde kullanılmamaktadır. Cümlede bunların görevini gören “manevi edat” diyebileceğimiz vurgu vardır. Tķūl marō “Tēl’i ševkē mən-sāk-ī?” Kadına der ki: Ayağımdan diken çıkarabilir misin? Yəķūl “(Mīratē!) Ēntē zēk kēf lə-Begē vē

¹²⁶ Bu “u” sesi ref alamedir. Nasp olsa “e” ve cer olsa “i” olur.

¹²⁷ Muhammed ibn Abdurrahim ibn Hüseyin el-‘Umerī el-Meylānī, *Kitābu Şerhi’l-Muğnī fi-n-Nehva*, thk. Abdulkadir, mektebetu el-intişârât el-Diniyyeh l-l-neşri ve tevzî‘, Diyarbakır, 2011, s.260.

¹²⁸ El-Meylānī, *Kitābu Şerhi’l-Muğnī fi-n-Nehva* s.260.

ətsevê!?: Şeyh Emir diyor ki: Sen de mi Begê'nin keyfini yaşıyorsun? Burada soru vurgu ile yapılmıştır.

Diğer çeşit soru edatları, ismu'l-istifhām dediğimiz soru isimleridir. Soru isimleri, isimlerinden de anlaşılacağı gibi bunların tamamı isimdir. İsimler hem amil hem de me'mul olurlar. Dolayısıyla soru isimlerinin cümlede i'rabları vardır. Soru isimleri Standart Arapçada cümlelerin başında gelirler. Oyuklu Arapça lehçesinde de soru edatları cümlelerin başında bulunurlar. Örnekler aşağıda verilmiştir:

Soru Edatı	Kullanımı	Türkçesi
Mən (kim)	Mən yîşî Êmat	Diyarbakır'a kim gidiyor?
Kem (kaç)	Kem kilo hanto iştereytî?	Kaç kilo buğday satın aldın?
Eş (ne)	Hado eş vê ğibtî? ¹²⁹	Bu getirdiğin nedir?
İşneyk (neden)	Modeh li yisir mişen işney iderk Ğaluto itur idek ğamo?	Maşa olan yerde çıplak elle ateşe neden dokunasın?
Mətē (ne zaman)	Mətē truḥ 'eğerye Mətē tōxəl beyt?	Köye ne zaman gidiyorsun? Ne zaman eve girdin?
Mən 'əndoh (nereden)	Lā enō feḳîr; mən 'əndoh vərî beyt-kān?	Benim gibi fakir biri evinizi nereden bilebilir ki?
bi eyş (neyle)	Bi eyş tîşî əl-zə'o	Köye nasıl gidiyorsun?
meh mənē (kiminle)	Meh mənē raht əl-şehər	Kiminle şehre gittin?
Mən eyn (nereden)	Məl eyn ğab əl-kelem?	Kalemi nereden aldı?

3.4. Olumsuzluk Edatları

Oyuklu Arapça lehçesinde di'li geçmiş zaman (mazi) ve şimdiki zaman (müzari) fiillerin olumsuz halleri “mō” ve “lā” olumsuzluk edatlarıyla yapılır.

Standart Arapçada bu kiplerin nefyeleri mā (ما) ve lā (لا) şeklindedir.¹³⁰

Oyuklu Arapça lehçesinde kullanılan “nō” olumsuzluk edatı, Standart Arapçada kullanılan mā (ما) edatının değiştirilmiş ifade şeklidir. Yani “a” sesinin “ō”

¹²⁹ Bu cümlede soru ismi, cümlelerin başında gelmemiş. Türkçe ve Kürtçede de buna benzer soru sorma şekli vardır.

¹³⁰ Said Çögenli, *Ayet ve Hadis Örnekli Arapça Dilbilgisi (Sarf)*, Bakanlar Medya, 2.Bas., İstanbul, 2010, s.25.

sesine dönüştürülmüş halidir. Bu uygulama kolaylık amaçlıdır. Bu uygulamaya örnekler:

“*Mō rāḥat ‘Eyšē al-mektebē* (Ayşe okula gitmedi).” cümlesinde olduğu gibi mazi fiilden önce *mō* edatı getirilerek mazi fiil olumsuz yapılır. Standart Arapçada bu cümlelerin karşılığı (ما راحت/ذهبت عائشة إلى المدرسة) şeklindedir. Muzari fiilde de “*Moxtor mō yiš Diyarbekar* (Muhtar Diyarbakır’a gitmiyor).” örneğinde olduğu gibi “*mō*” nefy edatı kullanılmaktadır. Standart Arapçada bu cümlelerin karşılığı (المختار ما

يذهب إلى ديار بكر) şeklindedir. Görüldüğü gibi muzari fiilin de başına *mō* getirilerek fiil olumsuz (nefy) yapılır. Bu lehçede dikkat çeken bir husus vardır ki Qeltu lehçesinin yaygın olduğu Mardin’de kullanımı olmamakla birlikte “*Lā vārī beyt-kān ‘əndoḥ vē* (Evinizin nerede olduğunu bilmiyorum)” ve “*Lā zēk vəšī beyt-kān* (Ne de evinize gidebilirim)” örneklerinde gördüğümüz olumsuz (nefi) edatlarından *lā*’nın kullanılıyor olmasıdır. Her iki cümlede de “*lā*” cümlelerin en başında geldiği görülür. *Vārī* ve *vəšī* ikisi de müzari fiildirler. İki cümlelerin nefiyleri “*lā*” ile yapılmaktadır burada.

Oyuklu Arapça lehçesinde “isim cümlesinin” olumsuzu şöyledir: *Hado mō kalem vē* (Bu kalem değildir). Bu isim cümlesinde “leyse” manasında *mō* kullanılıyor.

Oyuklu Arapça lehçesinde isim cümlesinin olumsuzluğu ile ilgili bir başka örnek “*Lā Dinē kofē devo ma’ō* (Dinē tek değildir. Yanında bir deve var.).” cümlesinde “*lā*”, nakıs fiil “leyse” göreviyle kullanılır.

“*Zə’o teyb vē ama šəher mē teyb vē* (Köy güzeldir ama şehir güzel değildir).” Burada dikkat edilen bir husus var, *mō* yerine *mē* kullanılmaktadır. *Mō*’daki *o*’nun *ē*’ye ibdāl, *vē*’deki *ē* / sesine uyum amaçlı olduğunu düşünüyoruz. Bu ifade şekli çok yaygın değildir. Ama az da olsa bu şekilde ifade edenler vardır. Olumsuzluk edatı “*mō/ mē*”, “*mā*” şeklinde kullanılmaktadır. Hikâyelerde daha çok “*mā*” şeklinde geçer. Bu öyle gözükmektedir ki eskilerde olumsuzluk edatı daha çok *mā* şeklindedir. Kolaylık amaçlı olacak ki telaffuzu daha hafif olan tercih edilmektedir.

Oyuklu Arapça lehçesinde “nefy-i hazır” için lām-ı nefy-i hazır (lā) kullanılır. Örnek: *Lā nam fî-trap lā tabbor umamāt* (“Mezarlıkta yatma rüyalar geçirme; görme!” Burada “lā”lar lām-ı nefy-i hazırdırlar.

3.5. İsim ve Sıfat Tamlamaları

İzafet terkibi/ isim tamlaması (التركيب الإضافي), bir ismin başka bir isim veya isimlerle hususiyet kazanmasıdır. Türkçede açıklanan isme “tamlanan” ve tamlanana özellik kazandıran isme de “tamlayan” denilir. Türkçe bir isim tamlamasında önce tamlayan sonra tamlanan gelir. Arapçada ise açıklanan isme “muzaf” ve özellik kazandıran isme de “muzafun ileyh” denilir. Arapçada isim tamlaması Türkçenin aksine önce muzaf sonra muzafun ileyh gelir. Arapçada muzaf, muzafun ileyh ile merife olduğundan harfi tarif almaz. Alması halinde muzafun ileyh harfi tarif alır. Zincirleme isim tamlamalarda en son muzafun ileyh harfi tarif alabilir.

Arapçada sıfatlar da terkeb oluştururlar. Bunlara “terkib-i nakṭī”denilir. Bu tür terkilberde birinci unsur “sıfat” ikinci unsur “mevsuf” olur. Önce sıfat sonra mevsuf gelir. Türkçenin aksı bir durum vardır. Arapçada sıfat ve mevsuf nitel ve nicelikte birbirine uyar.

Oyuklu Arapça lehçesinde izafet terkibi değişik şekilde yapılmaktadır. Anlaşılan standart Arapçanın izafet terkip kaidesi özünü korumaktadır. Özellikle hikâyelerde “belirsiz isim tamlaması” çeşidi kullanılmaktadır.

Örnek1: *Mæn-avnak rāḥū rās sōḫaxē* (Oradan sokağın başın gittiler). Cümledeki “rās sōḫaxē” bir izafet terkidir. Sokak (muzafun ileyh) belirsiz olunca harful ta‘rif (el veya l) kullanılmıyor. Diğer terkilberde (muzafun ileyh me‘rife olunca) harful ta‘rif (el veya l) şu örneklerdeki gibi kullanılıyor:

Örnek2: *Bab li-l-beyt məftāḥ* (Evin kapısı açıktır).

Örnek3: *Mu‘ellimin li-l-zē‘o cō* (Köyün öğretmenleri geldiler).

Örnek4: Reytu hefteyn *mu‘ellimin li-l-zē‘o* (Köyün iki öğretmenini gördüm.). Lehçede özel isimlere standart Arapçada olduğu gibi özel durumlar hariç lām-ı tarif gelmez.

Zinzirleme isim tamlamaları da lehçede kullanılmaktadır. Fakat terkipleri standart Arapçadan farklıdır. Örnek: *Rāhtu ərho lī-Məğō lī-Xelxel* (Halhalli (Çitlibahçe) Məço’nun değirmenine gittim.). Cümlesinde belirli (me‘rūf) isme izafet terkibi yapılırken, harf-i ta‘rif “lī” şeklinde kullanılır. Burada “lī” harf-i cer olup temlik (aidiyet) göreviyle kullanılıyor gibi gözüküyorsa da aslında bu, harf-i tariftir.

Harf-i tarif ile ilgili nahivciler arasında ihtilaf vardır. Kimisi el (ال) yani hemze ve

lām ile beraber harf-i tarif kabul ederken bir diğer grup harf-i tarifi sadece lām’ı harf-i harif kabul ederler.¹³¹Bunun dışında fark, standart Arapçada zincirleme isim tamlamalarda sadece son kelime tarf-i ta‘rif almasıdır. O da nekire olması halinde harf-i tarif alır. Marife olması halinde harf-i tarif alamaz. Yani standart Arapçada bu cümle takriben şöyle olmalıdır: *Rāhtu ərho Məğō Xelxel*.

Çok eskiden beri Oyuklu Arapça leheçesinde izafet terkibi kullanıldığı aşağıdaki örneklerden anlaşılmaktadır. Çünkü bu terkipler köylülerin anlatıklarına göre çok eskidir.

Örnekler: *‘Eyn əl-zē‘o* (köyün çeşmesi); Burada muzafu’un ileyh “el” harf-i ta‘rifi ile kullanılmaktadır. Başka bir örnek: *‘Eyn Mano* (Mano’nun çeşmesi); Burada ise muzafu’n ileyh (Mano) alem (marife) olduğundan “el” harf-i ta‘rifi almamıştır. Bugün bu terkipler daha çok “‘eyn lī-Mano” şeklinde kurulur. Aynı şekilde “*‘Eyn əl-Zē‘o*”, daha çok “‘Eyn lī-zē‘o” (köyün çeşmesi) şeklinde kurulur.

Birer sıfat niteliğinde kullanılan renkler de Oyuklu Arapça lehçesinde standart Arapçaya benzer şekilde ifade edilirler. Ancak bir iki noktada farklılıkları vardır. Bu farklılıklardan biri sıfat ile mevsuf arasındaki cinsiyet uyumunun olmamasıdır.

Oyuklu Arapça lehçesinde renkler (*rengāt*) şöyle ifade edilir:

¹³¹ Muhammed Abdullah Cemāl’l-dîn ibn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu el-Katru’n-Nedâ ve Bellu’s-Sedâ*, el-Mekteb’l-‘Asriyye, Beyrut, 2012, s.33.

Kırmızı: *eħmor*, yeşil: *exdar*, sarı: *eǰfar*, beyaz: *ebyaǰ*, turuncu: *burtuǰalī*, siyah: *esved*, mavi: *ezreǰ*.

Sıfatların terkipte (terkib-i naǰdī) örnekleri şöyledir:

‘Em ‘Alī rāħt ğebel ‘alī (Ali amca yüksek dağa gitti).

Vatertū ħağor fī-golāt el-ezraq (Ördekler mavi gölde yüzdüler).

Teyru ‘l-esved tār fī-hevā ruħī ğebe ‘l-e ‘lā (Yüksek dağların zirvesinde kara kartallar uçar).

ǰuppē eǰved fārərīč eħlvalī ummān (Sarı civcivler annelerinin etrafında dönüyorlar).

El-nebī vārīdu deǰnu ebyed li-ğidd-u (Torun dedesinin ak sakalına dokunuyor).

3.6. Sayılar ve Temyizleri

Oyuklu Arapça lehçesinde doğal sayılar standart Arapçadaki gibi ifade edilir. Birkaç noktada farklılıkları vardır. Örneğin bir için “ħebe” de kullanılıyor. Bir başka farklı noktalar seb’o, tās’o, ‘əşro gibi sonu “o” ile biten doğal sayılardır. “Yani bu doğal sayılar “o” sesi ile bitirilir. Özüne bakılırsa standart Arapçadan pek farklı olmadığı görülür. Oyuklu Arapça lehçesinde bazı doğal sayılar şöyledir:

O: səfrūn 1: ħebe- vəħād 2: əsneyn 3: tşəlāşə- ətlāşə 4: erbo 5: xemsə 6: sətə 7: seb’o 8: əsmənyə 9: tās’o 10: ‘əşro 20: ‘əşrīn 30: ətləsīn 40: erbə’in 50: xemsīn 60: sittīn 70: seb’in 80: səminīn 90: tās’in 100: miyə

Oyuklu lehçesinde sayma sayılarının kullanımı ile ilgili bazı örnekler:

İštereytu ‘əşrīn kilo ħənto (Yirmi kilo buğday satın aldım).

Fī-čanta lī-Orhan xems ħelemāt (Orhan’ın çantası beş kalem vardır).

Fī-sema əħdaş əncumē (Göyüzünde on bir yıldız var).

Fī-dükkan xemsē u ‘əşrīn škalē (Dükkânda yirmi beş ayakkabı vardır).

Erbetaş talebe telkū mən mekteb (On dört öğrenci okuldan çıkıyor).

Əs-se‘a ‘aşra (Saat on).

Əs-se‘a səmənyə u nəş (Saat sekiz buçuk).

3.7. Harf-i Cerler

Arapça kelime çeşitlerinden biri de harflerdir. Harflerin hepsi mebni olup i'rabta mahalleri yoktur. Harfler kendi arasında değişik gruplara ayrılırlar. Bazı kaynaklar yirmi dört gruba ayırır. Ama bunları genel itibarıyla üç kısma ayırmak mümkündür:¹³²

1-Fiillere has harfler; şart harfleri, muzari fiili nasb ve cezm eden harfler.

2-İsme has harfler; cer harfleri, İsmi nasb ve haberi ref eden harfler.

3- İsimler ve fiiller arasında müşterek olan harfler; atıf harfleri ve istifham harflerdir.¹³³ Harflerin anlamları başka bir isim ve fiil ile tamamlanır.

Harflerden bazıları fiillerin başına gelirler. Örnek: قد جاء عمرُ

Bazıları da fiillerin başına gelmezler. Harf-i cerler bunlardan olup isimlerin başına gelir ve ismi cer ederler. Adlarından da anlaşılacağı gibi cer harfleridir; fiiller cer i'rabını almazlar. Örneğin يجلس الطلاب في الصفّ

(Öğrenciler sınıfta oturuyor.) cümlesinde في harfi cerdir. الصفّ mecrurdur.

İkisi için car-mecrur tabiri kullanılır.

Harf-i cerlerin Oyuklu Arapça lehçesinde kullanımına dair örnekler şu şekildedir:

- Emm-ī seyzāt fī-(ə)l-muṭbex (Annem mutfakta yemek pişiriyor).
- ʿẖzxōr temšū (temāšet) televizyon fə-l-ğurf (‘evdō) (Küçükler odada televizyon seyrediyorlar).
- əl-Rā’ī koygərgī ərgəč fī-l-ğebel (Çoban, koyunları dağda otlatıyor).

¹³² Mustafa el-Galâyînî, Cami’d-Durûsi’l-‘Arabîyye, Daru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut 2006, I/19.

¹³³ هل ve أ soru harfi, bunların dışında geriye kalanlar soru ismidir.

- Ktəbno *b-əl-kelem* (Kelem ile yazdık). Bu cümlede harf-i cerlerden bāu (ب)

isti'ane göreviyle kullanılmaktadır.

-Ene əşī/vəşī bi-seyyārət-ī (Arabamla gidiyorum).

- Haze el-veled *keme* šēr (Bu çocuk aslan gibidir). Kāf (ك) harfi bu cümlede teşbih göreviyle kullanılmıştır.

-Be'ədtu 'enil-beyt (Evden uzaklaştım). Burada 'en (عن) harf-i cer mucavezat (uzaklaşma) göreviyle kullanılmaktadır.

-Tqūl marō" Tēl'i ševkē mən-sāq-ī" (Kadın Diyor ki "Bacağımdan dikenini çıkar")!

Mən harf-i cer kullanılır. Mən harf-i ceri burada gayenin ibtidası göreviyle kullanılmıştır.

-Çabəl kelem məl-šəhər (Kalemi şehirden aldı).

-Rahtu *l-mektebe* (Okula gittim).

Bu cümlede ila (إلى) yönelme harf-i ceri kullanılır. L harf-i ceri gayenin intihası görevindedir.

-Ene vərūh 'eğerye əl-lom (Bugün köye gidiyorum).

Bu cümlede ise harf-i cer kullanılmamıştır.

-Vede'tu bardax '*ele*'l-masa (Masaya bardağı bıraktım).

'Ela (على) harf-i ceri üstüne anlamıyla kullanılır.

-Xeto 'el-nār (Ateşin üstüne bıraktı).

'Ela, burada zarf-ı mekân görevindedir.

-Əzxör fī-beyt (Çocuklar evdeler).

Fî (في) harf-i ceri başka anlamlarda da kullanılır. Örneğin Kûl “Keçikât, tev ırkusu fî-‘ayn” (Dedi ki “Kızlar, gelin çeşmede oynayın).” Bu cümlede ise çeşme başında ‘inde (عند) gibi bir anlamda kullanılır. Emāme (أمام), “Taro maro fî-tennur (Kadın onu tandırda gördü).” örneğindeki gibi mekân zarfı görevinde de kullanılır.

Dinē tādfi ħil izboḥ (Dinē sabaha kadar ısınıyor). Bu cümlede “ħil” kelimesi harf-i cer olup standart Arapçadaki “ḥetta (حتى): “...e kadar” anlamında kullanılmaktadır.

Oyuklu Arapça lehçesinde harf-i cerlerin sık sık kullanıldığı ifadelerinden anlamak mümkündür. Birinci anlamları dışında da cümlelerde değişik görevlerde kullanılması yaygındır. Yukarıda örnek verilen “fî” harf-i ceri gibi.

Cümlede İlā harf-i ceri (إلى)- edāt- kullanılmıyor. Onlara hatırlatmalarda bulunulduğu halde cümleyi harf-i cersiz kullanmaya devam ederler. Ama dikkat çeken bir husus var burada. El-mektebā kelimesi kesreli (/ē / ünlüsü ile) okunuyor. Yani yönelme edatı olmadığı halde kelime /ē / sesi ile bitiriliyor.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus daha vardır. Örnek1 ve örnek2’de mef’ul-u bih gayri sarih ve mef’ulun bih /ē / sesi ile biter. Oysa mutbex kelimesi cezm ile biter. Yani “mutbexē” denilmiyor. Mutbex kelimesi, standart Arapça olan metbex’ten¹³⁴ farklı ifade edilir.

3.8. İşaret İsimleri

Arapçada kullanılan (هذا), (هذه), (هؤلاء), (ذلك), (تلك) gibi yakında ve uzakta bulunan varlıklar için kullanılan işaret isimlerinin tümünün kullanımına Oyuklu Arapça lehçesinde rastlamamaktayız. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi sadece

¹³⁴ Serdar Mutçalı, *Arapça- Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2015.

yakın işaret isimleri için (hādo) ve (hādī) ile uzak çoğul varlıklar için (hevlē) kullanılır.

Oyuklu Arapça Lehçesinde İşaret İsimleri			
Çoğul	İkil	Tekil	
hevlē	hevlē əşneyn	hādo	O (eril)
hevlē	Hevlē əşneyn nəso	hādī	O (dişil)

Bu isimlerin cümle içindeki kullanımına dair örnekler şu şekildedir:

- Hādo rəğəl vē (Bu adamdır).
- Hādī māro vē (Bu kadındır).
- Hevlē kačəkāt vē (Onlar kızlardır).
- Hādī šağar vē (Bu ağaçtır).
- Hādī qalem vē (Bu kalemdir).

3.9. Cinsiyet ve Sayı Bakımından İsimler

Bilindiği gibi Arapçada isim ve sıfatlar cinsiyet bakımından müzekker (eril) ve müennes (dişil) şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Bu isimlerin bir kısmı tabii olarak müzekkerlik ya da müenneslik vasfına sahip iken bir kısmı da müzekker ya da müennes olmalarını gerektiren herhangi bir tabii unsur bulunmamakla birlikte müzekker veya müennes şeklinde sınıflandırılmışlardır.

Sayı yönünden ise isimler müfred (tekil), tesniye (ikil) ve cemi‘ (çoğul) olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Bu isimlerden çoğul olanlarının bir kısmı salim (düzenli) iken bir kısmı da mükesser (düzensiz) olarak gelirler.¹³⁵

Oyuklu Arapça lehçesinde aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi cemi müzekker salimlerde ismin her türlü irab durumu için (يُنْ) çoğul eki kullanılır. Cemi müennes salimde ise klasik Arapçadaki kurala uygun bir şekilde (تْ) eki getirilir.

¹³⁵ Bkz. Ahmet Abdülhadioğlu, *100 Derste Fasih Arapça, Cantaş Yayınları*, İstanbul, 2017, 1/126-145.

Ancak bu ek sadece aslı Arapça olan isimlerin değil, bu lehçeye farklı dillerden geçen kelimelerin sonunda da kullanılır. Düzensiz çoğullarda ise çoğunlukla kelime aslına uygun gelmekle birlikte kalb (harflerin yer değiştirmesi) durumu söz konusu olur.

Keçikāt (Tekili keçik şeklinde olan kelimenin aslı kürtçe olup, kız anlamındadır).

Ëzxōr (Standart Arapçadaki صغار kelimesinin bozulmuş türevi olup harf ibdali söz konusudur).

İbnāt (بنات şeklindeki kırık çoğulun lehçedeki karşılığıdır).

el-mə'alləmīn rāhū (Cümlede cemi müzekker salim olarak gelen mə'alləmīn kelimesi fail olmasına rağmen merfu olarak irab edilmemiştir).

Raytu el-mə'alləmīn (Burada ise mə'alləmīn kelimesi mefulün bih olması hasebiyle mensub olarak gelmiştir).

Ayrıca “Ëstaraytu ḥabtay ḳalamāt (İki kalem satın aldım).” örneğinde olduğu gibi Arapçadaki temyiz kuralına muhalif olarak sayının iki olduğu yerlerde sayılan (ma'dūd) çoğul şeklinde gelmektedir.

3.10. İ'rab

İ'rab, amilin ma'mul da bıraktığı etkidir; meydana getirdiği değişikliklerdir. Bu değişiklikler harekelerin ve harflerin değişmesi ile harfin hazfı (kaldırılmasıyla) olur.¹³⁶ Bunlar i'rab alametleridir. Bu alametlerin hareke olanlar (damme, fetha, sukun ve kesre) asil, harf (ن، ي، ا، و) ile hazf (harekenin hazfı ve harfin hazfı) fer'dir. Harekenin hazfı cezm -en büyük alameti sükündür- olur ve fiillere hastır. Harfin hazfı ise hem isimlerde hem de fiillerde meydana gelen bir amel çeşididir. Nun'un (ن) hazfı ise sadece fiillerde olur. Tesniyelerde ve cem'i müzekker

¹³⁶ Abdulkâhir el-Curcânî, *el-'Avâmilu 'l-mi'e (Mi'etu 'âmil)*, Harran Kitapevi, Şanlıurfa, 2008, s.58.

salimlerde izafet durumlarda nun'un hazfı ise amil dolayısıyla olmadığından i'rab değildir. Bu alametler bazen lafzen bazen takdiri olarak karşımıza çıkar. Lafzen okunabilen ve yazabilen i'rabdır. Takdiri ise amilden dolayı kelimenin aldığı i'rabın imkânsızlık veya harf ile harekenin uyumsuzluğundan dolayı okunamamasıdır, açığa net olarak çıkarılamamasıdır.

Oyuklu Arapça leheçesinde aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi standart Arapçada olduğu gibi i'rap uygulaması yoktur:

-*Mu'ellimin li'l-zə'o ğo* (Köyün öğretmenleri geldiler).

Bu cümlede “*mu'ellimin*” kelimesi cem' ve merfudur.

Reytu mu'ellimin li'l-zə'o (Köyün öğretmenlerini gördüm).

Bu cümlede ise “*mu'ellimin*” kelimesi cem' ve mensuptur.

Reytu hebteyn mu'ellimin li'l-zə'o (Okulun iki öğretmenini gördüm).

Bu cümlede ise “*mu'ellimin*” kelimesi tesniyedir. İlk cümlede “*mu'ellimin*” kelimesi standart Arapçaya göre “*mu'ellimû*” olmalıdır. Zira kelime muzaf olduğundan cem'i nun'un (◌) hazf olması gerekir.

İkinci cümlede “*mu'ellimin*” kelimesi “belirtili nesne” durumundadır; mensuptur.

Yine izafet dolayısıyla nun (◌) hazfı ilk örnekteki gibi gerçekleşmemiştir.

*Rā'ī kōlū hebteyn klēb*¹³⁷ (Çobanın iki köpeği vardır).

Bu örnekte klēb kelimesi ikil gelmesi gerektiği yerde temyiz kuralına uygun olmayan bir şekilde çoğul olarak gelmiştir.

“*Hebteyn ibnāt yīšol mekteb.*” cümlesinde “hebteyn” kelimesinin i'rab alameti elif olmalıyken “y (ي)” olmuştur. Bu demektir ki bu türden ikil kelimelerin ref, cer ve

¹³⁷ Rā'ī: çoban, qōlū: vardır, hebteyn: iki tane, klēb: köpekler.

nasb durumu aynı gelmektedir. Bu uygulama Sason Arapça lehçesindeki kullanıma benzemektedir.

Yudarıdaki örneklerde izah edildiği gibi Oyuklu Arapça lehçesinde i'rabın alametleri bariz bir şekilde ortaya çıkmamaktadır.

3.11. İsm-i Mevsuller

İsm-i mevsul, iki cümleyi birbirine bağlayan isimler veya harflerdir. Tek başına anlamları yoktur. Ancak cümleleri kaynaştırmakla anlam kazanırlar. Bu isimler “sıla” ve “aid” zamirine ihtiyaç duyarlar. Sıla, ism-i mevsulleri açıklayan cümlelerdir. Kendilerini açıklayan haberi bir cümle (sıla) olduğundan marifedirler. İsm-i mevsul ve sılasının mahiyeti işiten tarafından bilindiği kabul edilir. Sıla cümlesinde ism-i mevsullere raci’ olan zahiri veya mahzuf bir zamir bulunur. Zamir ile raci’ olunan denk olmalıdır.

İsm-i mevsuller iki kısımdır.

- 1- Has (özel): Bu isimler; müzekker, müennes, müfred, tesniye ve cem’e göre değişir. Bu yönlerden isimlerin aldıkları ism-i mevsulleri kendilerine hastır.

Has ism-i mevsuller

	Cem’	Tesniye	Müfred
Müzekker	الَّذِينَ/الأُولَى	الَّذَانِ (الَّذَيْنِ)	الَّذِي
Müennes	الَّتِي/الَّتَيْنِ	الَّتَانِ (الَّتَيْنِ)	الَّتِي

Tabloda görüldüğü gibi müfred, tesniye ve cem’ için ayrı ayrı ism-i mevsul kullanılır. İsm-i mevsuller mebnidir. Ancak tesniye ism-i mevsuller mu’rebdir. Tesniye ism-i mevsullerde normal tesniyelerin i’rab kuralları geçerlidir. Ref halinde elif, cer ve nasb halinde ise ye’ ileidir.

2- Müşterek (ortak) ism-i mevsuller: Bunlar müzekker, müennes ve kemiyet (müfred, tesniye ve cem') için ortak kullanılırlar. Bunlar: مَنْ، ما، أيُّ، ال، ذا. Bunlara ek olarak ذو vardır. Ama bu genelin kabul ettiği bir ismi mevsul değildir.

İsmi-i mevsuller standart Arapçada oldukça kapsamlı ve önem arz eden bir konudur. Cümle içerisinde kelimeleri veya cümleleri birbirine bağlayan unsurlardır. Oyuklu Arapça lehçesinde qeltu lehçesinin konuşulduğu diğer alanlarda olduğu gibi bütün ism-i mevsullerin yerine sadece (li) kullanılmaktadır.

El-māro li rāaḥet el-šehar uxt-ī (Şehre giden kadın kız kardeşimdir).

Raytu m'allamīn li yīšū fī-ḥadīka'l-medrese (Okulun bahçesinde yürüyen öğretmenleri gördüm).

4.BÖLÜM

OYUKLU KÖYÜ ARAP LEHÇESİNİN MORFOLOJİK (BİÇİM BİLGİSEL) VE FONETİK (SES BİLGİSEL) ÖZELLİKLERİ

4.1. Morfolojik (Biçim bilgisel) Özellikler

Oyuklu Arapça lehçesinde bazı kelime ve terkiplerde standart Arapçaya uymayan telaffuz ve uygulamalar vardır.

Örnek: Emmī seyzāt fī-əl-muṭbex. Cümlesinde geçen muṭbex (مُطْبَخ) kelimesi, standart Arapçadaki gibi metbex (مَطْبَخ) değildir. Burada bir hareke değişikliğini görülür. Yani zamme, fetha olunur.

4.1.1. Fiiller (Mazi, Muzari ve Emir Fiil)

Arapçada kelimeler isim, fiil ve harf olmak üzere üç çeşttir. Her çeşidin kendine has özellikleri vardır. Fill; heyetiyle zaman ve kişi ihtiva ederek iş, oluş, hareket bildiren kelimelerdir. Mâzî, muzarî ve emir olmak üzere üç çeşittir.

Oyuklu Arapça lehçesinde mazi fiil çekimi (Rah: O gitti.)

Çoğul	İkil	Tekil	
raḥū	iṣneyn raḥu	raḥ	O (eril)
raḥū	iṣneyn raḥo	rāḥet	O (dişil)
rāḥetnō	rāḥetnō	raḥt	Sen (eril)
rāḥetnō	rāḥetnō	raḥtī	Sen (dişil)
raḥno	raḥno	rahtu	Biz (eril, dişil)

Oyuklu Arapça lehçesinde bir fiilin māzī çekiminin standart Arapçadan şekilsel farkını belirlemek için standart Arapça ile māzī fiilin çekimine bakmakta yarar vardır. Yukarıda çekimi yapılan rāḥe (روح < راح) fiilinin standart Arapça çekimi sırasıyla şöyledir:

Standart Arapçada Māzī Fiil Çekimi (Raḥe: O gitti.)

Çoğul	İkil	Tekil	
(راحوا) rāḥū	(راحا) rāḥā	(راح) rāḥe	O (eril)
(رَحْنُ) ruḥne	(راحتا) rāḥetā	(راحتْ) rāḥet	O (dişil)
(رحتم) ruḥtum	(رحتما) ruḥtumā	(رحتْ) ruḥte	Sen (eril)
(رحتنْ) ruḥtunne	(رحتما) ruḥtumā	(رحتِ) ruḥti	Sen (dişil)
(رحنا) ruḥnā	(رحنا) ruḥnā	(رحتْ) ruḥtu	Biz (eril, dişil)

Tabloya bakıldığında tasrifte fazla farkın olmadığı görülür. Göze çarpan “-nā” ların “-no /ō”ya dönüşmesidir. Diğer bir husus fail konumundaki muttasıl zamirlerin müzekker ve müennese göre çekilmesidir. Örnekler rāḥ /rāḥet, raḥt /raḥtī. Oyuklu Arapça lehçesinin standart Arapçaya benzerliğini gösteren benzerliklerden biri de mütekellimde müzekker ve müennslerde fiil çekiminin aynı olmasıdır. Ancak bazı farklılıklar da vardır. Rāḥe (راح) fiili ecvef bir fiildir. Yani orta harfî (harfu’l-

‘eyn) iletili (و) dir. Standart Arapçada ecvef fiillerin mazi çekimlerinde gāib, müennes ve cem‘ olan zamirinde tasrif değişir ve bu değişim sonuna kadar devam eder. Tabloda görüldüğü gibi bu değişim olmamaktadır. Ayrıca tesniyelerde “işneyn” kelimesi kullanılır.

Oyuklu Arapça lehçesinde muzari fiil çekimi (yişi: o gidiyor.)

Çoğul	İkil	Tekil	
tīšo	isneyn yīšo	yīšī	O (eril)
koyīšo	isneyn yīšo	tīši	O (dişil)
tīšo	isneyn yīšo	tīš	Sen (eril)
yīšo	isneyn yīšo	tīšī	Sen (dişil)
nīši	əsneyn nīši	vīš	Ben-biz (eril, dişil)

Oyuklu Arapça lehçesinde muzari fiilin çekimi de standart Arapça muzari fiil çekiminden farklıdır. Bu farklılıkları örnek için aşağıdaki tabloyu inceleyelim. Fiilin çekiminde bariz farklar vardır.

Standart Arapçada Muzari Fiil Çekimi (meşe)

Çoğul	İkil	Tekil	
(يمشون) yemšūne	(يمشيان) yemšīyāni	(يمشي) yemšī	O (eril)
(يمشين) yemšīne	(تمشيان) temšiyāni	(تمشي) temšī	O(dişil)
(تمشون) temšūne	(تمشيان) tešiyāni	(تمشي) temšī	Sen(eril)
(تمشين) yemšīne	(تمشيان) temšiyāni	(تمشين) temšīne	Sen(dişil)
(نمشي) nemšī	(نمشي) nemšī	(أمشي) emšī	Ben-biz (eril, dişil)

OyukluArapça Lehçesinde Emr-i Hazır (rāḥe fiili)

Çoğul	İkil	Tekil	
Kullen rāḥū	Rāḥu	Rūḥ	Sen (eril)
Kullen rāḥū- rūḥū	rūhu	Rūḥī	Sen (dişil)

Oyuklu Arapça Lehçesinde Nehy-i Hazır

Çoğul	İkil	Tekil	
Kullen lā trūḥū	Lā trūḥū	Lā trūḥ	Senin (eril)
Kullen lā trūḥū	Lā trūḥū	Lā trūḥī	Senin (dişil)

4.1.2. Diğer Morfolojik Özellikler

Oyuklu Arapça lehçesi ile Midyat, Siirt, Sason, Şanlıurfa ve Hatay lehçelerini birkaç cümle ile bu lehçelerin benzer ve ayrı yanlarını belirlemek için karşılaştıralım:

“Fatma okula gitti.”

Oyuklu Arapça lehçesi: Fāṭē rāḥet ʔl-mektebē.¹³⁸

Midyat lehçesi: Fatma rāḥet l-ʔl-mekteb.¹³⁹

Siirt lehçesi: Fatma rāḥot ul-mektep.¹⁴⁰

Sason lehçesi: Fatma rāḥet məktəbē.¹⁴¹

Şanlıurfa lehçesi: Fatma rāḥet ‘el-mekteb.¹⁴²

¹³⁸ Kaynak kişi: 13.

¹³⁹ Kaynak kişi: 10.

¹⁴⁰ Kaynak kişi: 22.

¹⁴¹ Kaynak kişi: 21.

¹⁴² Kaynak kişi: 1.

Hatay lehçesi: Fatma rāhet əl-məkteb.¹⁴³

Altı lehçenin birbiriyle aynı olan, birbirine benzeyen veya birbirinden tamamıyla farklı olan yönleri vardır. Lehçelerdeki cümlelerin hepsi aynı isimle başlar. Fatma kelimesi Türkçe cümle ögelerine göre özne, Arapça cümle ögelerine göre mübtedadır. Fiil, mübtedadın hemen sonra gelir. Doğal olarak bu cümlelerde üçüncü öge en sonda bulunur. Özne durumundaki Fatma tamamıyla Türkçe olduğu gibi ifade edilir. Tüm lehçeler aynı fiili tercih etmektedir. Fiilin son hecesindeki ünlü ses Oyuklu ve Sason lehçelerinde /ə /, Siirt lehçesinde /o / iken diğer üç lehçenin hepsinde /e / sesi ile telaffuz edilmekteler. Mef'ulu bih gayri sarıh olan “mekteb / p kelimesi Türkçedeki anlamıyla kullanılmaktadır. Siirt lehçesinde “mektep” /p / sesi ile biterken diğer beş lehçenin hepsinde Arapçadaki aslına uygun b sesi ile bitmektedir. Diğer bir husus cümlelerde harf-i ta‘rif el’dir. Şanlıurfa lehçesinde “el” şeklinde ‘eyn sesi ile başlar. Sason lehçesinde ise burada “el” harfi kullanılmamaktadır. Bir husus da Oyuklu Arapça lehçesinde ile Sason lehçesinde /ē / sesinin “mekteb” kelimesinin sonunda aynı şekilde telaffuz edilmesidir.

“Ali kitabı okudu.”

Oyuklu Arapça lehçesi: ‘Elī ķerō kitābē.

Midyat lehçesi: ‘Alī ķārā l-əktēb.

Siirt lehçesi: Alī ķaral kitāb.

Sason lehçesi: ‘Elī yə‘rī kitāp.

Şanlıurfa lehçesi: ‘Elī gērā el-kitāb.

Hatay lehçesi: ‘Elī ķərae əl-kītābe.

Her lehçenin terkibi mübteda konumdaki isimle başlar. Ali kelimesi, Siirt lehçesi dışında diğer beş lehçede ‘(ع) sesi ile başlarken. Haber konumdaki fiil cümlesinin fiilleri, bütün söz konusu lehçelerde farklılık gösterir. Şanlıurfa lehçesinde “g” sesi ile başlar. Diğer beş lehçede fiil “ķ” sesi ile başlar. Ancak hiçbir lehçede fiiller aynı şekilde okunmazlar, yazılış ve okunuşları farklıdır. Bir de Siirt,

¹⁴³ Kaynak kişi: 9.

Sason ve Hatay lehçelerinde ses fazlalığı vardır. Bunun yanında Mef'ulu bih gayri sarih olan “kitap” kelimesi değişik şekilde ifade edilmektedir. “Kitap” kelimesi sadece Sason lehçesinde /p / sesi ile bitmektedir. Oyda benzer kelime (mektep) sadece Siirt lehçesinde bitmektedir.

“Annem mutfakta yemek pişiriyor.”

Oyuklu Köyü lehçesi: ʔmmī seyzāt fə- (ə)l-muṭbex.

Midyat lehçesi: əmmī ətsey fī-əl-maṭbax ekəl.

Siirt lehçesi: ʔmmī fə'l-metbex yitsey ekəl.

Sason lehçesi: Ummī te'ədəl ekəl fī-metbex.

Şanlıurfa lehçesi: Umm-ī bi'l-mutbax de'et tətbox 'eyš.

Hatay lehçesi: Ummī de'esavī 'eše fī-əl-mutfax.

Bu cümleler yine isimle başlar. Oyuklu Arapça lehçesinde kelime “ʔ” sesi ile başlar. Siirt lehçesinde “İ” sesi ile başlarken diğer dört lehçede ise “U” sesi ile başlar. Lehçeler arasındaki asıl farklılık haberin fiilindedir. Oyuklu Arapça lehçesinde fiil (seyzāt) diğer lehçelerdeki hiçbir fiille fonetik ve morfolojik olarak uymamaktadır. Midyat ile Siirt lehçelerinin fiilleri birbirine benzemektedir.

Bu lehçelerde önemli bir husus da dolaylı tümlecin fiilden önce gelmesidir. Siirt ve Şanlıurfa lehçelerinde özellikle Türkçedeki fiilin cümlesi sonunda bulundurma uygulaması vardır. Bu iki lehçe dışındaki lehçelerin ikinci konumda fiilleri bulunur. Bir de farklı bir uygulama da Siirt lehçesinde fī'nin “fe” şeklinde gelmesidir. Siirt, Midyat ve Sason lehçelerinde mutfak kelimesi, “metbex”, diğer lehçelerde “mutfax” olarak geçmektedir.

“Çocuklar odada televizyon izliyorlar.”

Oyuklu Arapça lehçesi: ʔzxōr temšū (temāšet) televizyon fə-ğurf ('evdo).

Midyat lehçesi: əl-ʔtfalāt yətfarağūn televizyon fə-l-ōdāyē.

Siirt lehçesi: Evlet yitfergū televizyon fī'l-ode.

Sason lehçesi: Zixār ye'eyno televizyon fī-odayē.

Şanlıurfa lehçesi: El- ‘əğyān be-dār de‘eidexğūn le-televizyon.

Hatay lehçesi: El ‘əğyān (veled) de‘ide‘ğūn əl-televizyon.

Tüm lehçelerin cümle kalıpları benzese de kullanılan kelimeler farklıdır. Sadece Şanlıurfa ve Hatay lehçelerinde çocuklar kelimesi “El-‘əğyān” olarak ifade edilmektedir. Diğer lehçelerin “çocuklar” için kullandıkları kelimeler birbirinden farklıdır. Şanlıurfa ve Hatay lehçelerinde “izliyorlar” (de‘ide‘ğūn) kelimesi aynıdır. Midyat ve Siirt lehçelerinde aynı (yətfereğūn) olup diğer lehçelerden farklıdır. Oyuklu Arapça lehçesinde “izliyorlar” kelimesi de hiçbirine fonetik olarak benzememektedir. Modern kelime (televizyon) tüm lehçelerde aynıdır. Bu demektir ki bu lehçeler “yeni icatlara” lehçelerine özgü orijinal isim takmıyorlar. Yayın-basının aktardıkları şekliyle bu isimleri benimsiyorlar. Oyuklu Arapça lehçesinde oda (ğurf) kelimesi standart Arapça yaygın şekliyle kullanılması dikkate değerdir.

“Çoban koyunları dağda otlattı.”

Oyuklu Arapça lehçesi: Rā‘ī kəyğərgī ərgəç fə-ğebel.

Midyat lehçesi: Rā‘ī yər‘ī əl-ğelem f-əğ-ğebel.

Siirt lehçesi: Şəvan veddel ğenem ‘al-ğebel.

Sason lehçesi: Şəvan¹⁴⁴ ĩre‘i ğelmē fī-ğelmē.

Şanlıurfa lehçesi: Rā‘ī be-ğəbəl yəsrah be duav.

Hatay lehçesi: El- Rā‘ī yəsreh əl-kenem fī-əl-ğebel.

Bu cümlede bütün lehçelerde birbirine yakın ifade edilen kelimeler vardır. Çoban anlamında “rā‘ī” kelimesi standart Arapça ile aynı şekilde ifade edilir. Siirt ve Sason lehçelerinde “Şəvan” şeklinde bölgede kullanılan yerel ismi ile ifade edilir. Fiil Şanlıurfa ve Hatay bölgesinde aynı şekilde ifade edilir. Midyat ve Sason lehçelerinde fiilin re‘eye(رعي) kökünden geldiği anlaşılmaktadır. Oyuklu Arapça lehçesinde fiil

(kəyğərgī) standart Arapça kalıplarına uymamaktadır. Çünkü standart Arapçada “o” ve “g” sesleri kullanılmamaktadır. Sason lehçesinde kullanılan “ğelmē”, Oyuklu

¹⁴⁴ Bu kelimedeki v sesi Türkçedeki v sesi gibidir.

Arapça lehçesinde bir ses farkıyla “xālmē” olarak ve keçi anlamında ifade edilir. Cümlelerin son kelimesi “ğebel” Şanlıurfa dışında kullanımı ifade edilişi aynıdır. Şanlıurfa lehçesinde “duav” olarak şeklinde ifade edilir.

“Bugün rüzgâr esmediği için harmanda çalışmıyoruz.”

Oyuklu Arapça lehçesi: Mā fī hevo lomī mā ne‘ma fī-beyder.

Midyat lehçesi: El-yavm mən əl-heve mō yhəb mō nəštəgəl f-əl-baydar.

Siirt lehçesi: Le na‘melu fī’l-beyderī le rəhe len hebel yevm.

Sason lehçesi: Lome lelē me fī heve mō ne‘mel fī-bəder.

Şanlıurfa lehçesi: ‘Emen mā sar heve mā išteğenne be-bəder.

Hatay lehçesi: El-heva sağər lom lā ne‘mel fī-bəder.

Bu cümlede sebep sonuç ifade eden cümle terkinin yapısını belirtmeye yöneliktir. Lehçeleri icra eden insanların lehçelerine hakimiyetlerini öğrenmek için verilen cevaplara müdahale edilmez. Bildiklerini olduğu gibi ifade etmeleri talep edilir. Yukarıdaki cümlelerden anlaşılıyor ki terkip birbirine bağlı cümlelerden oluşuyorsa verilen cevaplar eksik veya yanlış olabiliyor. Burada bu eksiklikleri görebiliriz. Örneğin Oyuklu Arapça lehçesinde “...dığı için” ifadesi cümlede geçmez burada. Talep edilen cümleye şu anlama gelen bir ifade ile cevap verilir: “Bugün rüzgâr yok. Biz harmanda çalışmıyoruz.” Diğer lehçelerdeki ifadeler de buna benzerdir.

Gel! Çay içelim.

Oyuklu Arapça lehçesi: Tō! Nəšrob çay.

Midyat lehçesi: Te‘e!¹⁴⁵ Nəšrāb çāy.

Siirt lehçesi: Te‘a! Dənəšrap çay.

Sason lehçesi: Ta!¹⁴⁶ Nəšrəb ğey.

Şanlıurfa lehçesi: Rewəh! Tenəšrəb ğey.

¹⁴⁵ “Te‘e” erkekler için, “te‘ey” kadınlar için kullanılır.

¹⁴⁶ Erkek için “ta”, Kadın için “tey!” fiili kullanılır.

Hatay lehçesi: Te‘el!¹⁴⁷ Neşreb əl- çay.

“Gel! Çay içelim.” Cümlesi söz konusu lehçelerdeki emir kipinin nasıl yapıldığına yöneliktir. Emr-i hazır bildiren fiilinin (تعال) tüm lehçelerde benzer olduğu görülür. Ancak fonetik değişiklikler hepsinde de vardır. Oyuklu Arapça lehçesinde özellikle /o / sesi dikkat çekicidir. Bir de Şanlıurfa lehçesinde farklı bir fiil kullanılmaktadır. Dipnotta da izah edildiği gibi emir bildiren fiillerin tasrifî eril ve dişile göre yapılır.

“Bu kalemdir.”

Oyuklu Arapça lehçesi: Hādō kelem vē.

Midyat lehçesi: Hey¹⁴⁸ kelem vē.

Siirt lehçesi: Hazel kelem.

Sason lehçesi: Eze kelem ū.

Şanlıurfa lehçesi: Heze kelem.

Hatay lehçesi: Heze kelem.

Bu bir isim cümlesidir. Mübteda ve haber ikisi de müfred bir kelimeden müteşekkildir. Standart Arapçada isnat dolayısıyla ekstra bir ek fiile ihtiyaç yoktur.

Siirt, Hatay ve Şanlıurfa lehçelerinde standart Arapçadaki gibi uygulama varken Oyuklu Arapça lehçesi, Sason ve Midyat lehçelerinde isnadın dışında bir ek fiil cümlelerin sonuna getirilir. Oyuklu Arapça lehçesi ile Midyat lehçelerinde bu ek fiil “vē”dir. Bu uygulama haberi müfret olan isim cümleleri için geçerlidir. Benzer ek fiil Sason lehçesinde kullanılır. Ama bu ek fiil “ū” şeklinde farklıdır. Mübteda (هذا), bütün lehçelerde fonetikselsel bir değişime uğrar.

“Okula giden iki kız çok çalışkandır.”

Oyuklu Arapça lehçesi: Hebteyn ibnāt yīšol mekteb, žēhātī.

¹⁴⁷ “Te‘el” erkek için “te‘ālī” kadın için kullanılır.

¹⁴⁸ Hey, eril için, heze dişil için kullanılır.

Midyat lehçesi: Bənteyn-ū li rōhūn l-əl-mekteb əkāīr ğehetī ənnē.

Siirt lehçesi: Bənteynen fī'l-mektep ənnī ikfīr muvaffakən.

Sason lehçesi: Eyk lē yirohō əl-məktəbē ħebatey bənātū ğəhhetinēn.

Şanlıurfa lehçesi: Beneteāneyne el irūhān el-məkteb çeāīr šatrāt.

Hatay lehçesi: El-roħen əl-məkteb əl- ‘adiyātər ħebūbāt.

Bu cümle tesniyelerin (ikil) kullanımına yöneliktir. Bu lehçelerdeki tesniye kullanımı standart Arapça kullanımından farklıdır. Lehçelerde önce sayı (adet) sonra sayılan (me‘dūd) standart Arapçanın zıttı olarak kullanılır. Oyuklu, Midyat ve Sason lehçelerinde “çalışkan” anlamında haberin aynı kökten geldiği anlaşılmaktadır. Ancak fonetikselsel değişimlere uğrar.

Lehçelerin başka benzer ve ayrı yönleri birkaç noktada şöyle izahı yapılır: Oyuklu Arapça lehçesinde peltak dişsel seslerin ıslıklı seslere dönüşmesi Kozluk-Sason-Muş- lehçeleri gibidir. Fakat ənda(h) (< *ayna mawda‘), “Nerede?”, hādo,” bu” ve hds, “konuşmak” örnekleri, Diyarbakır lehçesi gibidir.¹⁴⁹Kozluk-Sason- Muş grubu arasında çok benzerliklerden dolayı bu iki lehçeyi konuşanlar birbirlerini anlarlar. Bu hususta Oyuklu köyü sakini, lehçe mukayeseleri ile ilgili yapılan bir sohbette anısını şöyle anlattır: “*Ormankaya köyünde bir gün sohbet ortamımız oldu. Sason’dan gelen meslektaşlarımız vardı. Kendi aralarında lehçeleriyle konuşuyorlardı. Bir ara “Bize haksızlık yapıyorlar. Bizi ta buralara kadar getirdiler. Toplantımız Sason’da olabilirdi.” dediler. Kendilerini anlamadığımızı sanıyorlardı. Söylediklerini anladığımızı ifade ettim. Şaşırdılar. Daha önce neden söylemediğimizi esprili bir şekilde sordular. Öyle tatlı bir sohbetimiz oldu.*”¹⁵⁰ Bu demek değildir ki Sasonluların hepsi Oyuklu Arapça lehçesi ile konuşanları anlarlar. Sason lehçesi ana dili olan birine¹⁵¹ “Şēx Emīr u Begē” hikāyesi dinletilir. Hikāyeden hiçbir şey anlamadığını ifade eder. Mardin Arapça lehçesi ana dili olan bir kişiye¹⁵² “Şēx Emīr

¹⁴⁹ Talay, *Anmerkung Zum Vokalsystem Des Arabischen Dialekts Von Sine*, S.1.

¹⁵⁰ Kaynak kişi: 17.

¹⁵¹ Kaynak kişi: 21.

¹⁵² Kaynak kişi: 10.

u Begē” hikâyesi dinletildiğinde hikâyeyi birkaç kelime dışında anladığını ifade eder ve hikâyeyi bize doğru bir şekilde tercüme eder.¹⁵³

Sason grubu ile Oyuklu Arapça lehçesinin benzerliklerini somut bir örnekle verelim: “Okula giden iki kızları çok çalışkandır. (بنتاهم اللتان تذهبان الى المدرسة) مجتهدتان جدا. yĩsol mekteb, žēhātī. Bu cümlede ikil (tesniye) olan sayı (adet), standart Arapçaya göre kelimedede olması gerekirken (bintani; بنتان) kelimededen ayrı ve kelimededen önce gelmiştir. Ayrıca sayılan (me‘dūd), çoğuldur (cem’). Benzer kullanım Sason grubu lehçesinde de kullanılır. Sason Arapça lehçesinde aynı cümle şöyledir: “Eyk lē yiroho ɔl-məktəbē *hebatey bənātū* ġəhhetinēn.” Diğer bölgelerde¹⁵⁴ tesniye kullanımı farklıdır.

Oyuklu Arapça lehçesinin sadece Kozluk-Sason- Muş grubuyla veya Mardin grubuyla benzerlikleri yoktur. Türkiye’de konuşulan bütün Arapça diyalektlerle benzerlikleri var. Ama farklılıkları da çoktur. Örneğin Oyuklu Arapça lehçesinde para “semināt” olarak kullanılırken Suriye Bedevi Arapçasında (Şanlıurfa) “məsarī” olarak kullanılıyor. Bu farklılıklar cümle terkiibinden ziyade kelimeler, fonetik değişimler ve diğer terkiplerde (isim tamlaması, sıfat tamlaması, sayıların kullanımı...) kendini belli eder.

Oyuklu Arapça lehçesi çevre kültürlerden etkilenmiş ve etkilenmesi devam etmektedir. Başka dillerden sözcük alınmıştır ve alınmaya devam etmektedir. Daha çok ilişkili olduğu toplumlardan etkilenme olduğu, dildeki ödünç kelimelerden anlaşılmaktadır. Eskide bölgede hâkim olan dillerin etkisi Oyuklu Arapça lehçesinde görülür. Örneğin daha önce civar köy Yünlüce (Milaḥsō)’de *Yeniarامية*’in bazı kelimeleri Oyuklu Arapça lehçesi ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Oyuklu Arapça lehçesinde “o” sesi ile biten çokça kelime vardır. Milaḥsō lehçesinde de

¹⁵³ Hikâyeyi dinletmemizin amacı iki grup arasındaki benzerliklerin tespiti içindir.

¹⁵⁴ Hatay, Şanlıurfa, Midyat ve Siirt.

Türkçe, Arapça ve Kürtçe kökenli birçok kelime “o” sesi ile bitmektedir. Örneğin Falaho (çiftçi), fazlo (çok), deyro (kilise), diko (horoz), emo (anne).¹⁵⁵

Oyuklu Arapça lehçesi standart Arapçadan çok kelime barındırmaktadır. Ancak bu kelimeler standart Arapçadan fonetik (sesbilgisel) ve morfolojik (biçim bilgisel) açısından farklılık gösterirler. Bu farklılıkların detayları aşağıda ele alınmaktadır.

4.2. Fonetik (Ses bilgisel) Özellikler

Dillerin en önemli temellerinden biri sestir. Dünyada dillerin ses özelliklerini inceleyen bilim dalı *ses bilimidir*. Ses bilim dilin ve bildirişimin ses yönünü inceler.¹⁵⁶ Sadece bir dili ses yönünden inceleyen bilim dalına ise *ses bilgisi* denilir. Oyuklu Arapça lehçesinin fonetik özellikleri standart Arapça fonetik özelliklerinden birkaç hususta farklılık gösterir. Bunun değişik amilleri vardır. Bu amiller ve farklılıklar aşağıda izah edilmiştir:

Lehçeler, zamanla ana dilden değişik amillerle farklılaşarak oluşan sınırlı bir grup insan tarafından kullanılan biçimdir. Bu amiller coğrafya, kültürel değişim-dönüşümler, dilde kolaylık, başka kültürlerin etkilerini sayabiliriz. Oyuklu köyü, konumu dolayısıyla Arap coğrafyasından, kültüründen uzak kalmıştır. Standart Arapçadan vaktiyle koptuktan sonra bir daha onunla temas sağlanmamış ihtimali yüksektir. Bunu söz konusu lehçede yaptığımız tahlillerde görebiliyoruz. Yayın ve basın olmadığından dil birliği bugüne dek sağlan (a)maz. Ana dil gruplarıyla irtibat kopunca bu lehçe çevre kültürlerin etkisine maruz kalır. Bütün olumsuzluklara rağmen Oyuklu Arapça lehçesi varlığını sürdürmektedir. Bu lehçenin kaderi az sayıda bu lehçe ile konuşanların gayretine kalmıştır. Endişeleri olmasına rağmen dillerini sonsuza dek yaşatacakları umutlarını kaybetmemişler.

¹⁵⁵ Otto Jastrow, Der neuaramäische Dialekt von Mlaḥsō, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1994, S. 173.

¹⁵⁶ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 1/27.

Oyuklu Arapça lehçesinde bazı ses mahreçleri, standart Arapçadaki harflerin ses mahreçlerine bire bir uymaktadır. K (ق) ve h (ح) harfleri standart Arapçadaki aslına uygun olarak telaffuz edilmektedir. Peltek sesler (ث، ذ، ظ) peltekle çok nadir kullanılmaktadır. Örneğin tsələsə (üç), ş (ص) sesi, s (س) olarak ve t (ط) sesi, t (ت) olarak telaffuz edilir. Bu uygulama daimî değildir. Bu sesler aslına uygun telaffuz edildiği kelimeler de vardır. Örnekler: *Şār lon ḥabbat baḳro. Marō tṭēlā ‘ ševkē tvərrō fī-tennur.* Bunun yanında Arapçada çok nadir kullanılan birkaç ses kullanılmaktadır. Kero kelimesinde geçen “o” sesi gibi. Bu ses köyde kullanılması kolay dolduğundan tercih edilen ve çok kullanılan bir sestir. Çok kullanılan diğer bir ses imâle ile uzun sesletilmiş olan “ē” sesidir. Örneğin “ēlegē” kelimesinde geçer. Bir başka ses “j”dır. Arapça olmayan kelimelerin bu lehçede kullanılması dolayısıyla bu ses lehçelerinde telaffuz edilmektedir. Örnek: Ḥebteyn ibnāt yīšol mekteb, žēhātī. Bir diğer ses “ç”dır. Örnek: Yīšī ‘ant (kečəkāt). Ayrıca “g”, “ı” ve “p” sesleri de bolca kullanılmaktadır. Örnekler: Mā kšār-lo ḥātop rāḥōt peržīn. Gūl “(Begəm!) Səlğ mō eḥmer vē. Örnek verilen kelimelerden de anlaşıldığı gibi bu kelimeler Arapça asıllı olmayıp diğer dillerden lehçede icra edilen yabancı kelimelerdir. Dolayısıyla Arapçada olmayan seslerin Oyuklu Arapça lehçesinde olması normaldir. Bu bütün diller ve lehçeleri için geçerli bir olgudur.

Oyuklu Arapça lehçesinde bulunan sesleri şöyle özetleyebiliriz: Beş uzun ünlü harf vardır: / ā/, / ō/, / ī/, / ē/ ve / ū/. Kısa ünlü harfleri ise şunlardır: / a/, / ə/, / i/, / e/, / u/ ve / o/. Oyuklu Arapça lehçesinin standart Arapçada mevcut olan seslerin dışında kullanılan ünsüz harfleri ise ç, g, ž ve p’dir.

Oyuklu Arapça lehçesinde kısa ünlülerin kalın ünlülere dönüşmesi bazı kaidelere göre yapılır. Bu husus Oyuklu lehçesine Anadolu qəltu lehçesinin içinde özel bir konum kazandırmıştır. Bu hususta bazı tespitler vardır. Arapça uzun ünlüler /i/ ve /ū/ Oyuklu lehçesinde de vurgulu fonemlerin bulunduğu yerde veya x, ğ, k, h

ve ‘ (‘eyn)’den önce, çoğu durumda /ē/ aynı şekilde (ō/’ya dönüşür.¹⁵⁷Bu tespitleri yapmış olan dil bilimci şu örnekleri verir:

ī > ē : ytēḵ (< * yṯīḵ),,O yapabilir.”, dbēx (< * ṯabīx),, sıcak yemek”,

ū > ō: ysōḵ (< ysūk),,O sürüyor(hayvanları).”, sbōḥ (< *əsḇū’),, hafta”.

Bu tespitler önemsenir. Ama bu örneklerle bakılarak konuya ilişkin genel bir dil bilgisi kaidesini çıkarmak biraz daha araştırma gerektiren bir husustur. Çünkü diğer bazı kelimeler için aynı ortam olduğu hâlde ifade edilen kaideler hasıl olmamaktadır. Örnek: “Yeğīb rīx yihāt taḥ ən-nōr (Tezeği getirip ateşin altına bırakıyor). Cümlesinde geçen “rīx”, aynı ortama haizdir. Yani /r/ sesi x’den önce gelmiştir. İfade edilen şeklinin “rēx” olması gerekir. Ama “rēx” şeklinde gelmemiştir. Demek ki ifade edilen kaide genel bir kaide değildir. Dil bilimciye göre de zaten bu kaidenin bütün benzer ortamlar için geçerliymiş gibi bir iddiası yoktur. Bu, “çoğu durumda” ifadesinden anlaşılmaktadır. Bunlara benzer görüşler ileri sürmek olasıdır. Bölgesdi değişik dilsel etkilerin Oyuklu Arapça lehçesi üzerinde etkisi büyüktür. Dolayısıyla birçok dil bilgisi kuralını bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin Türkçede ikil, isimden önce “iki” sayısı getirilerek yapılır. “Masada iki kalem var.” cümlesinde dikkat edilecek olursa isimden önce “iki” sayısı getirilir ve sayılan tekildir. Oyuklu Arapça lehçesinde de Türkçedeki gibi bir terkiib mevcuttur. Diğer bir yandan ödünç alınan kelimeler Arapça dil bilgisi kurallarına göre şekillenirler. Örnek: “Kečək” kelimesi Kürtçe kökenli bir isimdir. Bunun çoğulu (ğem‘) standart Arapça çoğul yapma kurallarından “ğem‘ə müzekker sālim” kalıbıyla yapılır. “Kečək” çoğulu Oyuklu Arapça lehçesinde “kečəkāt’tır”. Bu ve buna benzer etkileşimlerden dolayı mevcut haliyle Oyuklu Arapça lehçesinin dil bilgisi kurallarını tamamıyla net bir şekilde yazmak geniş kapsamlı bir çalışma gerektirir. Ama bazı hususlar oldukça nettir. Örneğin şahıs zamirleri, fiillerin şahıs ve zamana göre çekimi, sıfat mevsuf ve sayı me’dud ilişkileri sabit olup belli kurallar dâhilinde görülen dilsel özelliklerdir.

¹⁵⁷ Talay, *Anmerkung Zum Vokalsystem Des Arabischen Dialekts Von Sine*, s.3.

Çevrede konuşulan dillerin gramer ve fonetik etkisini Oyuklu Arapça lehçesi üzerinde görülür. Çevrede yerleşim yerlerin dillerindeki kelimelerin kolay telaffuzu için uygulamalarına bu lehçede de bolca rastlamak mümkündür. Hazf, imâle, ibdâl gibi fonetik değişimler oldukça yaygındır. Yazıya dökülmediği için bu değişimler ancak sözlü olarak işitilir. Bu değişimlerin gelişigüzel yapılmadığı yapılan araştırmadan anlaşılmaktadır. Bu lehçeye Anadolu'nun diğer Qeltu lehçeleri içinde özel bir konum kazandıran ünlü sistemi vardır.¹⁵⁸ Fonetik değişimlerin iyi anlaşılması adına alt başlıklar halinde ele alınır.

4.2.1. Hazf

İbarede anlam kaybına yol açmayacak şekilde eksiltme yoluna gitmek anlamına gelen hazf¹⁵⁹ Arapçada kullanımı yaygın olan dilsel olgulardan bir tanesidir. İbn Cinnî ve diğer birçok Arap dil alimi, hazfın Arap dilinin zenginliklerinden biri olduğu hususuna değinmişlerdir.¹⁶⁰ Hazf, konuşmada ve özellikle lehçelerde dile kolay gelenin tercih edilmesi esasına dayanır.¹⁶¹

Oyuklu Arapça lehçesinde kelime, harf ve hareke hazfları oldukça yaygındır. Örnek1: “Fâtē rāhū əl-meknebē.” cümlede geçen özel isim Fatē,¹⁶² standart Arapçadan (فَاطِمَةُ) farklı bir şekilde kullanılmaktadır. Kelimenin sonunda bulunan iki harf¹⁶³ م

ve ة hazf edilmektedir. Bunların yerine / ē / ünlü sesi getirilir.¹⁶⁴ Burada iki harfin hazfını görüyoruz. Bu tür hazf her cümlede yoktur. Örnek2: “‘Elī kero kitābē (Ali kitab okudu).” cümlesindeki isimde (‘Elī), Fatē ismindeki harf hazfı gibi hazf yoktur. Bu tür hazflar dişil özel isimlerde yaygındır. Örnek3: Mō rāhēt ‘Eyšē əl-meknebē

¹⁵⁸ Talay, *Anmerkung Zum Vokalsystem Des Arabischen Dialekts Von Sine*, S.3.

¹⁵⁹ Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*. Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1960, s.224

¹⁶⁰ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Usmân, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, Matba'atu'l-Bâbî el-Halebî, Mustafa es-Sakâ vd. (tahk.), Kahire, 1954, II/360.

¹⁶¹ Hussâm Sa'îd en-Nu'aymî, *Asvâtu'l-'Arabiyyeti Beyne't-Tahavvuli ve's-Sebât*, Matba'tu Dâri'l-Hikme, Musul, 1989, s.168

¹⁶² Bu isim bölgede özelde Kürtçede Fatma isminin bozulmuş halıdır. Ama Fatma ismi toplum içinde bozulmuş haliyle kullanılmaz; ayıp karşılanır.

¹⁶³ Burada harf diyoruz. Ama bu lehçe köyde tamamıyla sözlü olarak ifade edildiği için aslında sestir.

¹⁶⁴ Bölgede İsimlerin sonunda bulunan bu ses aynı zamanda dişiliğin (müenneslik) alâmetidir.

(Ayşe okula gitmedi). Bazen iki kelimenin birleşmesi dolayısıyla harf hazfı meydana gelir. Örnek: şî (kōfî) kelimesi iki kelimedenden teşekküldür. Şeyun ve (kötü) kelimelerin birleşmesiyle şî (kōfî) bileşik kelime hasıl olur. Yine bazı kelimelerin hareke değişmesi olur. Bu kelimenin hareke değiştirilmesi yapılırken aynı anda başka harf hazf edilir. Örnek: “rēġf ħəps (çörek)” terkinde geçen “rēġf” kelimesinin aslı “reġf (رغيف) standart Arapçadır. R harfinin fetha olan harekesi / ē/ yapılır ve y (ي) harfi hazf edilir.

Buna benzer, aslı ‘aşfūreh (عصفورة)” olan “Assure” kelimesinden f harfi hazf olmaktadır. İki harfin hazf edildiği yerler de vardır. Fādāḥ yənlammū ‘el-palasāt (Kurbağalar kilimlerin üstünde toplanıyorlar). Bu cümlede “fādāḥ” Arapça asıllı ve aslı şifde (دفاع: ج: دافع) şeklindedir. Baştaki d (د) ve sondaki ‘ (ع) harfleri hazf edilir. Sondaki harf hazf edilirken yerine ḥ (ح) harfi getirilir.

Bir de birinci ve ikinci örneklerde geçen əl-mektebē (المكتب) kelimesinde ifade edildiği gibi kitābē (كتاب) kelimesinde əl- takısı ifade edilmiyor.¹⁶⁵Lehçede kelimenin tümünün bazen hazf edildiğini görüyoruz. Örnek3: Šēx Emir u Begē ifadesindeki “u” bağlacı keyfi olarak bazen kullanılmıyor.

Bazen iki kelime birleşir ve birleşmeden dolayı da bir harf hazfı hâsıl olur. Örnek4: Kane + lî (كان لي) (Benim vardı). “Kālî ševkē āārot ħəps (Dikenim vardı eklemek oldu).” cümlesinde geçtiği gibi “kāne lî”, kālî olur.

Oyuklu Arapça lehçesinde bazen cümle hazfı da gerçekleşir. Bu hazf gelişigüzel yapılmaz. Hazf olması halinde eğer anlatılanlar yine de anlaşılıyorsa hazf yapılır. Aksi takdirde cümle hazfı yapılmaz. Bu uygulama standart Arapçada da vardır. Oyuklu Arapça lehçesinde bir cümle hazfine örnek: Ġalmē tkūl “Sa‘lap əs

¹⁶⁵ Birinci örnekte işin aslını öğrenmek için soru sorduk. Əl- takısını bilinçli kullandıklarını ifade ettiler. İkinci örnekte tekrardan uygulamaya müdahil olmadık. Çünkü amacımız olması gerekeni değil olanı kayıt altına almaktır.

rāsok hilmā tğīb lī varak mō. (Keçi der ki “Bana yaprak getirmeyene kadar süt vermem).” Bu cümlede bazı ifadeler zikr edilmemektedir. Çünkü önceki cümlelerden olay anlaşılmaktadır. Bu cümlemin kısaltılmamış hâli şöyledir: Ġalmē tkūl “Sa‘lap ēs rāsok hilmā tğīb lī varak mō tēk hlīp.”

Oyuklu Arapça lehçesinde hazfin aksine bazen ses artırımı yoluna gidilir. Çok kültürlülüğün etkisi olduğu bazı kelimelerin biçimleri farklı şekillerde değişir. Örnekler: Telo f-əl-berdoš (Onu tencereye koydular). Bu cümlede geçen “berdoš” kelimesinin aslı “beroş”tur ve Kürtçe kökenli bir kelimedir.¹⁶⁶R harfinden sonra bir “d” harfi getirilmek suretiyle “berdoş” olur.

4.2.2. İmâle

İmâle; kelime anlamı “bir şeyi bir tarafa doğru eğmek, yatırmak, meylettirmek” anlamındadır. İstılahı anlamı ise elif (إ) harfinin ya (ي) harfine ya da fethanın kesre harfine yakın okunmasıdır.

Kureyş fonetiğinin dahil olduğu Hicaz lehçesinde genelde imâle yoktur. Temīm, Esed, Kays Aylân kabilelerinde imâle vardır.¹⁶⁷Eskiden beri imâle dilde ve okumada (Kur’an Okumada) caiz görülmüştür. Amaç dilde estetik ve kolaylıktır.

Bölgede imâle kolaylık gayesiyle yaygındır. Oyuklu Arapça lehçesinde imâle vardır. Ama sürekli uygulanmıyor. Örneğin kitāb kelimesinde aşağıda belirtildiği gibi imâle yapılmıyor. Bölgede kitāb kelimesi yaygın olarak imâle ve ses düşmesi (/i / sesi) yapılarak ktēb şeklinde okunur. Elimizde mevcut olan tek yazılı kaynak¹⁶⁸ da kitāb kelimesinin ktēb şeklinde ifade edildiğini belirtir. Örnek1: ‘Elī qero kitābē. Kitap kelimesi bolca kullanılan kelimelerdendir. Türkçede “kitap” şeklinde ve sürekli kullanılması dolayısıyla imâle yapılmıyor. Örnek2: Rā‘î kōlū hebtēyn klēb (Çobanın iki köpeği var). Bu cümlede kilāb (كِلَاب) kelimesinden /i / sesi düşmüş ve

¹⁶⁶ D. İzoli, *Ferheng*, Veşanên Deng, İstanbul, 1991.

¹⁶⁷ Mehmet Ali Sarı, “İmâle”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988-2013, s.177.

¹⁶⁸Talay, *Anmerkung Zum Vokalsystem Des Arabischen Dialekts Von Sine*, S.4.

kalın okunan /ā /sesi, /ē / sesine dönüşmüştür. Yani fetha sesinin kesre kesine yaklaştığını görüyoruz.

4.2.3. İbdāl

İbdāl kelimesinin kökü bedele(بَدَلَ) kökünden if‘al babı, ibdāl (أَبْدَلَ ← يُبْدِلُ) kökünden

←(إِبْدَال) olur. Karşılık, bir şeyi bir şeyle değiştirmek anlamı taşır. İstilahı anlamı ise

kelimede telaffuz kolaylığı ve akıcılığı sağlamak için bir harfin yerine mahreç veya sıfatça ona yakın başka bir harfi getirmeyi ifade eder.¹⁶⁹Bölge dillerinin etkisinde kalan Oyuklu Arapça lehçesi ibdāl açısından zengindir. Bu etkiyi en çok b sesinin p sesine dönüşmesinde duyabiliyoruz. Arapçada p sesi ve harfi yoktur. Türkçede ise b harfi ile biten kelime yoktur.

Örnekler: Kālī ševke sarot ḥəps (Dikenim vardı ekmek oldu). Bu cümlede “ḥəps” kelimesi standart Arapça menşelidir. Xūbz” şeklinde “b” harfi ile yazılmaktadır. OyukluArapça lehçesinde /b / sesine yakın patlamalı dudak harfi /p / ye dönüştürülerek bu cümlede ifade edilir.

Oyuklu Arapça lehçesinde mahreçleri birbirine yakın harflerin birbirleriyle değiştirildiği gibi konumları da birbirleiriyle değiştirilen kelimeler vardır. Örnekler: “‘Ennē nīšo uvē zēk yəftal (Onlar yollarına devam ederken dilenci de evlerine yöneliyor).” cümlesinde “yəftal” kelimesinde harflerin yer değişti vardır. Bu “yəftal” kelimesi, “teṭeffele (تَطَفَّلَ) kelimesinden “kalp” olunduğu fikri hasıldır. Teṭeffel fiili, “davetsiz gelmek, istenilmediği halde gelmek” anlamında kullanılmaktadır.¹⁷⁰Bu anlamıyla metinde kullanıldığı anlam birbirine yakındır.

¹⁶⁹ Sarı, “ibdāl” *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.263.

¹⁷⁰ Mutçalı, Serdar; Arapça- *Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2015.

5.BÖLÜM

OYUKLU KÖYÜ ARAPÇA SÖZLÜ KÜLTÜR UNSURLARI

5.1. Hikâyeler

Medeniyetlerin beşiği Ortadoğu’da coğrafi ve sosyal tabakalar dolayısıyla hikâyeciliğin önemli bir yeri vardır. Yaşanmış, yaşanma ihtimali olan veya olağanüstü olayları hikâye eden hikâye, destan, fabl, masal en yaygın türlerdir. Ortadoğu halklarının kültüründe her birisinin ayrı bir yeri vardır. Bu gelenek çok köklüdür. Örneğin fabl Sümerlerde İ.Ö. yedinci bin yılda başlar.¹⁷¹ Oyuklu Arapça lehçesindeki hikâyelerin ekseriyeti fabl türüdür. Kahramanlardan her biri haliyle hayvandır. Pirê ile Sa’lap fabllardan bir tanedir.

Arap kültüründe hikâye anlatıcılığı Cahiliye Dönemi’ne kadar uzanan bir geçmişti vardır. O dönem anlatıcıya bir iş, dinleyene de dinlenme olanağı vermiştir.¹⁷² Abbasiler Dönemi’nde birçok kültürün teması sonucu yeni türler ve konular Arap edebiyatına girmiştir. Abbasi Dönemi Edebiyatı kayıt altına alınır. Ancak değişik nedenlerden başka ülkelere göç eden/ edilen kimseler gittikleri yerlerde sözlü kültürleriyle yaşarlar. Çevredeki halkların da kültürleri etkisiyle ana dilleri lehçelere dönüşmeye başlar. Coğrafyanın ve edinen lehçesinin etkisiyle yeni bir kültür hasıl olur. Konumuza ilişkin yeni bir sözlü kültür inşa edenlerden biri Oyuklu köyü sakinleridir.

Oyuklu köyü takriben 8-9 yüzyıllık tarihlerinde sözlü kültürlerini korurlar. Nesilden nesile kültürlerini aktarmada hikâye anlatımı önemlidir. Halk; duygu, düşünce ve tecrübelerini hikâye aracılığıyla muhafaza etme ve yayma imkânına kavuşur. Ayrıca bir kültürün en önemli unsuru dilin bünyesinde barındırdığı kelimeleri, atasözleri, deyimleri, terimleri, tekerlemeler asırlar boyu değişmeden günümüze ulaştıran yine hikâyelerdir. Bir kültürdeki kelimelerin anlamaları asırlar

¹⁷¹ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümerlerde Başlar*, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayıncılık, 3.Bas., İstanbul, 2020, s.159.

¹⁷² Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.139.

boyu o kültürü yaşatanların tarafından bilinmesi önem arz etmektedir. Çünkü teknoloji üretmeyen ve icatlara dilini adapte etmeyen bir sözlü kültür zamanla özünden uzaklaşır. Zaten az sayıda kelime barındıran sırf sözlü olan lehçeler, az sayıda kelime barındırırlar.¹⁷³ Bu cümlemin devamında yazar “Bu lehçeleri konuşanlar kelimelerin geçmiş anlamlarını bilmezler.” der. Hikâyeleri bol olan sözlü bir kültürün mensupları, kültürlerindeki çoğu kelimelerin geçmiş anlamlarını bilirler. Kelimelerin geçmiş anlamlarını nesilden nesile aktaran hikâyelerdir.

Oyuklu köyünde hikâyelerin değişik konuları vardır. Bunlar daha çok bölgede yaşanmış ve tarihi olaylara dayanan olaylara dayanmaktadır. Örneğin Sadulla Bey hikâyesi bu türden bir hikâyedir. Bunun yanında dini temalı hikâyeler de anlatılır ki bunlar daha çok yaşlı kesim tarafından bilinir.

Aşağıda yer alan ve saha çalışması sırasında elde ettiğimiz hikâyelerden birkaçı yer almaktadır. Bunların bir kısmı, “Yaşlı Kadın ile Tilki” örneğinde olduğu gibi, başka dil ve kültürlerde de yer almaktadır.

5.1.1. Şēx Emīr u¹⁷⁴ Begē¹⁷⁵ Hikâyesi

1. Koksōr u maksōr fī Šēx Emīr u Begē¹⁷⁶. 2. Šār lon ḥabbat bakro. 3. Qālū “Məzbeḥo ənseyno qavurmo!” 4. U qamū zibḥo sevō qavurmo. 5. Šelho u ne‘mo. 6. Telo f-əl-berdoš. 7. Xetto ‘el-nōr. 8. ‘Elqo nōr teḥt-u. 9. Xellev-u hegē. 10. Nōp¹⁷⁷ ‘eḡnū-lu ‘eḡn. 11. Qālū “Konīši xetop.” 12. Rāḥū ḡerrū əḥmōr, qāmu rāḥū xetop.

13. Məl-avnak rāḥū rās sōḡaxē. 14. Vuslu (parsēk). 15. U qālū “Parsēk! 16. “Kemā tiš beyt-no! 17. Kolīno qavurmo ‘en-nōr. 18. Kolī(u)nō bətto¹⁷⁸ teḥ əl-nōr. 19. Əfteḥno ‘el-rāš-‘əl-bāb. 20. Kemā tišil beyt-no!” 21. Yūḡul “Lā enō feḡir; mən ‘əndoḡ vərī beyt-kān? 22. Lā vərī beyt-kān ‘əndoḡ vē. 23. Lā zēk vəši beyt-kān.” 24. Ənnē nīšo uvē zēk yəftal beyt-en. 25. Yīši ye‘eyān qavurmo kē ‘en-nār. 26. Yətlī

¹⁷³ Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, s.20.

¹⁷⁴ Ve anlamında olan bu “u” burada bazen kullanılmıyor.

¹⁷⁵ Kaynak kişi: 15.

¹⁷⁶ Šēx Emir erkek, Begē kadındır.

¹⁷⁷ Bu bağlaç edatı iki farklı eylemin yapıldığı/ yapılacağı ifade etmek için kullanılır.

¹⁷⁸ Küçük tandır ekmeği. Bölgede, küçük çocukları sevindirmek için onlara özel yapılan küçük tandır ekmeğidir.

qavurmo fî-vuş tûrê. 27. Yîşîl bəttə zək yexəttə gəvāt-tûrê. 28. Yeğîb rîx yîhat tağ
ən-nôr. 29. Yetlî ‘əzmən fî-berdōş. 30. Yəğatî u yîşî.

31. Yîşî nob zək yaro həvlê fî-rās sōkağə. 32. Şêx Emîr u Begê yəqûlu (elbet)
mā rəht beyt-no. 33. Yuqûl” Enō îşî ‘eyş vēşî l-beyt-kān?!”

34. Ənnê nîşo. 35. Şêx Emîr yəqûl “Əno vuhat həmal əntî zək həzrî qāvurmo
bedəl¹⁷⁹ nakel. 36. Həttîyō ‘el-sēniyê hemā vəğî.” 37. Uvê yîş yîhat həmə. 38. İyê
zək eş lî t‘eyān fə sār qāvurmō kō fê rîx u ‘əzmən. 39. Tqûl “Şêx Emîr!” 40. Şêx
Emîr yeqûl “Belê!” 41. Qûl Şêx Emîr “Allah yixerrab beyt-ek. Parsêk kōk gō veddō
qāvurmo u bəttə. 42. Tef mā fî şî.” 43. Mən zək xəlq-u yəzək kerō zəbbənê ‘el-
sēriyê. 44. Kok lef-lu fas. 45. Mehli yivattor fas beyt yeqa’ ‘el-Begê uvê yəxaloş 46.
U kok rōh.

47. Gār yîhet-lo əmzarbê u əmxeddê u pālāsāt ‘el-zār əhmōr. 48. Eyş lî ‘eyān
əmxeddê ətlāk ‘el-zār-əhmōr. 49. Yəqûl “(Mîratê!) Əntê zək kēf lə-Begê vê ətsevê!”
50. Əyê zək təkə’ yîş yeqəşşo fî əl-nəs. 51. Yə‘eyān əmzarbê zək təkə’. 52. Hêk zək
yəseyō perçayāt. 53. Yeqûl “Əntê zək kēf Bēgê vê tsevê?” 54. Palasāt yəq‘û 55.
Fādāh yənlammū ‘el-palasāt.

56. Xelfō Şêx Emîr yeqa’ gəvāt palasāt 57. Fadağ yāklū yitêl‘û kēf Begê fê.

Türkçesi:

Şeyh Emîr ve Begê

1. Bir varmış bir yokmuş. Şeyh Emir ile Begê varmış. 2. Onların (Şeyh Emir
ve Begê’nin) bir ineği varmış. 3. Dediler ki” Onu keselim kavurma yapalım.” 4. Ve
kalkıp ineği kesip kavurma yaptılar.¹⁸⁰ 5. Derisini yüzdüler ve küçük küçük parçalara
ayırdılar. 6. Onu tencereye koydular. 7. Ateşin üstüne koydular. 8. Altında ateşi
yaktılar. 9. Onu öyle ateşin üstünde bıraktılar. 10. Ayrı olarak hamur yoğurdular. 11.
Dediler “Odun toplamaya gidelim.” 12. Yanlarına eşeği alarak odun toplamaya
gittiler.

¹⁷⁹ Bu seste (l) yutma yapılır.

¹⁸⁰ Bu cümle olay sırasını bozmaktadır. Elimizdeki metnin asıl kaydını göz önünde bulundurarak ona
bağlı kalmaya çalıştık.

13. Oradan sokağın başına gittiler. 14. Köşe başında bir dilenciyle karşılaştılar. 15. Ona dediler ki “Ey dilenci! 16. Bizim eve sakın gitme. 17. Ateşin üstünde kavurmamız var. 18. Ateşte bir de küçük ekmeğimiz var. 19. Kapıyı açan anahtar kapıdadır. 20. Sakın ha sakın, evimize gitme!” 21. Dilenci “Benim gibi fakir biri evinizi nereden bilebilir ki?” demiş. 22. Bir de “Ne evinizi bilirim nerededir 23. ne de evinize gidebilirim.” diyor. 24. Onlar yollarına devam ederken dilenci de evlerine yöneliyor. 25. Gidiyor bakıyor ki kavurma ateşin üstündedir. 26. Kavurmayı heybenin içine dolduruyor. 27. Küçük ekmeği de heybenin içine koyuyor. 28. Tezeği getirip ateşin altına bırakıyor. 29. Kemikleri de tencerenin içine koyuyor. 30. Üstünü örtüyor ve gidiyor.

31. Gidiyor onları tekrar sokağın başında görüyor. 32. Şeyh Emir ve Begē diyorlar “Umarız evimize gitmedin.” 33. Dilenci diyor ki “Benim evinizde ne işim olur?”

34. Sonra bunlar evlerine gidiyorlar. 35. Şeyh Emir “Ben yükleri indiririm. Sen de kavurmayı yememiz için hazırla. 36. Ben gelene kadar tepsiye koy hazır olsun.” diyor. 37. Şeyh Emir gidip yükleri indiriyor. 38. Begē de bakıyor ki kavurmanın yerine tezek ve kemikler konulmuş. 39. Begē diyor “Şeyh Emir!” 40. Şeyh Emir “Buyur!” diyor. 41. Sonra “Allah evini yıksın! Dilenci gelip kavurmayı ve küçük ekmeği alıp götürmüş. 42. Hiçbir şey bırakmamış. 43. Tahta sütun üstünde bir sinek görüyor. 44. Baltayı sineğe indiriyor. 45. Baltayı vurmakla beraber ev Begē’in üstüne yıkılıyor. 46. Şeyh Emir de kurtulup evden gidiyor.

47. Kendine eşeğin sırtında yastık, yorgan ve kilim götürüyor. 48. Bir de bakıyor ki yastık eşeğin sırtında kırırdıyor. 49. Şeyh Emir diyor ki “Sen de Begē’in keyfini yaşıyorsun?” 50. Yastık yere düşüyor. 51. Şeyh Emir onu parçalara ayırıyor. 51. Sonra bakıyor ki yorgan da düşüyor. 52. Onu da parçalara ayırıyor. 53. Diyor ki “Siz de mi Begē’nin keyfini yaşıyorsunuz?” 54. En son kilimler düşüyor. 55. Kurbağalar kilimlerin üstünde toplanıyorlar. 56. Sonra Şeyh Emir kilimlerin içine düşer. 57. Ve kurbağalar onu yerler. Böylece Begē’nin keyfini Şeyh Emir’den çıkarıyorlar.

5.1.2. Pirē u Sa‘lap¹⁸¹ Hikâyesi

1. Koksōr u maksōr 2. fī Pirē u sa‘lap! 3. Pirē şar-lo ھabbat ğelmē. 4. Āl lēlē taھlep ğelmē 5. U sa‘lap yīg yəşrob ھlīb-o. 6. Pīrē t̤ūl mō rī lī eyş vē lēlē vəntōr ɗarb-u bedēl taqtəl-ū. 7. Šīl ğārūd u təntōr ɗarb-u. 8. ‘Eyş lī t‘ayān! 9. Sa‘lap yīg yətxāl ğavo. 10. Šīl ğārūd taqtō‘ zənəb-u. 11. Sa‘lap yəḳūl “verkī tey-nī zənəb-ī!” 12. Pīrē t̤ūl “hilmā ğībī əhləb-ī mō ‘tī-ki zənəp-kī.” 13. Sa‘lap tīş ‘ant ğalmē tərīd ھlīp min-o. 14. Ğalmē t̤ūl “Sa‘lap ēs rāsok hilmā t̤īb lī varəḳ mō. 15. Yīşī məl- havnāk ‘ant tərrōşe. 16. Ḳūl Tərrōşē “Teyn lī varəḳ”. 17. Tərrōşe t̤ūl “Hilmā li ğīb lī may mō tēk. 18. Yīḳūm yəḡī ‘ayn. 19. Ḳūl “Teynī lī (bəçəkāt) may. 20. ‘Ayn zēk t̤ūl “Hilmā t̤īb (keçəkāt) rekkəsān fī-‘ayn mō ‘tīk.” 21. Yīşī ‘ant (keçəkāt). 22. Ḳūl “(keçəkāt) “Tev ərkəsū fī-‘ayn.” 23. Keçikāt zēk yuḳūlū” Hilmā t̤īb škālāt mō nərkās.” 24. Yīş ‘ant (ḳundereği) yīḳūl” Teyn lī (škālāt).” 25. Uvē zēk yīḳūl” Hilmā t̤īb lī bayz mō va‘tīk (mō tīk). 26. Yīşī lə ‘ant ğēḡē. 27. Yuḳūl” Ğēḡē! Teyn li bayz.” 28. Ğēḡē t̤ūl” Hilmā t̤īb ھəntō mō ne‘tīk.” 29. Yīş əl-‘ambōr. 30. Yərīt məl-sāhəp ‘ambōr ھənto. 31. Yuḳūl” Hilmā t̤īb lī rīx mō.” 32. Mīl-havnāk yīş ‘ənt bəḳōr. 33. Yuḳūl “Teyn lī rīx.” 34. Bəḳōr zēk yəḳūl “Hilmā t̤īb-lī təbān mō.” 35. Yīşī hazrō. 36. Ḳūl “Teyn lī təbān.” 37. Yəḳūlū ““Aḥdo māfē lī yətlī lak təbān.” 38. Sa‘lap mō ytēk ‘al-rōḥ-u. 39. Yəneddī t-təbān yəşil-lu lu təbān. 40. Sa‘lap ya‘tī t-təbān bəḳōr. 41. Bəḳōr tāḳāl təbān ta‘tī r-rīx. 42. Sa‘lap yə‘tī rīx şāhəp ‘ambōr. 43. Sāhəp ‘ambōr yə‘tī ھəntō. 44. Sa‘lap yə‘tī ھəntō. 45. Ğēḡ yāḳlū ھəntō yə‘tō sa‘lap bayz. 46. Sa‘lap ta‘tī bayz (ḳundereçi). 47. (Ḳundereçi) yə‘tī škālāt sa‘lap. 48. Sa‘lap tə‘tī škālāt (keçəkāt), 49. Keçəkāt yərḳəsū. 50. ‘Ayn tə‘tī may. 51. Sa‘lap ya‘tī may tərrōş. 52. Tərrōş təşrob may tə‘tī varəḳ. 53. Sa‘lap tə‘tī varəḳ ğalmē. 54. Ğalmē takal varəḳ tə‘tī ھlīb. 55. Sa‘lap t̤īl ıhlīb tə‘tī (pīrē). 56. (Pīrē) tə‘tī zənnabē. 57. Bī hāḡē sa‘lap yəşōl zənnābət-u.

¹⁸¹ Kaynak kişi: 15.

Türkçesi:

Yaşlı Kadın ile Tilki

1. Bir varmış bir yokmuş, 2. Yaşlı bir kadın ile bir tilki varmış. 3. Yaşlı kadının bir keçisi varmış. 4. Her gece keçiyi sağarmış. 5. Tilki gelip sütü içermiş. 6. Yaşlı kadın” Sütümü içenin ne olduğunu bilmiyorum. Her ne ise onu öldürmek için bu gece yolunu gözetleyeceğim.” der. 7. Eline soba küreği alır ve yolu gözlemeye başlar. 8. Bir de ne görsün! 9. Tilki gelip içeri girer. 10. Soba küreğini alıp tilkinin kuyruğunu keser. 11. Tilki “Lütfen kuyruğumu ver!” der. 12. Yaşlı kadın da “İçtiğin sütümü getirmeyene kadar kuyruğunu vermem.” der. 13. Tilki keçinin yanına gidip ondan süt ister. 14. Keçi der ki “Bana yaprak getirmeyene kadar süt vermem.” 15. Tilki oradan meşe ağacının yanına gider. 16. Tilki meşe ağacına der ki” Bana yaprak ver.” 17. Meşe ağacı da der ki” Bana su vermeyene kadar sana yaprak veremem.” 18. Tilki kalkıp çeşmeye gider. 19. Çeşmeye “Bana su ver.” der. 20. Çeşme de tilkiye der ki” Genç kızları getirip çeşme başında (başında) oynatmayana kadar sana su vermem.” 21. Tilki genç kızların yanına gider. 22. Onlara der ki” Gelin çeşmede oynayın.” 23. Onlar da der ki “Bize yeni ayakkabılar getirmeyene kadar biz oynamayız.” 24. Kunduracının yanına gider ve der ki “Bana ayakkabılar ver.” 25. O da der ki “Bana yumurta getirmeyene kadar (ayakkabıları) veremem.” 26. Tilki tavukların yanına gider. 27. Der ki: Tavuklar! Bana yumurta verin. 28. Tavuklar da “Bize buğday getirmeyene kadar sana yumurta veremeyiz.” derler. 29. Oradan ambar sahibine gider. 30. Ambar sahibinden buğday ister. 31. Ambar sahibi der ki “Bana tezek getirmeyene kadar sana buğday vermem.” 32. Oradan ineğin yanına gider. 33. İnekten tezek ister. 34. İnek de der ki “Bana saman getirmeyene kadar sana tezek veremem.” 35. Tilki samanlığa gider. 36. Der ki “Bana saman verin.” 37. Onlar da “Sana saman verecek kimse yok burada.” 38. Tilki kendine hâkim olmaz; 39. samanları ıslatıp kendine alır. 40. Tilki samanı ineğe verir. 41. İnek samanı yer ve tilkiye tezek verir. 42. Tilki tezeği ambar sahibine verir. 43. Ambar sahibi de tilkiye buğday verir. 44. Tilki tavuklara buğday verir. 45. Buğday yiyen tavuklar tilkiye yumurta verir. 46. Tilki kunduracıya yumurta verir. 47. Kunduracı tilkiye ayakkabılar verir. 48. Tilki ayakkabıları kızlara verir. 49. Kızlar oynar. 50. Çeşme de tilkiye su

verir. 51. Tilki meşe ağacına su verir. 52. Suyu için meşe ağacı tilkiye yaprak verir. 53. Tilki yaprağı keçiye verir. 54. Keçi yaprağı yiyip tilkiye süt verir. 55. Tilki yaşlı kadına sütü verir. 56. Yaşlı kadın tilkiye kuyruğunu verir. 57. Böylece tilki kendi kuyruğuna kavuşmuş olur.

5.1.3. ‘Ammē ‘Assūrē¹⁸² Hikâyesi

1. Koksör u maksör 2. fī ‘Ammē Assūrē. 3. Mā kşār-lo ḥātop rāḥet peržīn. 4. Tīšī fī-čōl¹⁸³ ševkē tətخال sāḳ-o. 5. Tərəd u təğī. 6. Tāro māro fī-tennūr.¹⁸⁴ 7. Tḳūl marō “Tēl‘i ševkē mən-sāḳ-ī?” 8. Marō tṭēlō‘ ševkē tvərrō fī-tennur. 9. ‘Ammē ‘Assūrē tḳūl “Yān ta‘tīnī ševkət-ī yān zēk rēğf ḥəpəz. 10. Maro tḳūl “Enō mā ḳəltu ḥəzī rēğf ḥəps enō tēla‘tu ševkət-kī. 11. ‘Ammē ‘Assūrē tḳūl “ēs rās-kī ta‘teyn-ī ḥəps.” 12. Marō taṭī rēğf ḥəps 13. U ‘Ammē ‘Assūrē tīš. 14. Rāḥet tīšī fī-čāl tarō šīvān. 15. Ḳūl “Šəvāno! Fē ma‘ī ḥəps mō təḥləb əlno? Əḥlipkī nākal bi hal ḥəps. 16. Šəvān yḳūl “Belē valla!” 17. Šəvān yeddi tasəgə-tu yaḥlap əḥlīp. 18. Yəğīb-u ‘and-‘Ammē ‘Assūrē. 19. Šəvān u ‘Ammē ‘Assūrē yāklū ḥəps yəšribū ḥlīp. 20. Fī havnak ‘Ammē ‘Assūrē tḳūl “Ēs Alla(h)! Yān rāseyn ḡalem yān zēk rēğf ḥəps ta‘tī-ni. 21. Šəvān yəbkī nečār; 22. İyē tšīl rāseyn ḡalem u tīš. 23. Tīš, tət‘addal ‘al-ğōtyār. 24. ‘Ammē ‘Assūrē tḳūl “Ġōtyār mā tkessar əḥvəyəğ-āk? 25. Kō lī ḥəbteyn ḡelam zəbbah-an u nəšvah-o nākəl-no. 26. Čōtyār yīš yikesser ḥvəyāğ. 27. Zəbbah ḡelmē u yīšvīy-ān 28. Yaklu-vān. 29. xalfō ‘Ammē ‘Assūrē tḳūl “Yān rās bəḳōr yān rāsayn ḡalem.” 30. Ġōtyār yḳūl “Sāḥop əzgorno lō tsey hāgē fīyən.” 31. Soni son ḡōtyār yə‘tī rōs bəḳōr. 32. ‘Ammē ‘Assūrē tīšī ko f-əz-ze‘o. 33. Taro beyt. 34. Ḳūl “Mō tahvī-no lələ?” 35. Sāḥop beyt yḳūl “Lələ ḡībno ‘arūs mən-əndōḥ nənṭək nəḥvī-ki?” 36. Xalfō yəḳūl “De hēdē tēy tēy!” 37. Dexlu bəḳōr lī-‘Ammē ‘Assūrē fī-stabor. 38. İyē zēk tīš ēli bə-lləl. 39. Təḥəs taḥ rās ḥətān tēlō‘ səkkīn. 40. Tīš nāhī zəbbah bəḳōr. 41. Xalfō səkkīn tḡīb-o thatto taḥ rās ḥətān. 42. Əzbōḥ tərīt bəkrət-o 43. Ətḳūl “Eno vīšī mō ṭek vəskān.” 44. ‘Arūs tīš nāhi. 45. ‘Eyš lī ‘ayān! 46. Bəkrō kē məzbōḥē. 47. ‘Ammē ‘Assūrē tḳūl “İnten əzbəḥətnu-vo. 48. Tīš ‘avdo lī-ḥətān tərvi səkkīn. 49. ‘Ammē ‘Assūrē ətḳūl-lu “ēs rās-ok yān ‘arūs yān bəḳōr.” 50. İnnən zēk yə‘tō ‘arūs.

¹⁸² Kaynak kişi: 15.

¹⁸³ Yerleşim yerlerin dışındaki boş alanlar kast edilmektedir.

¹⁸⁴ “fī-tennur” ibaresinde geçen “Fī” önünde(أمام) anlamında kullanılmaktadır.

51. Šīl ‘arūs u yīšo. 52. ‘Eyš lī t‘ayan ko fē šəvān kō lu bəllūrē ko yənfax-ō. 53. ‘Ammē ‘Assūrē tḵūl “Šivāno mō ta‘ṭīn hēyk bəllūrē ve ‘tī-k ‘arūs. 54. Šivān yəḵūl” Belē belē enō ‘el-hēyk kavdūr ḡəxōn.” 55. ‘Ammē ‘Assūrē ta‘ṭī ‘arūs təbdəl-o bəllūrē. 56. Tīš tətlo‘ ‘ala-rās əl-ḡəḡor.

57. Xalfo tḵūl:

58. Kālī ševkē šārot ḡəps.

59. Kālī ḡəps šārot ḡalem.

60. Kālī ḡalem šārot bəḵōr.

61. Kālī bəḵōr šārot ‘arūs.

62. Kālī ‘arūs šārot bəllūr.

63. ‘Ammē ‘Assūrē ṭarōt b-əl-bəllūr u rāḡət.

Türkçesi:

Kuş Hala

1. Bir varmış bir yokmuş. 2. Bir Kuş Hala varmış. 3. Odunu olmadığı için çalı çırpı toplamaya gitmiş. 4. Tarlaya gittiğinde ayağına diken batmış. 5. Geri dönüp gelmiş. 6. Kuş Hala, bir kadını tandırın önünde görmüş. 7. Kadına der ki” Ayağımdan dikenini çıkarabilir misin?” 8. Kadın çıkardığı dikenini tandıra atmış. 9. Kuş Hala kadına “Ya dikenimi verirsin ya da onun yerine halkalı bir ekmek verirsin.” der. 10. Kadın, Kuş Hala’ya der ki “Ben sana benden ekmek al demedim. Sadece ayağındaki dikenini çıkardım.” 11. Kuş Hala “Başının üzerine yemin ederim ki bana ekmek vereceksin.” der. 12. Kadın, Kuş Halaya halkalı bir ekmek verir. 13. Kuş Hala oradan gider. 14. Gidiyor, tarlada bir çoban görmüş. 15. Çobana der ki “Bende ekmek var. Bize süt sağmaz mısın? Ekmekle yiyelim. 16. Çoban da “Tabi ki!” der. 17. Çoban kabını götürüp süt sağlar. 18. Kuş Hala’nın yanına getirir. 19. Çoban ve Kuş Hala ekmek yiyip süt içerler. 20. Kuş Hala orada der ki “Vallahi ya halkalı ekmeğimi verirsin ya da iki keçi verirsin.” 21. Çoban çaresiz kalır. 22. Kuş Hala iki

baş keçiyi alır ve gider. 23. Gider, yolda götyār¹⁸⁵ birine rastlar. 24. Kuş Hala der ki “Götyār, eşyaları¹⁸⁶ kırmaz mısın? 25. Benin iki keçim var. Onları kesip yiyelim.” 26. Götyār da gider eşyalarını kırar. 27. Keçileri keser ve pişirir. 28. Yemeğe başlarlar. 29. Sonra kuş der ki “Ya bir baş ineğini ya da iki keçimi ver.” 30. Götyār “Çocuklarım var, yapma böyle bana. “3. En son götyār bir ineğini verir. 32. Kuş Hala sonra bir köye gider. 33. Bir ev görür. 34. Der ki” Bu akşam beni misafir etmez misiniz?” 35. Ev sahibi de “Bu gece gelin getireceğiz. Seni nerede misafir edebiliriz ki?” 36. Sonra da der ki “Haydi, gel gel!” 37. Kuşun ineğini ağıra alırlar. 38. Kuş yukarı uyumaya gider. 39. Uyandıktan sonra damadın başının altından bıçak çıkarır. 40. Aşağı inip ağırdan ineği keser. 41. Sonrasında aynı bıçağı damadın başının altına (yastığın altına) bırakır. 42. Sabah ineğini ev sahibinden ister. 43. Ve der ki “Benim gitmem lazım, bekleyemem.” 44. Gelin aşağı inip bakar. 45. Bir de ne görsün! 46. İnek kesilmiştir. 47. Kuş der ki “İneğimi siz kesmişsiniz.” 48. Gidip bakar ve der ki “Damat ineği kesmiş ve bıçak da onun yastığı altındadır. “49. Kuş ona der ki “Vallahi ya gelin ya da ineğimi verin.” 50. Onlar da gelini kuşa verirler. 51. Gelini alıp giderler. 52. Bir de bakar ki orada bir çoban elinde bir kaval. Çoban kavalını çalıyor. 53. Kuş der ki “Çoban bana kavalını vermez misin? Sana gelini vereyim.” 54. Çoban da der ki” Tabi ki ben de böyle bir şeyi arıyorum zaten.” 55. Kuş gelini verip kavalı ile değiştirir. 56. Sonra gidip bir taşın üstüne oturur. 57. Sonra der ki:

58. Dikenim vardı ekmek oldu.

59. Ekmeğim vardı keçi oldu.

60. Keçim vardı inek oldu.

61. İneğim vardı gelin oldu.

62. Gelinim vardı kaval oldu.

63. Kuş, kavalını çala çala gitti.

¹⁸⁵ Eski tarihlerde manda, öküz, inek veya at gibi hayvanlarla toprak süren ve sürmede gerekli olan malzemelere sahip kimse.

¹⁸⁶ Karasaban, boyunduruk gibi o anda çift sürmede kullanılan malzemeler kast ediliyor. Bunlar yakılacak ve bunlarla yemek pişirilecek.

5.1.4. ‘Abbās u Dīnē¹⁸⁷ Hikâyesi

1. Şör ‘Abbās u Dīnē. 2. Lēlāt vəhdē yətxaşmū yəzrəbō. 3. Yəzrob Dīnē. 4. Dīnē təşī, təşī kûl meselen, kûl kemā- səmm əl-ḍarb (el-terikyə) 5. İyē hāgē ‘alla ğō ‘eleyō Kerō. 6. Ğō ‘eleyō kerō (başbazərgan) məl-āgē. 7. Hemā iyē fī-sārō el-psēsīkē yinevsū “Mōč mōč!” 8. Kūteyn yə‘evtu “Moč moč!” 9. Dīnē şerķvedān kavēlī yəč m-əl-āgē ‘eleyō ətvār īd-o devo. 10. Devāt evlī ğərro tīġī. 11. İle mā pāşī tīş ahdō mō yarav. 12. Ğību ğību ‘əl-beyt. 13. Tīġī dām-bāb. 14. Daķ ‘al-bāb. 15. Kûl “‘Abbās!” Yķûl “Ho!” Yķûl “əķfeltu məl-bərd. Tō! əfteh-lī ha-l-bāb.” 16. Ənzəl nāhī. 17. Lā Dīnē kofē devo ma’ō. 18. U vē bē həməl-ō. 19. Ğībo dexəlo ğavo. 20. Şīl həməlo ğəbo ‘ēlī. 21. Ya‘laķ nōr Dīnē. 22. Dīnē tit həmmī. 23. Lom vəhdē ‘Abbas yūķûl” Vəzbaḥ devo.” 24. Yūķûl Dinē” Lomē yişīp həmməsro m-il-ḥiddīd.” 25.” Əndoh titḥabbə-nī?” 26. Yūķûl “Vəhatki ğavat tennur vəhat təşt ileykī. 27. Dinē tətخال ğavat tannūr. 28. Yīḥat təşt. 29. ‘Al-vəġ təşt zēk yirəş hənto. 30. Bedel ğeġ yiso rəppayn. 31. Ğeġ yiso rap rap rap! 32. İye fə-ḥesbīto həmnəsro vē yişīp. 33. İve ‘Abbas yīķūm yizbaḥ devo. 34. Yīşīl leḥmu teffutu yixabbe. 35. Şīl təşt mil-tannūr yūķûl “Dinē, həmməsro rāḥət. 36. Dinē tətłol mil- tennūr. 37. ‘Abbas čimo yinsī rās devo. 38. Rāso imallaķ. 39. Dinē kûl “‘Abbas! Kay izbaḥt devo?” 40. ‘Abbas yūķûl “Lā lā mā izbeḥtu vē.”

41. Lom vəḥde yīġo yiduru al-devo. 42. Yistexburu devortno indoh vē. 43. Kûl “Es valla lom sāp həmməsro ‘Abbas dexel-nī tennūr u ‘Abbas zebaḥ devo. 44. Yūķûlū Dinē “Hado eş vē mite həmməsro kōk sāp?” 45. Yaxbu yişo əyi ḥellovan yişo derbon.

46. Lom vəḥde ‘Abbas u Dīnē yilḥasmu. 47. Dinē tīş ḥevş li-beyt. 48. İye fī-saro ala ğo ileyə iḥraməyē. 49. Heraməyē kok vakbu hazne li-pašo. 50. İye zēk taķat rās əl-ḥacor. 51. Dinē kûl “(Yek ava čū yek ava čū. Yek žē yekē būḥarī.)¹⁸⁸” 52. Haramiyē mō yiftehmu hado eş vē. 53. Yibzov yiferm ḥimala yexrəbu. 54. Dinē zēk ətvər ido al-čūvalāt rāho beyt. 55. Tīġ (peşil) beyt daķ al-bab 56. Kûl “‘Abbas

¹⁸⁷ Kaynak kişi: 6.

¹⁸⁸ “Biri bu yana biri bu yana gitti. Biri birini geçti.” Bu cümleler haramilerin anlamadığı bir dilde anlatılıyor ki anlamasınlar diye.

‘Abbas!’”57. ‘Abbas yuḵūl “Ho Dinē!” 58. Ḳūl “‘Abbas! İfteḥ lī al-bab. İḵfeltu mil-bird.” 59. Abbas zēk yuḵūl “” Dinē kessəm ḡobat šī.” 60. Yīš yiftaḥlu bab la ke torbay ‘al-zar-o. 61. Yuḵūl “Dinē! Ḥado eš vē ḡibtī?” 62. Dinē ḵūl “Rāḥtu limmeytu veraḵ mil-beyt ‘ami áano bedel zit deffi.” 63. Yi‘ayan al-torbay Dinē mō torī. 64. Yīš yixabba fərintəye li-torbay ileyo. 65. ‘Abbas ḡīb yeḡlak nōr. 66. Yidexal Dinē dam-li-nōr. 67. Dinē tədfi ḥil izboḥ. 68. Yīš yihabbi temināt lī yibkī ileyo. 69. Fī- havnak təntem.

Türkçesi:

Abbas ve Dinē

1. Abbas ile Dinē varmış. 2. Bir gece aralarında kavga çıkar onu dövüyor. 3. Abbas Dinē’yi dövüyor. 4. Dinē uzun bir süre gidiyor “kavşak” denilen bir yolun başına varıyor. 5. Dinē o halde iken (oradayken) bezirgânbaşı gelir. 6. Bezirganbaşı öbür tarafta ona rastlar. 7. O esnada kedi” Gelmem gelmem! diyerek miyavlar. 8. Köpek “Gelmem gelmem!” diye havlar. 9. Dinē gün doğumuyla hemen karşı tarafa geçip elini ona veriyor. 10. İlk deveyi çekiyor ve deve geliyor. 11. Sonuna kadar kimse görmüyor. 12. Eve geliyor. 13. Kapının önüne geliyor. 14. Kapıyı çalıyor. 15. Abbas’a diyor ki “Soğuktan dondum! Gel bana kapıyı aç.” Abbas “Efendim!” diyor. Dinē “Soğuktan dondum. Gel kapıyı aç!” diyor. 16. Aşağı iniyor. 17. Dinē tek değildir. Yanında bir deve var. 18. Deve yüküyle beraberdir. 19. Getirip içeri atıyor. 20. Yüklerini alıp yukarı çıkıyor. 21. Dinē’ye ateş yakıyor. 22. Dinē de ısınıyor. 23. Abbas bir gün diyor ki “Deveyi keselim.” 24. Dinē’ye diyor ki “Bugün dolu yağacak yukarıdan.” 25. Dinē soruyor” Beni nereye saklayacaksın?” 26. Diyor ki “Seni tandıra sokacağım üstüne de tepsi koyacağım.” 27. Dinē tandırın içine giriyor. 28. Tepsiyi üstüne koyuyor. 29. Tepsinin üstüne de buğday serpiyor 30. (Tavukların ses çıkartmaları için). 31. Tavuklar rap rap rap diye ses çıkartıyorlar. 32. Dinē de sanıyor ki dolu yağıyor. 33. Abbas da kalkıp deveyi kesiyor. 34. Etleri alıp hepsini saklıyor. 35. Tepsiyi kaldırıp diyor ki” Dinē, dolu kesildi.” 36. Dinē tandırdan çıkar. 37. Abbas devenin kafasını unutuyor. 38. Dinē devenin kafasını asılı görüyor. 39. Dinē soruyor “Abbas, deveyi kestini mi?” 40. Abbas diyor ki” Hayır hayır! Onu kesmedim.”

41. Bir gün deve sahibi deveyi aramaya geliyor. 42. Devenin nerede olduğunu soruyor. 43. Dinē diyor ki” Vallahi dolu yağdığı gün Abbas beni tandıra koydu ve deveyi kesmiş.” 44. Diyor ki “Dinē bu da nedir? Ne zaman dolu yağmış ki?” 45. Onları bırakıp kendi yollarına gidiyorlar (deve sahipleri).

46. Bir gün Abbas ile Dinē kavga ediyorlar. 47. Dinē evin avlusuna gidiyor. 48. O esnada haramiler birden yanlarına geliyorlar. 49. Haramiler padişahın hazinesini çalmışlar. 50. Dinē de taşı kafasına fırlatıyor. 51. Dinē diyor ki” Biri bu yana biri bu yana gitti. Biri ötekini geçti.” 52. Haramiler ne olduğunu anlamıyorlar. 53. Korkudan eşyaları bırakıp kaçıyorlar. 54. Dinē ellerine çuvalı alıp kendini eve atıyor. 55. Kapının önüne gelip kapıyı çalıyor. 56. “‘Abbas ‘Abbas! diye sesleniyor. 57. ‘Abbas “Söyle Dinē.” diyor. 58. ‘Abbas’a “Bana kapıyı aç. Soğuktan dondum.” diyor. 59. ‘Abbas diyor ki” Kesin Dinē bir şey getirmiştir.” 60. Gidip kapıyı açıyor ki torba Dinē’nin sırtındadır. 61. Diyor ki” Bu nedir bana getirmiştin?” 62. Dinē diyor ki” Cano amcadan yaprak topladım ısınmak için.” 63. Bakıyor ki Dinē ne olduğunu bilmiyor. 64. Gidip gümüş akçeleri saklıyor. 65. Abbas ateşi yakıyor. 66. Dinē’yi ateşin önüne çekiyor. 67. Dinē sabaha kadar ısınıyor. 68. Gidip kalan paraları saklıyor. 69. Burada bitiyor.

5.1.5. Keko u Xeğē¹⁸⁹

1. Keko u Xeğē yīšo heršaf.¹⁹⁰ 2. Keko yimmu fī-tūrī. 3. Xeğē zēk nakkīlī fī-tūrī. 4. Keko turītu abku mēbhəš vē. 5- Yīlim tūrī akbo mēbhuš yīšo. 6- (Paše dereng) yīlimmu turutān yīşlu ba‘den. 7. Keko yūkül “Ha Xeğē ext-ī!” 8. İye zēk yītķūl “Ha keko! Līmmeyt heršaf.” 9. İve zēk yīķūl e līmmeytu. 10. ‘Ayan al-tūrē anko mēphušē mā kəntelātī 11. Keko yīķūl “Xeğē! Ekil keltīyo. 12. Yəzrop sikkīn fī-ğaf-o. 13. Xeğē itmut. 14. Keko havnak yīsey du‘a. 15. Yīķūl “Ya rabb-i! Sevin-ī teyr la ğo vaht haršaf devamlī kekākār. 16. U ķūl “keko! Keko! Xeğē ext-ī, ‘eyš seytu əķteltu ext-ī!”

¹⁸⁹ Kaynak kişi: 6.

¹⁹⁰ Haršaf bir çeşit yabani ottur. Yenilebilir kenger türü bir ottur.

Türkçesi:

Keko ile Xeğē¹⁹¹

1-Keko ve Xeğē harşaf toplamaya giderler. 2- Keko da topladıklarını torbaya atar. 3- Xecē de topladıklarını torbaya atar. 4- Kardeşinin heybesi alttan deliktir. 5. Torbaya ne kadar atsa hepsi alttan düşüyor. 6. Çok sonra geç vakitte heybeleriyle birbirlerine yetişiyorlar. 7. Keko “Xeğē kardeşim!” 8. O da “Efendim! Harşaf topladın mı?” diye kardeşine sorar. 9. “Evet topladım” der. 10. Bir de bakar ki heybe deliktir, içi boştur. 11. Keko der ki” Xeğē, sen mi yedin!?” 12. Bıçağı çekip Xeğē’nin karnına saplar. 13. Ve Xeğē ölür. 14. Kardeş orada dua eder. 15. “Ya rabbi! Beni bir kuşa çevir ki harşaf zamanı her geldiğinde öteyim. 16. Diyeyim ki “Kardeş, kardeş! Xeğē kız kardeşim! Ne yaptım ne yaptım! Kız kardeşimi öldürdüm!”

5.1.6.Hikâyelerin Kültürel ve Lehçesel Özellikler Bakımından Değerlendirilmesi

Oyuklu köyü sakinlerinin ecdatları uzun bir süre Lice, Kulp ve Silvan üçgeninde yaşarlar. Bu bölgede birikmiş kültürlerden doğal olarak etkilendiler. Kültürlerine sirayet eden karma kültür, kendi Arapça lehçeleri üzerinde etki bırakır. Bu etkiler sözlü edebiyat unsurlarında da görülür.

Bölge daha çok feodal bir yönetim ile hüküm süren beylerin kontrolünde uzun süre varlığını idame etmiştir. Onlardan etkilenen çevre ahalisi, beylerin otoritelerini edebi türler aracılığıyla aktarırlar. “Sadulla Beg” hikâyesi bunun en barizlerindendir. Halkın beylere ne kadar entegre olduklarını dillendiren olaydır. İşin aslı, fabl gibi dolaylı yollarla halkı bilinçlendirme gayretidir.

Burada kayıt altına alınmış olan iki “anı” köyün ekonomik uğraşlarını yansıtır. Ekonomik faaliyetlerini icra ederlerken karşılaşılan zorluklara değinilir. Onların geçmiş yaşantıları hakkında bilgi aktarır. Metin 1’deki ve metin 3’deki anılar bu türdendir. Aynı zamanda sosyal ilişkilerin nitelikleri hususunda ipuçları vermektedir. Değirmene giden bir çocuğun bıçağının basit yollarla alınması bir

¹⁹¹ Kaynak kişi: 6.

anlayışın tezahürünü insan aklına getirir. Aynı zamanda Oyuklu Arapça lehçesinin çevre köylerle teması ve etkileşimlerini akla getirir.

Oyuklu köyünde anlatılan hikâyelerin çevre kültürlerden etkilendiği görülmektedir. Başka dillerde de benzer olay örgülerini anlatan hikâyeler vardır. Örneğin “Kuş Hala” (‘Ammē ‘Assūrē) ve “Abi ile Hatice” (Keko ile Xeğē) olay örgüsünün Kürtçede de olduğu anlatılır.¹⁹²

Hikâyelerin içerik hacmi birbirine yakındır. Her biri beş on dakikalık sürer. Kısa olmaları seyirciyi bıktırmama hususunda avantaj olarak görülür.

Hikâyelerde kullanılan dil sadedir. Herkesin anlayabileceği seviyededir. Anlaşılmayan kelimeler ve tabirler yoktur. Zaten bu tür hikâyeler sürekli anlatıldığı için tevettür yoluyla kelimelerin anlamları aktarılır. Hikâyelerde Oyuklu Arap lehçesinde kullanılan dil bilgisi kurallarına aykırı bir unsura rastlanılmaz. Bu tür sözlü kültür unsurları kültür birliği sağladığı gibi onun nesilden nesile aktarılmasını sağlar.

METİN1:¹⁹³

1- Lom veḥdē əzgarkəno. 2. Raḥno heyvanin dam galem. 3. Raḥno fī-ğebel. 4. Lā eš ‘ayənno dəbbe talat peşət-no. 5- Raḥot kafe ḥage şīl veḥat. 6. Ayənto səknət aynat fīno. 7- La rāḥno niş keys-o lā iye tiğ keyso-no. 8. Qūltu” Vəla kenrət heyvanin-no xalf. 9. Dəbbe ke niş keys-o takəl-no. 10. Rəddayno xalf əḥrabno. 11. Ğəbno heyvanən-no ğino beyt. 12- Həl qadar. Mō əstižreyno raḥno keys-o.

1. Günlerden bir gün daha çocuktuk. 2. Hayvanlara çobanlığa gittik (keçilerden oluşan). 3. Dağa doğru gittik. 4. Bir de ne görelim ki ayı karşımıza çıktı! 5. Biraz zaman geçti. 6. Bir de baktık ki ayı durmuş bize bakıyor. 7. Ne biz ayının tarafına gidiyoruz ne de ayı bizim tarafa geliyor. 8. Dedim ki “En iyisi keçilerimizi alıp geri dönelim. 9. Ayının tarafına gitseydik bizi yerd. 10. Geriye döndük ve kaçtık. 11. Hayvanlarımızı getirip eve geldik. 12. Bu kadar, cesaretimizi toplayıp ayının yanına gitmedik.

¹⁹² Kaynak kişi: 18.

¹⁹³ Kaynak kişi: 11. (Bu bir anıdır.)

METİN2:¹⁹⁴

1. Fī-evvelī, fī-tārix- zaman şōr Sadulla Beg¹⁹⁵. Sadulla Beg fi-Ləci. 2. Şōr Sadulla Beg Lice. 3. Şəlg ala-əl-arz lā məhdē itla‘e əl-berra. 4. Yeḡul” Xelfo Yədxəl əl-ḡevo ḡūlu el-xəlmən u yeḡul “Exvet-ī! Ene fī- ‘eyn-ī haze şəlg eḡmer. Haze şəlg eḡmer. 5. Hul u xūlmən küllen yeḡulū “Heza şəlg eḡmer.” 6. Fə-vaḡīd ism-u Ḳero məl-Bamətnē məl-Daxətnē Xaderna (Kutlu) yidxel ḡevo. 7. Ḳul “Ḳero ente şənətxul ene fī- ‘eyn-ī şəlg eḡmer. Kul yeḡul “Eḡmer.” Ente şənətxul?” Gul “(Begəm!) Şəlg mō eḡmer vē. 9. Şəlg ebyed vē. 10. İnt zək te‘rif l-ī şəlg ebyed vē. 11. Ve ene e‘rif l-ī şəlg ebyed vē. 12. Ema hevlē soro ber u perdo bey-nān u beyne Alla (h). 13. Ent ḡul “Eḡmer”, ene ḡalu “eḡmer”. 14. Al ḡarb lī Alla mō rāḡū. 15. Sade ḡavlī le-k rāḡū. 16. Heze el-emir ḡāl: “Hey gelī xūlmən! Şufū loməl esved sad min-heze şexəs mō fī-eḡda. 17. Kūllət-ken hayən inten xeyr hal Kero mō inten haḡīḡ. 18. Ene zək kavəri āəlg ebyed vē. (Denemekten) seytu āəlg eḡmer vē. Ene deneme olarak ḡəltu “āəlg eḡmer.”

Sadulla Bey

1. Eski zamanda Lice’de Sadullah Aḡa varmış. 2. Sadullah Aḡa Lice’de yaşardı. 3. Sadullah Beg; dıḡarı ḡıkıyor, kar yerededir. 4. Sonra içeri giriyor. Diyor ki” kardeşlerim! Benim gördüğüm bu kar kırmızıdır. Bu kar kırmızıdır.” Herkes “Bu kar kırmızıdır.” diyor. 6. Kutlu köyünden Kero¹⁹⁶ adında biri içeri giriyor. Bey ona diyor ki “Kero! Bana göre kar kırmızıdır. Kar hakkında sen ne düşünüyorsun? Kırmızıdır, sen ne diyorsun?” 8. Diyor” Beyim! Kar kırmızı değildir. Kar beyazdır. 9. Kar beyazdır. 10. Sen de biliyorsun ki kar beyazdır. 11. Ve ben de biliyorum ki kar beyazdır. 12. Bunlar Allah’la aralarına perde koydular. 13. Sen kırmızı diyorsun. Ben kırmızı diyorum. 14. Allah’ın yoluna gitmediler. 15. Senin söylediğin yolda gittiler. 16. Bu emir diyor ki “Ey bütün marabalar! Hepiniz hainsiniz. Kero hariḡ hiçbiriniz haktan yana değilsiniz. 17. Hepiniz hainsiniz. Kero hariḡ hepiniz haktan yana değilsiniz. 18. Ben de biliyorum ki kar beyazdır. Sizi denemek için söyledim.

¹⁹⁴ Kaynak kişi: 2.

¹⁹⁵ “Sadullah Bey” hikayesi gerḡek olduḡu ifade edilmektedir.

¹⁹⁶ Kero, Sadullah Bey’in fedaisidir. Siyah olduğundan bu lakab (Kero: siyah) ona verilmiş.

METİN3:¹⁹⁷

1. Rāḥtu ərḥo lī-Məğo lī-Óelḥel. 2. Ka əsraḳ lī-eb-ī. 3. Sikkin fī- ğeybet-ī kon. 4. Ət taməltu sikkin va‘at mil- ğebbī fī-ğavat. 5. Qūltu “(Xalē) Mēğo, (Xalē) Mēğo!” 6. Qal “Ho!” 7. Qūltu “Sikkin-ī va‘at vəç ərḥo. Sekkīno ken telao. 8. Məço “Qāl “Ohooo! Sikkin rāḥū akb ərḥo. 9. Zək mō tətlo. 10. Məço, xapan-ī. 11. Xelfo ive teloh ammal sikkin-ī.

Məço

1. Halhalli (Çitlibahçe) Məço’nun değirmenine gittim. 2. Babamın bıçağını çalmıştım. 3. Bıçak cebimdeydi. 4. Eğildiğimde bıçak cebimden değirmene düştü. 5. Dedim ki “Məço dayı, Məço dayı! 6. “Efendim!” dedi. 7. Dedim “Bıçağım değirmenin kenarına düştü. Durdur da çıkaralım.” 8. Dedi “Ohooo! Bıçağın değirmenin en altına düştü, 9. Artık o çıkarılamaz.” 10. Məço, beni kandırdı. 11. Sonra bıçağımı o çıkarıp kullandı.

METİN4:¹⁹⁸

1-Şīvan lī-ərgəç zarob ḥeyyet sevdo. 2. Xelfo yīgī sahro yīşil bākoru yīş fī-dan. 3- Berdiye li yīğō mil-‘el. Yī ‘eyan ḥeyyet sevdo inleffat qurune bəron. 4. Yīkūl “Hadi kafe fī-yo meselay. 5. Yīgī sahra yī‘ayan kofe ğotyār ko yīsok fī-dan. 6- Eli ‘eyş yīkūl ḥəssu yīş al-ḥeyyē. 7. Həye feltat roḥo mil- qurunē bəron. 8. Fettat viğğō ğotyār, vaqa‘ xelfo. 9. Čuvalē lī bizer der‘lāt taḥto. 10. Yīayət ğotyār. 11. Yīkūl “İnt tor əzrob ḥeyye şī. 12. Yīkūl “Fī-izman veḥat əzrabtu ḥeyyet sevdo kavultu (kata‘tu) zinəb-o. 13. Kok ğət daxlāt taḥt čuvalē lī-bizor. 14. İsreyḥiten mehbaxzon yīğō. 15. Veḥat yīalli čuvalē veḥat yīzrobo yaqtīlo. 16. Yaqtīlo ḥeyyē sevdo. 17. Ḥeyyet sevdo kolan kin. 18. Lā axzat birine mō təflat sim veḥat ḥilmā tənketal.

Siyah Yılan

1. Koyunların çobanı siyah yılanı vuruyor. 2. Sonra dağlığa inekleriyle buğday ekmeye gidiyor. 3. Berdliler¹⁹⁹ yukarıdan geliyor. Bakıyorlar ki siyah yılan ineğin

¹⁹⁷ Kaynak kişi: 11 (Bu bir anıdır).

¹⁹⁸ Kaynak kişi: 11.

¹⁹⁹ Lice’de bir mezra halkı.

boynuzlarına dolanmış. 4. Berdlilerden biri “Bu işte bir mesele var.” diyor. 5. Dağlığa geliyorlar. Bakıyor ki bir çiftçi tarla sürüyor. 6. Ne söylese sesi yılanı gidiyor. 7. Yılan boynuzdan çözülüp gidiyor. 8. Yılan yüzünü çiftçiye dönüyor. Sonra peşine düşüyor. 9. Yılan tohum çuvalının altına giriyor. 10. Adam çiftçiye çağırıyor. 11. “Sen daha önce yılan öldürdün mü?” diye soruyor. 12. Diyor “Ben çocukken siyah bir yılanın kuyruğunu kesmiştim.” 13. Yılan çuvalın altındadır. 14. İki (berdli ve çiftçi) birden geliyorlar. 15. Biri çuvalı kaldırıyor diğeri de yılanı vurup öldürüyor. 16. Siyah yılanı öldürüyorlar. 17. Siyah yılanın kını olur. 18. Birinden bir yara aldı mı o kişinin ardından gider ta ki yılan ölene kadar.

Görüldüğü gibi hikâyelerin birçoğu geç dönemde ortaya çıkmış ve birçoğu bölgesel kaynaklardan beslenen hikâyelerdir. Söz konusu bu hikâyelerde Kürtçenin ve Kürtçeye ait dilsel ve kültürel unsurların önemli ölçüde etki ettiğini söylemek mümkündür. Mardin, Siirt, Hatay ve Şanlıurfa gibi Arapça lehçelerinin konuşulduğu yerlerde daha çok Cahiliye Dönemi’ne ait Antere kıssası ayrıca İslami Dönem anlatılarından Elf Leyle ve Leyle (Binbir Gece Masalları) gibi anlatılara rastlamak mümkün iken,²⁰⁰ burada bu tür anlatıların muhtemelen diğer kültürlerin de etkisiyle zamanla unutulmuş olabileceğini söylemek mümkündür ki köydeki türbelerde metfun bulunan Yusuf Doğan ismindeki merhum zatla ilgili anlatılanlar bu teoriyi desteklemektedir.²⁰¹

“Doğan amca bir kültür hazinesiydi. Birçok Arapça şiir, hikâye ve atasözü bilirdi.”

“Yusuf amca gece birlere, ikilere kadar hikâye ve masal anlatırdı. Bazen lambanın gazı biterdi ve tekrar değiştirilirdi. Yusuf amca olsaydı kültürümüzle ilgili 1-2 kitap yazardı.”

²⁰⁰ Bkz; Ahmet Abdülhadioğlu, *Mardin’deki Arapça Sözlü Kültürünün Korunmasında Hikâye Gecelerinin Rolü*, Mukaddime Dergisi, 7(2), 2016, s.243-257; Hatice Kübra Uygur, *Mardin’in Geleneksel Eğlencesi: Leyli Gecesi*, Millî Folklor, 2014, Yıl 26, Sayı 102, s.86-98.

²⁰¹ Kaynak kişi:13 ve 19.

5.2. Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri, Araplarda “mesel” (مَثَل ج. أمثال) ifadesiyle kullanılır. Kelime anlamı benzetmek ve benzetmektir. İstılahta ise bir milletin deneyimleri ve gözlemleri sonucu oluşmuş, eğitici, yol gösterici kalıplaşmış özlü sözlerdir. Bir milletin kültür aynasıdır. Maddi ve manevi değerlerine olan hassasiyetlerini ifade eden anonim sözlerdir. Her milletin atasözleri özgün nitelikler taşır. Özgün niteliklerinden bir de evrensel değer taşımasıdır.²⁰² Atasözleri ister sözlü olsun ister yazılı olsun insanlığın ortak değerlerini bünyelerinde barındırırlar.

Atasözleri ifade olarak değişmeden bir milletin folklorunda asırlar boyu varlıklarını idame ederler. Her milletin atasözleri vardır. Bununla birlikte her dilde bulunan atasözlerinin sayısı ve işlevi farklıdır.²⁰³ Arap halklarının da zengin ve köklü kültürlerinde atasözlerinin önemli bir yeri vardır.²⁰⁴ Cahiliye Dönemi’nden itibaren Arap edebiyatının nesir türü olarak en güvenilir kaynaklardır.

Günümüzde Arapça lehçeleriyle ilgili atasözleri derleme ve kaydetme çalışmaları vardır. Konumuzla yakın ilişkisi olan Anadolu’da konuşulan Arap lehçeleriyle ifade edilen atasözleri çalışmaları da vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Sözlü Kültür Bağlamında Mardin Arapça Atasözleri²⁰⁵, Siirt Arapçasındaki Deyimler ve Mesellerin Filolojik Özellikleri,²⁰⁶ Mhallemî Lehçesinde Kullanılan Deyimlerin ve Atasözlerin Fasih Arapça’da Kullanılan Atasözü ve Deyimlerle Mukayesesi²⁰⁷... Bu tür çalışmaların ülkemizde yakın tarihte başladığını görebiliyoruz. Oyuklu Arapça lehçesindeki bazı atasözleri, Mardin Arapça atasözleriyle anlamda ve ifade

²⁰² Kremer, *Tarih Sümerler 'de Başlar*, s.151.

²⁰³ Emin Cengiz, *Siirt Arapçasında Kullanılan Atasözleri ve Deyimlerde Dini Motifler*, The Journal of Mesopotamian Studies, Vol. VI, no 1, 2021, s.134.

²⁰⁴ Muhammed İsmâil Sînî, Nâsîf Mustafa ‘Ebdul Aziz, Mustafa Ahmed Suleymân, *Mu ‘cem el- Emsâl el-Arabiyyeh*, Mektebetu Lubnân, Beyrut- Lubnân, 1996, s. 1.

²⁰⁵ Ahmet Abdülhadioğlu, *Sözlü Kültür Bağlamında Mardin Arapça Atasözleri*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2019.

²⁰⁶ Sedat Akay, *Siirt Arapçasındaki Deyimler ve Mesellerin Filolojik Özellikleri*, Sosyal Bilgiler Enstitüsü Dergisi, 2019, sayı 13, s. 277-288.

²⁰⁷ Yaşar Acat, *Mhallemî lehçesinde Kullanılan Deyimler ve Atasözlerin Fasih Arapçada Kullanılan Atasözü ve Deyimlerle Mukayesesi*, e- Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, cilt 8, sayı 2, 2016, s.16.

de benzerlik gösterir. Örneğin Oyuklu Arapça lehçesinde “‘Aḳəl l-əḥfēf həml əşḳīl vē.²⁰⁸” atasözüne “‘Rās lə mā-fiy-ū ‘aḳəl əs-sākāt ətḡər ḡazāt-u.”²⁰⁹ Atasözü hem manada hem de ifadede benzerdir.

Dünyanın dört bucağından derlenen pek çok atasözü, tamamen insana özgü konuşma olayının ilk sözlü biçimine, onun gücü, alımlılığı ve tehlikelerine ilişkin gözlemlerle doludur²¹⁰. Oyuklu Arapça lehçesi de buna dâhildir. Oyuklu Arapça lehçesiyle oluşturulmuş oldukça köklü ve nadir bir sözlü kültür günümüzde ayakta kalmaya devam etmektedir. Bu sözlü kültürün can damarları ve taşıyıcıları atasözleri, hikayeler, deyimler, tekerlemelerdir. Özellikle bunların içinde atasözlerinin ayrı bir yeri vardır. Hemen hemen her husustaki deneyimlerini atasözleriyle hafızalarına kazdıkları görülmektedir. Bölgenin genel kültürünü incelediğimizde Oyuklu Arapça lehçesinde atasözlerinin yansıttığı deneyimler başka kültürlerden kısmen etkileştiği görülmektedir. Bunu değişik ifadelerle dillendiren ama aynı manada kullanılan halkların atasözlerinden anlaşılmaktadır. Oyuklu Arapça lehçesinden derlenen bazı atasözleri:

1- Ḳevlāt əl-xariḡi fī-ḳelbe-k itfino.²¹¹

“Harici sözü kalbine göm; fitneyi önle.”

2- Delīl lī- (ə)l-meṭār ḡeym vē.²¹²

“Yağışın habercisi bulutlardır.”

3- Minātu yāḳāl ḥəlāviyē.²¹³

“Kel adam parasıyla tatlı yiyebilir.”

4- Vēḡāt²¹⁴ la zarōb ši (kōtī) vəḡḡ-u gerek yərət mən-ḡāḡəb-u.²¹⁵

²⁰⁸ Kaynak kişi: 11.

²⁰⁹ Abdülhadioğlu, *Sözlü Kültür Bağlamında Mardin Arapça Atasözleri*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2019, s.510.

²¹⁰ Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, s.22.

²¹¹ Kaynak kişi: 3.

²¹² Kaynak kişi: 3.

²¹³ Kaynak kişi: 13.

“Bir insan köpeğini dâhi dövse sahibinden utanması gerekir.”

5- Īd əmravḥa ‘al-ğōf ġō‘ān.²¹⁶

“Rahatlığa alışmış el aç karın üzerinde olur. “

Türkçe atasözü: “Zahmetsiz rahmet olmaz.”

6- Beyt imterbē bə sekne yexrāp.²¹⁷

“Çingenenin evi durmakla yıkılır.”

7- Ğarrō li tūš əl-‘ayn əllā fə-darp əl-‘ayn tənķāsor.²¹⁸

“Su yoluna giden testi, su yolunda kırılır.”

Türkçe atasözü: “Su testisi su yolunda kırılır.”

8- žīp (ōğər) vē ke mō yarā xayr vē.²¹⁹

“Kurt uğurdur ama görmezsen daha hayırdır.”

9- Lā nam fī-trap lā tabbor umamāt.²²⁰

“Mezarlıkta yatma rüyalar geçirme(görme).”

Türkçe atasözü: “Ne mezarlığa giderim ne de kulhuvallah okurum.”

10- Kət raḥt əd-dā‘vē (gerek) əthəz rōḥ-a.²²¹

“Düğüne gidersen kendini sallarsın (oynarsın).

Türkçe atasözü: “Hamama giren terler.”

11- Lā li-k temināt ya itor šahod ya zēk kefil.²²²

²¹⁴ Vēḥat: biri, la zarōb: döverse, ši (koti): kötü şey (köpeğe söylenir), viğğu: yüzü, gerek: gerekir, viğğ-u yirət: utanmak, mahcup olmak, śāḥəb-u: onun sahibi, mən- śāḥəb-u: o şeyin sahibinden.

²¹⁵ Kaynak kişi: 13.

²¹⁶ Kaynak kişi: 13.

²¹⁷ Kaynak kişi: 11.

²¹⁸ Kaynak kişi: 11.

²¹⁹ Kaynak kişi: 11.

²²⁰ Kaynak kişi: 19.

²²¹ Kaynak kişi: 13.

²²² Kaynak kişi: 13.

“Paran varsa ya şahit olursun ya da kefil.”

12- **Rās-k-rāhō lā tšidd-u šī.**²²³

“Kafan rahatsa (kafana) bir şey bağlama.”

Türkçe atasözü: “Ağrımayan başa çaput bağlanmaz.”

13- **‘Aḳəl l-əḥfēf ḥəml əşkīl vē.**²²⁴

“Az akıl ağır yükür.”

14- **Seyn əḥfēf raso-k yaḳe‘ fī-sek u dek.**²²⁵

“Dili rahat olan kafası iki taş arasında kalır.

Standart Arapça atasözü: “Âfetu’l-insân fî- (e)l-lisân.”²²⁶(İnsanın kusuru dilindedir.)

15- **Aḳal tasot zahapt vē fī-kil insan mō yəntat.**²²⁷

“Akıl altın taçtır, herkeste bulunmaz.”

Türkçe atasözü: “Akıl adama sermayedir.”

16- **Ferḥ-heyyē mā ysir bilā žehr.**²²⁸

“Yılan yavrusu zehirsiz olmaz.”

17- **Lom ziko im itur vilat.**²²⁹

“Zor günde anne çocuğu atar.”

18- **İm veḥat kil lom mē tğip ṣabi.**²³⁰

“Bir anne her gün erkek çocuk doğurmaz” (Başkasıyla mücadeleye girişen insanlar her zaman galip gelmeyebilirler. Yenmek var yenilmekte var mücadelede. Buna göre insan temkinli davranmalıdır).

²²³ Kaynak kişi: 13.

²²⁴ Kaynak kişi: 11.

²²⁵ Kaynak kişi: 13.

²²⁶ Sînî, ‘Ebdul Azîz, Suleymân; *Mu‘cem el- Emsâl el- Arabiyyeh*, s.45.

²²⁷ Kaynak kişi: 11.

²²⁸ Kaynak kişi: 11.

²²⁹ Kaynak kişi: 13.

²³⁰ Kaynak kişi: 13.

19- **Sahro mō lav lu riğlti vē.**

May mō lav riğlti vē

Nor mō lav riclti vē.²³¹

“Dağın erkekliği olmaz,

Suyun erkekliği olmaz,

Ateşin erkekliği olmaz.” (Dağ, su ve ateşin şakası olmaz; tehlikelidirler.)

20- **Əhməro fi-irbiḥ vaḫa’ fi-remlē fi temmuz tərət roḫo min-no.**²³²

“Eşek, baharda batağa battığında temmuzda ondan korkar.”

21- **Ḥimol ixfeyof yitim ḡebel, ḫəmol iskil yixremut əḫmor.**²³³

“Az yük dağı bitirir, çok yük eşeği öldürür.”

22- **Tase li axbo mo yirvē mō yinšarap fayō may.**

“Dibi görünmeyen tasta su içilmez.”

Türkçe atasözü: “Dibi görünmeyen tasta su içme.”

23- **Modeh liyisir mišen işney iderk ḡaluto itur idek ḡamo.**²³⁴

“Maşa olan yerde çıplak elle ateşe neden dokunasın!”

24- **Mən vərdē yaḫa’ vərdē, mən ševkē yaḫa’ ševkē.**²³⁵

“Gülden gül, dikenden diken düşer (oluşur).

25- **Min-kelp yaḫa’ kelp.**²³⁶

“Köpekten köpek düşer (doğar).

Deyim belli bir kavramı, belli bir duyguyu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamda

²³¹ Kaynak kişi: 17.

²³² Kaynak kişi: 13.

²³³ Kaynak kişi: 17.

²³⁴ Kaynak kişi: 19.

²³⁵ Kaynak kişi: 13.

²³⁶ Kaynak kişi: 13.

kullanılmasıyla oluşan sözdür.²³⁷ Deyimler, atasözleri gibi bir milletin kültürünü yansıtan, onun hakkında bize ipuçları veren dilin önemli bir unsurudur. Kültürün taşıyıcısı olmaları dolayısıyla önem arz ederler. Oyuklu Arapça lehçesiyle ifade edilen ve onların yaşayış tarzlarını, dünya görüşlerini bildiren bazı deyimler şunlardır:

1- **Ĥebelun ġebelun.**²³⁸

“Sen hiçbir şey bilmiyorsun! Sadece bir iş biliyorsun. Başka bildiğin bir şey yok.”

Köyde bu deyimın kaynaklandığı bir olay anlatılır: “*Bu köyde bir adam her gün ipini alıp dağdan odun almaya gidermiş. Bundan başka ne bildiği bir şey ne de uğraştığı bir şey varmış. Hep aynı işi yaparmış. Dolayısıyla bu deyim onun için kullanılmış.*”

2- **İĥdis yiġib iĥdis.**²³⁹

“Konuşma konuşmayı gerektirir.”

Bu deyim Türkçede de kullanılmaktadır. Bunun karşılığı Türkçede “Laf lafı açar.” şeklinde ifade edilir.

3- **Ferĥu ĥeyy esved!**²⁴⁰

“Siyah yılanın yavrusu!” deyimın “intikamcı, intikamından vazgeçmeyen” gibi anlamları vardır. Yani düşman olan, sakın dursa da düşmanlıklarından vazgeçtikleri anlamına gelmez. Bunlar karşısındakilerin zayıf noktalarını yakalamaya çalışırlar. Fırsat bulduklarında hemen saldırıya geçerler. Dolayısıyla kişinin düşmanına karşı daima tetikte bulunması gerekir.” Şeklinde ifade etmek mümkündür.

Köyde siyah yılan hain bir hayvan olarak bilinir. Bu hain hayvan, hıncını bir gün mutlaka alması için çaba içinde olduğu kanaati köyde vardır. Bununla ilgili köyde yaşanmış bir olay anlatılır: “*Bir adam²⁴¹ bir gün siyah bir yılanı vurmuş. Onu*

²³⁷ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.35.

²³⁸ Kaynak kişi: 17.

²³⁹ Kaynak kişi: 13.

²⁴⁰ Kaynak kişi: 11.

²⁴¹ Ahmedē Mala Kalo.

yaralamış; kuyruğunu kesmiş. Yılan yaralı olarak kurtulmuş. Olay yazın olmuş. Kış mevsiminde yılanı yaralayan adam bir metrete yakın kar yerdeyken keklik avına çıkıyor. Bir yerde biriktirilmiş taş yığınları varmış. Adam oraya yaklaşıncı keklik uçmuş. Adam iyice oraya yaklaşmış. Bir anda siyah bir yılan adamın üzerine fırlamış. Adam o yılanı tanımış. Köylülere haber vermiş. Köylüler adamın imdadına gelmişler. Adam köylülere “Ben bu yılanı yazın yaralamıştım. Bu yılan odur. Benden intikamını almak istedi.” demiş. Yılanı orada öldürüyorlar.”²⁴² Bu olayın değişik versiyonları bölgede anlatılır.

Bu hikâye köyde herkesçe bilinmektedir. Dolayısıyla nesiller boyu “Ferhu hey esved!” deyiimi bu olaya dayanarak eninde sonunda intikamını alma peşinde olan insanlar için kullanılır.

4- Ban Kotan!²⁴³

“Kotan’ın oğlu!”

Oyuklu köyü dağlık bir bölgede olduğundan köyde sürekli kurt gibi yırtıcı hayvanların tehlikesi vardır. Dolayısıyla hayvanlarını korumak için bol bol köpek beslerler. Köpeklerine isim takarlar. Köyde en meşhur köpek isimleri “Kotan”, “Şerro”, “Devreş” gibi isimlerdir. En yaygın isim “Kotan’dır”. Köpek köyde sadık ve sevimli görülmesine rağmen bazen kötü şey (şi koti) anlamında kullanılmaktadır. Birisi kötülükle itham edildiği zaman onun için “Ban Kotan” deyiimi kullanılır.

5- Hem gobər əm hem dev bər əm.²⁴⁴

‘Eli Hoto, bir gün dayısıyla hayvan otlatmaya gider. Hoto, dayısına göre gençtir. Çölde hayvanlarına yapmış oldukları bir barınakları (dengi) vardır. Muhitlerinde çok hırsız vardır. Özellikle koyun hırsızları çok meşhurlar. Hoto ve dayısının birer tekli tüfekleri var.

Gece hırsızlar barınağa yaklaşır. Hoto hırsızları fark eder. Başlar hırsızlara silah sıkmaya. Tek darbeli silahını sıktıktan sonra dayısına onu verir dolu olanını

²⁴² Kaynak kişi: 19.

²⁴³ Kaynak kişi: 11.

²⁴⁴ Kaynak kişi: 17.

alır. Hırsızlar neye uğradıklarına şaşırırlar. Başlarlar kaçmaya. Kaçarlarken içlerinden biri kendini methetmeye başlar. Hayvan sahiplerini korkutmak için “Hem gobər əm hem dev bər əm (Hem kulak keseniz hem de ayran yok ediniz.²⁴⁵” der.

O gün bugün Oyuklu köyü bu deyimi kullanır.

5.3. Dualar ve Beddualar

Dualar²⁴⁶

1- Alla (h) yirdi iley-k!

“Allah senden razı olsun!”

2- Alla (h) keysər ma‘a-k!

“Allah seninle olsun!”

3- Alla (h) yexfəs-k!

“Allah seni korusun!”

4- Alla (h) yixələ-k!

“Allah seni bağışlasın!”

5- Alla (h) yiselləm-k!

“Allah seni akıllandırsın!”

Görüldüğü gibi bölgede yaygın duaları

Beddualar²⁴⁷

1-Alla (h) boyser yihat al qazbət-k!

“Allah ciğerine amansız hastalık versin!”

2- Allah yixerab beyt-k!

“Allah evini yıksın!”

²⁴⁵ Burada “Ayran yok ediniz” ifadesi birinin rızkını yok etmek anlamında kullanılmaktadır.

²⁴⁶ Kaynak kişi: 13.

²⁴⁷ Kaynak kişi: 13.

5.4. Tekerleme²⁴⁸

Nekē nekā

Nekā nekē

Čabəstanē

Kūllā čəplē

Čəplā məžžē

Xāna Gəžžē

Serkeskīnē

Xul xullāye

Bəslē te ye.

Bu tekerleme köyde birçok kişi tarafından söylenir. Ama anlamını bilmezler. Bölgede başka dillerde de bu tekerlemenin versiyonu vardır. Çocuklar oyun oynarken söylerler. Oyun şöyledir: Biri ortaya çıkar. Diğer çocuklar karşıda dizilirler. Herkes ayağını öne doğru uzatır. Ortadaki kimse ayakları sırayla işaret ederek bu tekerlemeyi söyler. En son kelime kime denk gelirse o kimse elenir. Oyun diğer çocuklarla devam eder. En sona kalan oyunu kazanmış olur.²⁴⁹

²⁴⁸ Kaynak kişi: 7.

²⁴⁹ Kaynak kişi: 8

SONUÇ

Oyuklu Arapça lehçesi ve üzerinde inşa edilen kültürün özelliklerini gün yüzüne çıkarmak için yapılan bu çalışma ile önemli sonuçlara varılmıştır. Çalışmada öncelikle söz konusu kültürün üzerinde yeşerdiği, hayat bulduğu zemin tanıtılmış, buna bağlı olarak bazı kavramlar açıklanmıştır. Bunlar dil, kültür, lehçe gibi kavramlardır. Kavramların şekillendirdiği bilginin tarih sürecindeki yeri belirtilmiş, bu yapılırken o hususta bilinen ilk bilgilerden günümüze dek süreçlerinin birbirleriyle bağlantıları örneklerle izah edilmiştir.

Oyuklu köyü sözlü kültürünün geçmişinin kadim Arap dili ve kültürel yönüyle önemli oranda dilsel ve kültürel açıdan benzerlik arz ettiğine, özellikle fetihler ve siyasi nedenlerden Arap kültürünün Anadolu coğrafyasında ve bu bölgede yeşermeye başladığı vurgulanmış, söz konusu bu kültürün çevresel etkilerle bazı değişimlere maruz kaldığına değinilmiştir.

Anadolu'da hayat bulan Arapların Arapçanın yeni lehçeleri oluşturdukları ifade edilmiş, Anadolu'da benzer özellik gösteren genel itibarıyla dört ana lehçesinin var olduğu belirtilmiş, bunlardan birinin de Diyarbakır Arapça lehçesi olduğu ve Oyuklu Arapça lehçesinin burada kendine has bazı dilsel ve kültürel özellikler oluşturduğu ifade edilmiş, ayrıca Oyuklu Arapça lehçesinin şu özelliklerine değinilmiştir:

- 1- Oyuklu Arapça lehçesi, temasta bulunduğu tüm kültürlerin dilsel unsurlarını az da olsa bünyesinde barındırır.
- 2- Türkçe, Kürtçe ve daha önce bölgede yaşamış olan halkların dillerinden ödünç kelimeler alındığı tespit edilmiştir.
- 3- Oyuklu Arapça lehçesinde standart Arapçada icra edilen cümle çeşitlerinden daha çok isim cümlesi kullanıldığı ifade edilmiştir.
- 4- Oyuklu Arapça lehçesi, Anadolu'nun diğer dört Arapça lehçeleri ile dilsel olarak benzerlikleri olmakla beraber farklı yönlerinin de olduğu tespit edildiği ifade edilmiş ve bu durum farklı örneklerle izah edilmiştir.

- 5- Oyuklu Arapça lehçesinde Arapçada yer alan mana harflerinin birçoğunun standart Arapçada olduğu gibi amacına uygun bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir.
- 6- Oyuklu lehçesinde standart Arapçada kullanılan seslerin aslına uygun telaffuz edildiği görülmüş, standart Arapçada kullanılan harflerin dışında da “o”, “j”, “g”, “ə”, “p”, “ç” ve “ē” gibi harflerin bolca kullanıldığı görülmüştür.
- 7- Hazf, imāle ve ibdāl gibi fonetik değişimlerin Oyuklu lehçesinde çokça kullanıldığının örneklerle izahı yapıldı.
- 8- Oyuklu Arapça lehçesinde kullanılan şahıs zamirleri, ilgi zamirleri, mazi fiil çekimi, muzari fiil çekimi, emr-i hazır fiil çekimi, nehy-i hazır fiil ekimi, emr-i gaib fiil çekimi, nehyi gaib fiil çekimi, ism-i mevsul ve işaret isimlerine örnekler verilmiş, standart Arapçada ifade şekillerine yer verilmiştir.
- 9- Kültürün en önemli unsurlarından hikâyeler derlenmiş ve bu hikâyeler asıllarına uygun Türkçeye tercüme edilmiştir. Hikâyelerde tespit edilen gramer kuralları lehçenin dil bilgisi kurallarını belirleme kullanılmış ve bunlar yine dil bilgisi kurallarını belirlemek ve bölgenin sosyal yapısı hakkında bilgi almak amacıyla işlenmiştir.
- 10- Toplumun kültür aynası olan otuza yakın atasözü derlenmiş ve bunlar aslına uygun Türkçeye tercüme edilmiştir.
- 11- Köyde yaygın olan birkaç deyim derlenmiş, bunların ortaya çıkışına esas teşkil eden olay detaylı bir şekilde yazılmıştır.
- 12- Köyün dua ve beddualarına örnekler verilmiştir.
- 13- Köyde bilinen ama anlamı bilinmeyen bir tekerleme tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Abdülhadioğlu, Ahmet, *100 Derste Fasih Arapça, Cantas Yayınları*, İstanbul, 2017.

Abdülhadioğlu, Ahmet, *Sözlü Kültür Bağlamında Mardin Arapça Atasözleri*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2019.

Akarsu, Bedia; *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılap Kitapevi, Üçüncü Basım, İstanbul, 1998.

Aksan, Doğan; *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Bergsträsser, Gotthelf; *Sāmī Dilleri Tarihi*, Çev. Hulusi Kılıç ve Eyüp Tanrıverdi, Anka Yayınları, İstanbul, 2006.

Altunboğa, A. Bilal; *Diyarbakır Folklorundan Kesitler*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1999.

Bozan, Oktay, Erpolat, Mehmet Salih ve Sarı, Serkan; *Mehmet Ali Yaşar'a Armağan Kitabı*, Hiperyayın, İstanbul, 2021.

Ceviz, Nurettin, Demirayak ve Yanık, Nevzat H.; *Yedi Askı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010.

Chomsky, Noam; *Bilgi Sorunları ve Dil Managua Dersleri*, Çev. Veysel Kılıç, Bgst Yayınları, İstanbul, 2009.

Çetin, Nihad M.; *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2021.

Çögenli, Said; *Ayet ve Hadis Örnekli Arapça Dilbilgisi Sarf*, Bakanlar Medya, İstanbul, 2010.

Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, (el-'Aşrû'l-Câhili)*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1960.

Demirayak, Kenan; *Arap Edebiyatı Tarihi I(Cahiliye Dönemi)*, Fenomen Yayınları, Ankara,2009.

Kenan Demirayak, *Arap- İslam Edebiyatı Literatürü Bilgisi*, Cantas Yayınları, İstanbul, 2016.

Ebu el-Fadl İbrâhim Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammmmed; *Eyyâmu'l-Arab fî-el-Câhiliyye*, El-Mektebetu'l-Asriyye, Sayda-Beyrut, 2003.

Abdulkâhir el-Curcânî, *el-‘Avâmilu’l-mi’e (Mi’etu ‘âmil)*, Haran Kitapevi, Şanlıurfa, 2008.

El-fahuri, Hanna; *El cami’u tārīhu’l el-edebul el-arabiyye*, Daru’l-ceyl, Beyrut- Lübnan, 2005.

el-Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid Ahmed; *Cevâhiru’l-Belâğa*, el-Mektebetu’t-Ticâriyye, Kahire, 1960.

el-Meylânî, Muhammed ibn Abdurrahim ibn Hüseyin el-‘Umerî el-Meylânî; *Kitâbu Şerhi’l-Muğnî fî-n-Nehva*, thk. Abdulkadir, mektebetu el-intişârât el-Diniyyeh l-l-neşri ve tevzî‘, Diyarbakır, 2011.

en-Nu‘aymî, Hussâm Sa‘îd, *Asvâtu’l-‘Arabiyyeti Beyne’t-Tahavvuli ve’s-Sebât*, Matba‘tu Dâri’l-Hikme, Musul, 1989.

Fischer, Steven Roger; *Dilin Tarihi*, Çev. Muhtesim Güvenç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

el-Galâyînî, Mustafa; *Cami’l-Durûsu’l-‘Arabiyye*, Daru’l-Kitabi’l-‘Arabî, Beyrut 2006.

Goldziher, Ignace; *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Rahmi Er ve Azmi Yüksel, Vadi Yayınları, Ankara, 2012.

Hourani, Albert; *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

İbn Cinnî, Ebu’l-Feth ‘Usmân, *Sirru Sinâ’ati’l-İ‘râb*, Matba‘atu’l-Bâbî el-Halebî, Mustafa es-Sakâ vd. (tahk.), Kahire, 1954.

Ibn Hişâm el-Ensârî, Muhammed Abdullah Cemâl’l-dîn; *Şerhu’l Kâtru’n-Nedâ ve Bellu’s-Sedâ*, el-Mekteb el-‘Asriyye, Beyrut, 2012.

Jastrow, Otto; *Der neuaramäische Dialekt von Mlaḥsō*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1994.

Kaddûr, Ahmed Muhammed; *el-Medhal ila’l-luğati’l-‘Arebiyye*, Mudîriyetu’l-Kutubi’l-Matbû‘âtî’l-Câmi‘iyye, Halep, 2003.

Konyar, Basri; *Diyarbakir Yıllığı*, Cilt. III, Diyarbakir Vilayet Neşriyat, Ulus-Ankara, 1936.

Kremer, Samuel Noah; *Tarih Sümerler ’de Başlar*, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2020.

Luscher, Renate; *Deutsch 2000 Grammatik der modernen deutschen Umgangssprache*, Max Hueber Verlag, München, 2000.

Ong, Walter J.; *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev. Sema Postalcıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul, 2020.

Örnek, Sedat Veyis; *Türk Halkbilimi*, Bilgi Su Yayıncılık, Ankara, 2018.

Parlak, Filiz; *Hevsel'in Bereketi Diyarbakır Mutfağı*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2020.

Said, Edward W.; *Kültür ve Emperyalizm*, Çev. Necmiye Alpay, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2022.

Schulz, Dora ve Griesbach, Heinz; *Deutsche Sprachlehre für Ausländer*, Hueber, München, 1967.

Sînî, Muhammed İsmâîl, 'Ebdul Azîz, Nâsîf Mustafa ve Suleymân, Mustafa Ahmed; *Mu'cem el-Emsâl el-'Arabiyye, Mektebetu-Lubnân*, Beyrut-Lubnân, 1996.

el-Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. 'Umar b. Vâkid el-Eslemî, *Târihu Futûhi'l-Cezîreti ve'l-Hâbûr ve Diyârbekir ve'l-Îrâk*, Thk. Abdulaziz Feyyaz Harfûşî, Dâru'l Beşâir, Dimaşk, 1996.

MAKALELER:

Abdülhadioğlu, Ahmet; *Mardin'deki Arapça Sözlü Kültürünün Korunmasında Hikâye Gecelerinin Rolü*, Mukaddime Dergisi, 7(2), 2016, s.243-257.

Acat, Yaşar; *"Anadolu'da Konuşulan Arap Diyalektleri Üzerine Avrupa ve Türkiye'de Yapılan Çalışmalar"*, TURKISH STUDIES, Cilt. XIII, Sayı 5, Mart, 2018, s.181-187.

Acat, Yaşar; *"Mhallemî lehçesinde Kullanılan Deyimler ve Atasözlerin Fasîh Arapçada Kullanılan Atasözü ve Deyimlerle Mukayesesi"*, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Cilt. VIII, sayı 2, 2016, s.694-704.

Akay, Sedat; *"Siirt Arapçasındaki Deyimler ve Mesellerin Filolojik Özellikleri"*, Sosyal Bilgiler Enstitüsü Dergisi, Sayı 13, 2019, s.277-288.

Alp, Musa; *"Farklı İki Acıdan Arapça: Fusha ve Avamca"*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. XI, Sayı 2, Haziran, 2011, s. 87-109.

Cengiz, Emin; *"Siirt Arapçasında Kullanılan Atasözleri ve Deyimlerde Dini Motifler"*, The Journal of Mesopotamian Studies, Vol. VI, no 1, s.129-143.

Crystal, David; *"Review of 'Language Death' by Salih Karaaslan, Kurdiname*, no 4, 2021, p. 287- 292.

Eken, Abdulhalim; “1980 ve 2000 Yılları Arasında Silvan’daki Düğün Örf ve Adetleri”, *Kurdiname (DergiPark)*, Sayı 7, Diyarbakır, 2002, s.112-127.

Jastrow, Otto; “Türkiye’de Arapça Diyalektleri- Karşılaştırmalı Tipolojiye Doğru”, Çev. Muna Özezen, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. XXIV, Sayı 2, 2015, s. 63-74.

Khalid, Hewa Salam, “Zimanê Kurdî, Malbat û Zarên Wî,” *Uluslararası Kurdiname Dergisi (DergiPark)*, Sayı 1, Diyarbakır, Kasım 2019, s.3-16.

Talay, Shabo; “Anmerkung Zum Vokalsystem Des Arabischen Dialekts Von Sine”, *Folia Orientalia*, Vol. 49, 2012, s.1-13.

Uygur, Hatice Kübra; *Mardin’in Geleneksel Eğlencesi: Leyli Gecesi*, Millî Folklor, 2014, Yıl 26, Sayı 102, s.86-98.

Yalar, Mehmet; “Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi,” *Uludağ Ünivrsitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 17, Sayı 2, 2008, s.95-120.

ANSİKLOPEDİLER:

Benk, Adnan; “Arapça”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, II/ XIV, İstanbul, 1993.

Publisher, William Benton; “dialect,” *Encyclopædia Britannica*, Vol. VII/ XXIV, USA, 1965.

Sarı, Mehmet Ali; “İmāle”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988-2013.

Sarı, Mehmet Ali; “İbdāl” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIX, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988-2013.

BİLDİRİLER:

Acar, Abdurrahman; “Dünden Bugüne Hetākh Kalesi”, *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu Bildirileri*, (05-06 Eylül 2008), Ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayını, Mardin, 2012, s.13-45.

Azimli, Mehmet, “Osmanlı Dönemine Kadar Lice”, *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu Bildirileri*, (05-06 Eylül 2008), Ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayını, Mardin, 2012, s.47-57.

ARŞİV BELGESİ

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölgesi Kurulu Arşivi, 29.03.2022 tarih ve 349 sayılı karar belgesi.

KAYNAK KİŞİLER

Kaynak kişi 1-Aygün, Ali, yaşı 35, görevi  ğretmen, görüşme tarihi 22. 5. 2023, görüşme yeri Şanlıurfa.

Kaynak kişi 2- Bağıvar, Hikmet, yaşı 74, mesleği emekli, görüşme tarihi 28. 5. 2023, görüşme yeri Bağıvar köyü.

Kaynak kişi 3- Bağıvar, Hüseyin, yaşı 52, görevi serbest çalışan, görüşme tarihi 28. 5. 2023, görüşme y- eri Bağıvar köyü.

Kaynak kişi 4- Bağıvar, Rıdvan, yaşı 72, görevi ziyaret gönüllü görevli, görüşme tarihi 2. 5. 2023, görüşme yeri Oyuklu köyü.

Kaynak kişi 5- Bayram, Fatma, yaşı 65, görevi ziyaret görevlisi, görüşme tarihi 26. 4. 2023. Görüşme yeri, Oyuklu köyü.

Kaynak kişi 6- Bayram, Hüseyin, yaşı 65, görevi emekli, görüşme tarihi 2.05.2023, görüşme yeri Oyuklu köyü.

Kaynak kişi 7- Bayram, Sadun, yaşı 42, görevi güvenlik, görüşme tarihi 30.5.2023, görüşme yeri Oyuklu köyü.

Kaynak kişi 8- Eken, Muhterem, yaşı 60, mesleği  ift i, görüşme tarihi 25.1.2023, görüşme yeri Silvan.

Kaynak kişi 9- Elmacık, İbrahim, yaşı 42, mesleği güvenlik görevlisi, görüşme tarihi 23. 5. 2023, görüşme yeri Hatay.

Kaynak kişi 10- Kantar, Fatma, yaşı 40, mesleği Arapça terc men, görüşme tarihi 25. 05. 2023, görüşme yeri Midyat.

Kaynak kişi 11- Karanfil, Ahmet, yaşı 85, mesleği emekli, görüşme tarihi 26. 4. 2023, görüşme yeri Oyuklu köyü.

Kaynak kişi 12- Kaya, Abdullah., yaşı 65, mesleği yok, görüşme tarihi 12. 5. 2023, görüşme yeri Diyarbakır.

Kaynak kişi 13- Kutur, Mahmut, yaşı 26, mesleği  ğretmen, görüşme tarihi 25. 04. 2023, görüşme yeri Diyarbakır.

Kaynak kişi 14- Kutur, Zeliha, yaşı 25, mesleği ev hanımı, görüşme tarihi 25. 04. 2023, görüşme yeri Diyarbakır.

Kaynak kişi 15- Kutur, Vırde, 84 yaşında, mesleği ev hanımı, görüşme tarihi 25.04.2023, görüşme yeri Adana.

Kaynak kişi 16- Okatan, Celal, yaşı 55, mesleği emekli, görüşme tarihi 26. 4. 2023, görüşme yeri Çitlibahçe köyü.

Kaynak kişi 17- Özkan, Şirin, yaşı 55, mesleği güvenlik, 2. 5. 2022, görüşme yeri Oyuklu köyü.

Kaynak kişi 18- Özkaya, Adalet, yaşı 69, mesleği yok, görüşme tarihi, 20.05.2023, görüşme yeri Silvan.

Kaynak kişi 19- Öztürk, Mahmut, yaşı 50, mesleği güvenlik görevlisi, görüşme tarihi 25. 5. 2023, görüşme yeri Oyuklu köyü.

Kaynak kişi 20- Savaş, İbrahim, yaşı 49, görevi köy muhtarı, görüşme tarihi 2. 5. 2023, görüşme yeri Oyuklu köyü.

Kaynak kişi 21- Tekin, Sevda, yaşı 49, mesleği öğretmen, görüşme tarihi 17. 5. 2023, görüşme yeri Sason.

Kaynak kişi 22- Yıldız, Muharrem, yaşı 55, mesleği müdür, görüşme tarihi 17. 5. 2023, görüşme yeri Batman.

SÖZLÜKLER

İzoli, D., *Ferheng*, Veşanên Deng, İstanbul, 1991.

Mutçalı, Serdar; Arapça- *Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2015.

TDK Sözlüğü.

DİJİTAL KAYNAKLAR

(Licevakfi.org) (Erişim tarihi: 6.7.2023)

<https://www.nufusune.com/193501-diyarbakir-lice-oyuklu-mahallesi-nufus>.

<https://liceoyukluimamhatiportaokulu.meb.k12.tr>‘den alınmıştır. (Erişim tarihi: 05.01.2023)

EKLER

EK-1: RESİMLER

Foto- 1: Genel bir yemek ziyafetinde kavurma avuçlarla servis edilirken.

Foto- 2 ve 3: Şeyh Şemdin İbni Şeyh Ebubekir İbni Şeyh Rıdvan kabri

Foto 4: Yemek pişirmede kullanılan araçlar

Foto- 5: Bir ziyaretçi merdivenlerden kabirlere gitmek için ayakkabılarını çıkarırken.

Foto 6: Merhum Yusuf Doğan'ın mezarı (Köy sözlü edebi kütürünü çok iyi bilen zat)

Foto 7 ve 8: Ziyarete bir kabir ve bir mezar taşı ile üzerlerindeki rumuzlar

Foto 9: Merkez ziyaretgâhta bazı sahabelerine ait isimlerin yazılı olduğu levhalar

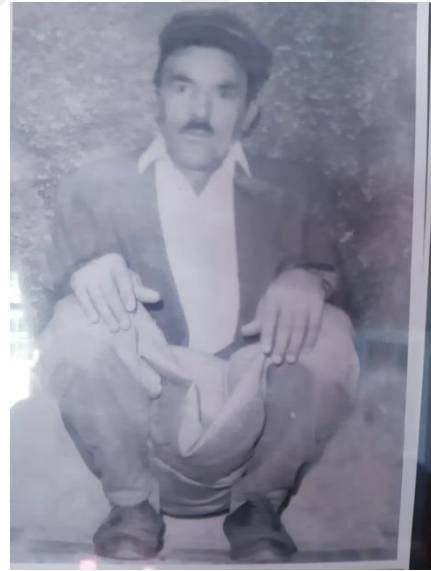

Foto 10: Köy sakinlerinden Veli Bağır²⁵⁰(Namıdiğer Diyarbakırlı Veli)

²⁵⁰ Köy sakinlerinden Hikmet Bağır' ın rahmetli babasıdır.

Foto11: Oyuklu köyünden bir aile ve yerel kıyafetiyle bir bayan.

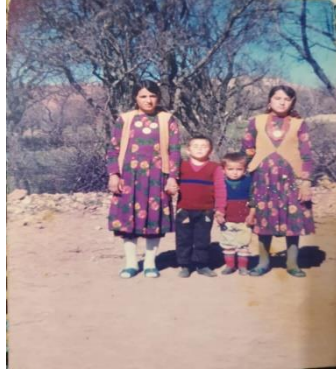

Foto 12: Oyuklu köyünde 1990 yıllarında yöresel kıyafetleriyle çocuklar

Foto 13: Alan çalışmamızı köy muhtarı İbrahim Savaş ile yaparken.

Foto 14: Oyuklu köyü kahvesinde alan çalışmamızdan bir kare.

Foto 15 ve 16: Sayın danışmanım Doç. Dr. Ahmet Abdülhadioğlu'nun saha çalışması ilgili bilgi ve tecrübelerini aktarmak için Oyuklu köyüne yaptığım ziyaretlerde bana eşlik ettiği ve köyün yaşlılarından biriyle yaptığı görüşmeye ait iki fotoğraf

Foto 17: Oyuklu köyünde bir düğün yemeği

Foto 18, 19 ve 20: Köy ziyaretgahında bir mevlit yemeğinden manzaralar

Foto 21: Kültürel birikimini bizimle paylaşan Oyuk köyünün en yaşlı insanlarından Ahmet Karanfil.

Foto 22: Silvan’da Oyuklu köyüne ait bir ziyaretgah

Foto 23: Oyuklu köyünden Mehmet Demirbaş, Silvandaki ziyaretlerinde bulunurken.

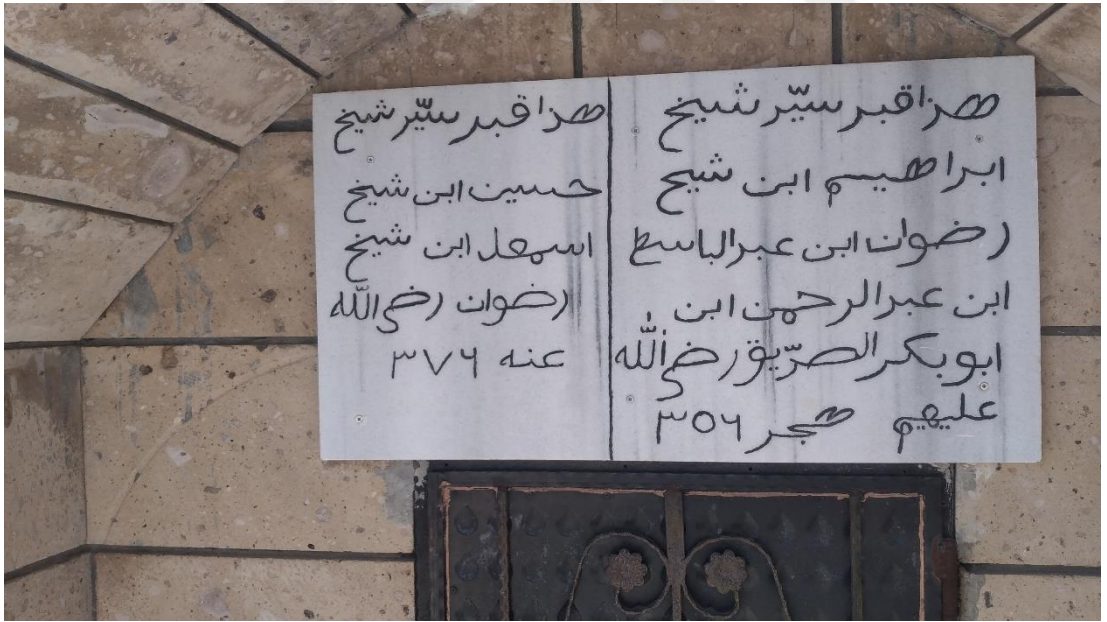

Foto 24: Silvan'da Oyuklu köyüne ait bir ziyaretin kapısındaki Arapça bilgiler.

Sağda: Bu kabir Seyid Şeyh İbrahim ibn Şeyh Rıdvan ibn Abdulbasit ibn Abdurrahman ibn Ebubekr es-Sıddık (r.a.) hicri 356.

Solda: Bu kabir Seyid Şeyh Hüseyin ibn Şeyh İsmail ibn Şeyh Rıdvan (r.a.) 376.

EK-2: ÖZGEÇMİŞ

tarihinde Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde dünyaya gelen Abdulhalim EKEN, Silvan ilçe merkezinde yer alan Yatılı İlköğretim Bölge Okulu'ndan 1984 yılında mezun olmuştur.

Dördüncü sınıfta iken Anadolu ve Devlet Parasız İmtihanlarına iştirak etmiş, iki sınavı da iyi bir derece ile kazanarak Türkiye'nin ilk Anadolu İmam Hatip Lisesi olan İstanbul Beykoz Anadolu İmam Hatip Lisesi'ne kayıt yaptırmıştır. Daha sonra okulun İstanbul'un Kartal ilçesine taşınmasıyla öğrenimini Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde devam etmiş, 1994'te mezun olmuştur.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü'nden 1999 yılında mezun olmuş ve aynı yıl Diyarbakır merkezde sınıf öğretmeni olarak atanmıştır. Bir yıl sonra Silvan Sulak Köyünde “müdür yetkili öğretmen” olarak göreve başlamış, akabinde 2002 yılında askerlik görevini “kısa dönem” olarak yapmış, askerlik dönüşünü Silvan merkezde yer alan 100. Yıl İlköğretim Okulu'nda dört yıl müdürlük yapmıştır.

Abdulhalim EKEN, daha sonra Diyarbakır merkez Kabasakal Köyü İlkokulu'nda sınıf öğretmenliği olarak göreve başlamış, 2009 yılında lisans sınavına tekrar girerek Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı'nı kazanmış ve bölümü 91. 86'lık diploma derecesi ile birincilikle bitirmiştir.

2022 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü Arap Dili ve Kültürü Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programına girmeye hak kazanmış, ayrıca aynı üniversitenin Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Tezsiz Yüksek Lisans programına kayıt yapmıştır.

Almanca ve Arapça dillerini iyi düzeyde bilen Abdulhalim Eken, evli ve iki çocuk babasıdır.